

Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok

38.

HORIZONTOK ÉS DIALÓGUSOK 2016

V. Romológus konferencia

TANULMÁNYKÖTET

Pécs, 2016. május 4-6.

*PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM BTK NTI ROMOLÓGLA
ÉS NEVELÉSSZOCIOLÓGLA TANSZÉK*

PÉCS, 2016.

**HORIZONTOK ÉS DIALÓGUSOK
2016**

V. ROMOLÓGUS KONFERENCIA

TANULMÁNYKÖTET

Pécs, 2016. május 4-6.

Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és
Nevelésszociológia Tanszék

PÉCS, 2016.

A jelen tudományos közleményt a szerzők a Pécsi Tudományegyetem alapításának 650. évfordulója emlékének szentelik.

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet
Romológia és Nevelésszociológia Tanszék • 7624 Pécs,
Ifjúság útja 6. • Felelős kiadó: Orsós Anna tanszékvezető
• Sorozatszerkesztő: Cserti Csapó Tibor • Szerkesztette:
Cserti Csapó Tibor • Lektorálta: Beck Zoltán •
Borítóterv: Bolkoprint Kft • Készült a Bolkoprint Kft.
nyomdájában, 7623 Pécs, Rét u. 47. • Nyomdavezető:
Szabó Péter • ISBN 978-963-429-074-2 • ISSN 1586-
6262 • megjelent: 100 példányban •

Tartalom

Előszó	7
Dr. Orsós Anna Ami a tankönyvben meg van írva	9
Keresztes-Takács Orsolya Örökbefogadott roma/cigány gyermekek.....	27
Orsolya Keresztes-Takács Adopted Roma children	36
Lendvai Lilla, Keresztes-Takács Orsolya, Nguyen Luu Lan Anh Szociálpedagógia szakos hallgatók romákkal kapcsolatos attitűdje	45
Lilla Lendvai, Orsolya Keresztes-Takács, Lan Anh Nguyen Luu Social pedagogy students' attitudes related to Roma people	61
Boros Julianna Cigány/roma tanulókat támogató programok Magyarországon 1990-2010 között	77

Arató Mátyás	
Az alsószentmártoni muncsánok nyelvváltozatának dialektális háttere	94
Hajnóczky Tamás	
„Még ma is nap mint nap találkozunk a cigánykérdésnek ezzel az antimarxista értelmezésével” – A központi cigánypolitikában bekövetkezett váltás lecsapódása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az 1950-es, 1960-as években	113
Cserti Csapó Tibor	
A roma kultúra reprezentációja a földrajz tankönyvekben	144

Előszó

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Neveléstudományi Intézete (az intézet keretein belül működő Romológia és Nevelésszociológia Tanszékkel) és az “Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola hagyomány teremtő célzattal hármas konferencia megszervezését határozta el 2015. tavaszán. Ez évben folytatva a hagyományt második alkalommal is megrendeztük a Horizontok és dialógusok konferenciát, amelynek alrendezvénye a Romológus konferencia (e címmel immár ötödik a sorban).

A másik két társrendezvény; a PTE „Oktatás és Társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskolájának *Iskola a társadalmi térben és időben* című konferenciája, illetve a PTE Neveléstudományi Intézet *Autonómia és Felelősség* című tudományos szemléje elsősorban az iskola, az oktatás, a nevelés aktuális kérdéseit járja körül. Mint tanszékünk profilja indokolja, s az e kötetben helyet kapott írások tematikai sokszínűsége is mutatja, a Romológia és Nevelésszociológia Tanszék megszokott tavaszi rendezvénye, a *Romológus Konferencia* szélesebbre tárja a kaput.

Ezúttal is diskurzusra hívtuk a cigány népe sséggel kapcsolatos kutatásokat, vizsgálatokat művelő, illetve ezen témák iránt érdeklődő közönséget, kutatókat. A konferencia célcsoportja – mint mindig - kettős volt: egyrészt a pécsi egyetemen tanult, végzett romológus hallgatókat szólítottuk meg, mutassák meg, merre tartanak, meddig jutottak saját szakmai útjukon, másrészt a romológia különböző területein alkotó, publikáló elismert szakembereket vártuk a rendezvényre, hogy az egyes szekciók munkájában kibontakozó párbeszéd lehetőségeit tovább gazdagítsuk.

Egy-egy szekción belül – társadalomtudományi, nyelvészeti, nevelésszociológiai témákban – a tudományos pálya különböző állomásain lévő kutatók képviseltették magukat a képzett és tudományosan minősített szakemberektől, PhD hallgatókon át egészen az egyetemi képzésben éppen tevékenyen tanuló diákokig.

Ebben a kiadványban az V. Romológus Konferencia előadásaiból válogattunk tanulmányokat, bízva abban, hogy az anyag tovább gazdagítja sorozatunk konferencia köteteinek hagyományát, új és értékes ismereteket nyújt az olvasónak.

A szerkesztő

Dr. Orsós Anna

Ami a tankönyvben meg van írva ...

A tanulmány egy pályázat keretében készített helyzetfelmérést mutat be arról, hogy a hatályban lévő tartalmi szabályozókban és a közoktatás gyakorlatában a napi pedagógiai tevékenységet leginkább segítő tartalomhordozókban milyen műveltségterületeken, milyen módokon, milyen vizuális és tartalmi elemeken keresztül történik a cigány/roma kultúra bemutatása.

Bár a kutatási megbízás egy komplex rendszer egyik komponensére a tartalomhordozók vizsgálatára szólt, a vizsgált elem korrekt keretbe helyezése érdekében azonban a rendszer másik két elemét is vizsgálni kellett, még ha érintőlegesen is, hisz a tartalmi szabályozók, valamint a két elemet működtető „komponens” a pedagógusokkal alkot csak teljes egészet. A tanulmány a vizsgálat néhány általános, összegző eredményét mutatja be.

Kulcsszavak: tankönyv, cigány/roma kultúra, reprezentáció, tartalmi szabályozók

A kutatás körülményei

Az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet¹ a PTE BTK Romológia és Nevelésszociológia Tanszékét bízta meg azzal, hogy készítsen helyzetfelmérést arról, hogy a hatályban lévő tartalmi szabályozókban és a gyakorlatban megjelenő tartalomhordozókban milyen műveltségterületeken, milyen módokon, milyen vizuális és tartalmi elemeken keresztül történik a cigány/romakultúra bemutatása.

E komplex kutatási fejlesztési feladat egyik részelemeként a tankönyvelemzés eredményeiről számolunk be.

A kutatási probléma

Ahogy minden kutatás kiindulópontja egy probléma, e vizsgálatban az információhiány jelentette az alapproblémát, nevezetesen, hogy a tanulók a közoktatás ideje alatt a tankönyvekből szereznek-e ismeretet a nemzetiségekről, jelen esetben a cigányokról/romákról. Mivel nem rendelkezünk elegendő ismerettel arról, hogy az új fejlesztésű tankönyvekben, munkafüzetekben van-e, s ha igen, milyen mennyiségű és minőségű ismeret e kiemelt célcsoportról, vizsgálatunk során arra kerestük a választ, hogy a tananyaghordozókban található ismeretek, ha vannak, hozzájárulnak-e a csoport társadalmi szintű elfogadásához.

---

¹ A kutatás a TÁMOP 3.1.15-14-2014-0001 *Köznevelési reformok operatív megvalósítása* c. kiemelt projekt „A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című közbeszerzési eljárás keretében valósult meg.

A kutatás célja

A kutatás komplex, fókuszában azoknak az új fejlesztésű tankönyveknek, munkafüzeteknek, szöveggyűjteményeknek a vizsgálata állt, amelyek már az új nemzeti alaptanterv valamint a kerettantervhez igazodva készültek el.

A kutatás célja volt annak vizsgálata, hogy ezekben a tankönyvekben, munkafüzetekben, szöveggyűjteményekben megjelenik-e, s ha igen, hogyan reprezentálódik a cigányság, és a közoktatásban tanuló diákoknak nyújtott ismeretek mennyire segítik e csoport társadalmi befogadását.

A kutatás hipotézise

Feltételezésünk szerint a közoktatásban használt tartalomhordozók nagyon kevés ismeretet tartalmaznak a cigányokról/romákról. A legtöbb információ a társadalomtudományhoz kötődően valószínűleg a történelem tankönyvekben található. Előzetesen azt gondoljuk, hogy az e tankönyvekben található ismeretek minősége alkalmanként lehetőséget ad a sztereotipizálásra, ami nem segíti a tanulókat meglévő előítéleteik lebontásában. További előfeltevésünk szerint a pedagógusképzésből kikerülő tanárok nem rendelkeznek romológiai alapismeretekkel, így a cigány/roma kultúráról is csak minimális ismeretekkel bírnak. E hiányok pótlását sem a fejlesztés alatt álló tankönyvek, sem a továbbképzési rendszer nem tudja még kellőképpen korrigálni.

A vizsgálati minta

A vizsgálat során az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó és az Apáczai Kiadó tankönyveit elemeztük, összesen 258 db tankönyvet. Mivel azonban a szakiskolai tankönyvek több tantárgyat tartalmaznak egy tankönyvben, az általunk vizsgált három tantárgy miatt a szakiskolai tankönyvek a vizsgált tankönyvek számát 262 db-ra növelték. Tantárgyak szerint ezek a *magyar nyelvtan, magyar irodalom, történelem, környezetismeret, természetismeret, földrajz, erkölcsstan-etika, ének, vizuális kultúra* valamint a 9-10 évfolyam szakiskolai képzéséhez a *kommunikáció – magyar, természetismeret, történelem-társadalomismeret* tantárgyakhoz kifejlesztett kísérleti tankönyvek.

A NAT műveltségi területeit szem előtt tartva, e tankönyvek 6 műveltségterületet ölelnek fel: Anyanyelv és irodalom (Magyar irodalom, Magyar nyelv), Ember és társadalom (Történelem, Erkölcsstan-etika), Ember és természet (Természetismeret, Környezetismeret) Földünk és környezetünk (Földrajz), Művészetek (Ének, Vizuális kultúra). A tananyaghozó rendkívül sokfélék voltak. Ez a sokféleség az elemzési szempont kidolgozásánál számos problémát vetett fel: a különböző műfaji sajátosságokkal rendelkező tankönyvek, munkatankönyvek, munkafüzetek, szöveggyűjtemény, szemelvény-gyűjtemények más-más funkciókat betöltő kiadványok, így a vizsgált tartalom is más-más jelentőséggel bír, ezért a vizsgálati mérőeszköz kialakításánál a vizsgálatot irányító szakmai vezetés a munkacsoportok tagjaival közösen igyekezett a legegyszerűbb,

ám mindegyik tartalomhordozóra releváns módon értelmezhető elemzési koncepciót követni.²

A vizsgálati módszer

A tartalomhordozók vizsgálatát a tanszéki kutatói közössége előre kifejlesztett mérőeszköz által, - online kérdőív formájában - valósította meg.

A kérdőív – a kutatás alapfeladatára fókuszálva az alábbi kérdésre épült: van-e a vizsgált tankönyvben/ munkafüzetben/ szöveggyűjteményben a cigányokra/romákra vonatkozó tartalom vagy nincs.

Amennyiben van a tankönyvben/ munkafüzetben/ szöveggyűjteményben ilyen tartalom, a továbbiakban ennek a tartalomnak a részletes kvantitatív és kvalitatív vizsgálata történt meg. Ha ilyen tartalom nem volt a vizsgált könyvben, a tankönyvelemző csoport megvizsgálta annak lehetőségét, hogy az adott tankönyvbe beilleszthető-e ilyen jellegű ismeret, s ezt mérlegelve tette meg fejlesztési javaslatait minden esetben.

A kérdőív – amennyiben a vizsgált tankönyv tartalmazta a fent említett vizsgált tartalmat – további kérdéseket tartalmazott, melyek között nyitott, félig nyitott és zárt kérdések egyaránt megtalálhatók voltak.

A szempontrendszer alapján a tankönyvekről gyűjtött adatok online rendszerben kerültek rögzítésre. A vizsgálatot végző

---

² A továbbiakban az egyszerűség kedvéért a „tankönyvek” kifejezést használjuk, ám állításaink egyforma érvennyel vonatkoznak a vizsgált munkatankönyvekre, munkafüzetekre, szöveggyűjteményekre és szemelvénygyűjteményekre is.

szakemberek az online kitöltendő kérdőívet tesztelés és igazítás után kezdték el használni.

A kutatási anyag jogszabályi háttérének áttekintése

A kutatás fontos részét képezte a hatályban lévő, vonatkozó jogszabályok, különösen a tartalmi szabályozók áttekintése (NAT, kerettanterv) a bennük található cigány/roma közösségről szóló tartalmak alapján.

E dokumentumok vizsgálata során nyilvánvalóvá válik az összefüggés a jogszabályi szabályozók és a tartalomhordozók között.

A vizsgálat módszere ez esetben a dokumentumelemzés volt. A dokumentumelemzés a Nemzeti alaptanterv valamint a kerettanterv vizsgálatára terjedt ki, hisz fontos volt látnunk mik az elvárások, milyen előírásoknak, szempontoknak kell a tankönyveknek megfelelniük.

Mivel a dokumentumelemzés olyan elemzési technika, amely szövegek és anyagok mennyiségi és minőségi analízisét egyaránt lehetővé teszi, így az explicit módon megjelenő tartalmak vizsgálatát is elősegítette számunkra. Ez alapján a Nemzeti alaptantervben a hazai nemzetiségekre így a cigányokra/romákra vonatkozó információk szűrését segítette. Így egyrészt kvalitatív adatokhoz jutottunk, másrészt az információk minőségi vizsgálatára is lehetőségünk volt, ugyanis a keresett kifejezések szövegkörnyezetét is megnéztük. A minőségi szűrés nagyobb fontossággal bírt a másik vizsgált dokumentum, a tananyagtartalmakat évfolyamonként tartalmazó kerettanterv esetében. A kerettantervek tartalmazzák a bevezetést, amely magába

foglalja az iskolatípusok (illetve pedagógiai szakaszok) tantárgyi rendszerét és a heti minimális óraszámokat; a kötelező tantárgyak kerettanterveit (egy- vagy kétéves ciklusokban); egyes szabadon választható, illetve emelt óraszámú tantárgyak kerettanterveit.

A tantárgyi kerettantervek évfolyamonként rögzítik a tanulók heti kötelező óraszámát és a szabadon felhasználható időkereteket.

A dokumentumelemzés eredménye előre jelezte számunkra, hogy mi az, amire a tankönyvelemzés során számíthatunk. Ott, ahol a Nemzeti alaptanterv jogszabályi előírásai valamint a kerettantervben rögzített tananyagtartalmak között nem találtunk közös pontokat, csekély cigányokra/romákra vonatkozó ismeretet tartalmazott a kerettanterv, a tankönyvekben se találtunk ilyen tartalmat. Ahol a kerettanterv figyelembe vette a jogszabályi előírást, annak a tantárgynak a kerettantervi leírásában és a tankönyvben is találtunk olyan tartalmat, amit a továbbiakban bemutatásra kerülő kérdőív feldolgozása során elemezni is tudtunk.

A vizsgálat eredményeiről

A jogszabályi háttér

A Nemzeti alaptanterv elvárásai szerint a nemzetiségi tartalmaknak megjelenése valamint e tartalmaknak a kerettantervekben való előfordulása között nincs teljes összhang minden tantárgy esetében. Ennek eredménye, hogy a vizsgált tankönyvi korpuszok kétharmadában egyáltalán nem jelenik meg semmiféle ismeret a cigányokról/romákról.

Elengedhetetlen a jogszabályi harmonizáció érdekében a NAT és a kerettantervek összhangba hozása. Ennek hiánya okozza jelenleg is azt az ambivalenciát, amely szerint a tankönyvek nagy része megfelel a kerettantervek elvárásainak, ám a kerettantervek nem veszik figyelembe azokat a törvényi előírásokat, amelyeket a nemzeti alaptanterv ír elő.

A tankönyvekben a fogalmi tisztázatlanság problémája a nemzetiség/etnikum/kisebbség definícióját illetően merül fel a leggyakrabban. Az egyes elemzett tankönyvek ezt a dilemmát eltérő módon próbálják feloldani: Előfordul, hogy meg sem magyarázzák a nemzetiség (más könyvekben nemzeti kisebbség), illetve az etnikum (más tankönyvekben etnikai kisebbség) fogalmak tartalmi különbségét. Más esetekben tesznek kísérletet a magyarázatra, de mégsem tudják határozottan kettéválasztani a két fogalom tartalmát. Azok a tankönyvek, ahol világosan elválnak a két kifejezés tartalma, általában az anyaország megléte (nemzetiség), illetve nem léte (etnikum) mentén kategorizálnak. Ha adnak példákat az egyes csoportokra, akkor a cigányságot inkább az etnikai kisebbséghez sorolják be, míg más tankönyvek cigány, vagy roma nemzetiségről beszélnek. Kétségkívül nehéz találni olyan definíciót, amely maradéktalanul megragadja és leírja a nemzetiség, illetve az etnikum fogalmát, ez sem nemzetközi jogi fórumokon, sem a kisebbségek kategóriarendszerével foglalkozó elméleti munkák szintjén sem egységes. Ebben a kérdésben több tantárgy esetében az egyes tankönyvcsaládok szerzői között, de még egy tankönyvcsalád egyes elemei (eltérő évfolyamoknak szánt könyvek azonos tankönyvcsaládon belül) tekintetében sincs egységes megközelítés. (CSERTI, 2016)

A tankönyvi korpuszokban az egységes nemzetiség/etnikum/kisebbség fogalomrendszer definícióhasználata érdekében elengedhetetlenül szükséges az

értelmező akarat, amely kísérletet tesz egy legitim fogalomhasználatra a tankönyvi szövegekben. E definíció alapján célszerű a cigány/roma népesség besorolását is következetesen megtenni.

Szükséges figyelembe venni azt a tényt, hogy minden elméleti kategóriarendszer ellenére, Magyarország kisebbségi törvénye (a 2011.évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól) nem tesz különbséget e tekintetben etnikai és nemzetiségi csoportok között, s szándéka szerint a hazai cigány/roma csoportot is a többi nemzetiséggel teljesen azonos jogúként ismeri el.

A tankönyvekben a legváltozatosabb módon fordul elő a cigány, roma csoport elnevezése is. E fogalmak megjelenése, s a szóhasználat e csoportelnevezések esetében időnként egy tantárgy különböző évfolyamokhoz tartozó tankönyveiben sem következetes: a cigányság (romák); roma; cigány forma használata a legváltozatosabb formában bukkan elő, időnként egymás szinonimájaként, időnként más, sokszor megmagyarázatlan jelentéstartalmat adva nekik.

Fontos – az e téren is meglévő viták ellenére – a tankönyvek szintjén egységesíteni a szóhasználatot. Magyarországon a cigányság semmiféle szempontból nem tekinthető egységesnek: nyelveik, nyelvhasználati jellemzőik, kultúrájuk, szokásrendszerük sok jellemző mentén eltér egymástól. A legelterjedtebb klasszifikáció szerint nyelvhasználatuk szerint három csoportba sorolhatóak. Eszerint csak magyarul beszélő romungrókról, a romani nyelv valamelyik dialektusát beszélő oláh cigányokról, valamint a román archaikus változatát beszélő beás cigányokról beszélünk. E három csoport elnevezésének ismeretét is szükségszerűnek véljük.

„A Londonban, 1971. április 8-12. között megtartott Első Roma Világkongresszuson maguk az ott jelenlévő, különböző cigány népcsoportokhoz tartozó küldöttek fogadták el konszenzussal azt, hogy a világ összes cigány származású emberének közös és hivatalos elnevezése a rom többes számú alakja, azaz a roma legyen. Azonban ez sem vág egybe a különböző csoportok öndefinitív megnevezésével. Magyarországon leginkább a rendszerváltás utáni politikai beszédnek vált elemévé és terjedt el egyfajta politikai korrektségre, semlegességre való törekvésként a pejorálónak tartott cigány szó helyett a roma elnevezés használata. Ugyanennek a korrektségnek a keretében az utóbbi évtizedekben leginkább a kettős megnevezés (cigány/roma) használatos.” (CSERTI, 2015). Ez utóbbi forma használatát javasoljuk a tankönyvfejlesztők számára is.

A tananyagtartalom

A tankönyvi vizsgálat során a kutató csoport által kifejlesztett kérdőív alapján minden tankönyvről adatfelvétel történt. Ez az adatbázis a kutatási anyag része. A vizsgált tankönyvekhez a helyzetfelmérésen túl leírások is készültek, amelyek további fejlesztési lehetőségeket tartalmaznak.

A vizsgált tankönyvek alig több mint egynegyedében (26%), mindössze 67 tankönyvben található roma/cigány tartalom. Fontos észrevétele a kutatásnak, hogy a tartalmi szabályozók figyelembe vételével az első kérdéskörben kiesett 195 tankönyv közül 141 tankönyvbe (a tartalomhordozók mintegy kétharmadába) beilleszthetők a vizsgálat tárgyát képező cigány/roma ismeretek, és ezt alátámasztandó a tankönyvelemző munkacsoportok erre vonatkozó fejlesztési javaslataikat tankönyvenként meg is teszik.

A tankönyvelemzés során nem volt cél a cigány/roma tartalom mindenáron történő „beérőltetése” a vizsgált tankönyvekbe. Igazolja ezt az állítást az a tény is, hogy 54 tankönyvben ennek nem is volt relevanciája, ezért a 195 tankönyv helyett csak 141 tankönyvhöz születtek fejlesztési javaslatok. A tankönyvek tartalmát elemezve számos helyen kínálkozik lehetőség a cigány/roma népességre vonatkozó ismeretek megjelenítésére, azonban ezek jelentős része kissé erőltetettnek tűnik. Olyan anyagrészeknél, amelyek általános ismereteket dolgoznak fel, nincs relevanciája valamely cigány tartalomról írni. Az indokolatlan fókuszba kerülés felerősítheti az előítéleteket, ezzel a megbélyegzést, kirekesztést is.

A tankönyvekben megjelenő témák tekintetében megállapítható, hogy a leggyakrabban a cigány/roma kultúra elemei jelennek meg (49%), ezt követik a társadalmi helyzetükről szóló információk. A harmadik leggyakoribb helyzet, amikor a népcsoportról valamilyen demográfiai adat, területi elhelyezkedés, iskolázottsági mutató van jelen a könyvekben.

Ennél ritkábban esik szó a cigányok/romák történelméről, nyelvi helyzetéről vagy egyéb rájuk vonatkozó témákról.

A vizsgálat fontos része volt annak megfigyelése is, hogy a tankönyvben/munkafüzetben/gyűjteményben milyen gyakorisággal fordul elő a cigány és/vagy roma lexéma használata, és e kifejezés milyen kontextusban kerül a tartalomhordozókba, az mennyire pozitív, negatív vagy semleges tartalmú.

A cigány illetve roma kifejezések gyakoriságát vizsgálva egyértelműen megállapítható a *cigány* lexéma gyakoribb használata (95%) a *romához* képest. Ami azonban a kettő használatának a kontextusára vonatkozik, kiemelő, hogy itt nincs szignifikáns vagy tendenciózus különbség a cigány és a

roma lexéma használatba vételére vonatkozóan. A *cigány* lexéma használata az esetek nagy százalékában semleges, a többi esetben viszont legalább annyiszor fordul elő pozitív szövegkörnyezetben, mint negatívban, a *roma* szó használata vagy semleges, vagy negatív, a pozitív konnotációja szinte elhanyagolható, hisz mindössze egy alkalommal fordult elő a vizsgált tankönyvekben pozitív szövegkörnyezetben.

Adataink igazolják, hogy ezek a kifejezések a leggyakrabban a fő-, ill. törzsszövegekben, majd eredeti, zömmel történelmi forrásokban, irodalmi részletekben, tankönyvön kívüli szövegekben vagy feladatok szövegezésében, ill., kiegészítő szövegekben (nem törzsanyagokban.) használják a tankönyvfejlesztők. Találtunk példát, forrásmegjelölés nélküli tájékoztató szövegekre is e témában.

A tankönyvek képanyaga

A cigány/roma tartalommal rendelkező 67 db tankönyvben 49 db olyan kép található, amely a vizsgált népcsoporthoz kapcsolódik. A képi megjelenítéshez kapcsolódó funkciók négyféle módon jelennek meg. A 49 db képből mindössze 9 db olyan kép található a tankönyvekben, amely részét képezi a tananyagnak, és az elemzés tárgya. A képek több mint fele (27 db kép) csak illusztratív módon jelenik meg a tankönyvekben, de témájában a tananyaghoz kapcsolódik. Az esetek kb. 20 %-ában azonban a képek a tananyaghoz egyáltalán nem kapcsolódó módon illusztratív jelleggel kapnak helyet a tankönyvben.

Az elemző munkacsoportok a tankönyvekben/munkafüzetekben előforduló cigányokra/romákra vonatkozó tartalom vizsgálata során úgy ítélték meg, hogy a cigány /roma tartalommal rendelkező tankönyvek háromnegyede nem

tartalmaz semmiféle sértő információt a vizsgált közösségre vonatkozóan. A sértő – nem sértő kategóriák szétválasztásánál alapvető szempont volt az a definíció, amely szerint a sértő az olyan negatív jelző, amely lekicsinylő, megbecstelenítő becsmérő tartalmú szó, amelyet a másik féllel elégedetlen vagy azt kevésbé elfogadó személyre használ.

A tankönyvek egynegyedének cigányokra/romákra vonatkozó tartalmát e meghatározás szerint a tankönyvelemzők sértőnek vélték, és ezért kérték ezek haladéktalan módosítását.

Problémát okozott, hogy bár a szerzők sok esetben nagy gondossággal válogatták össze a cigány/roma közösségre vonatkozó anyagot, de előfordult, hogy ezek nem a megfelelő vagy nem elégséges információt tartalmazó szövegkörnyezetbe kerültek, így értelmezésük, feldolgozásuk is eltérő lehet – elsősorban az adott osztályban tanító pedagógus attitűdjétől, felkészültségétől függően. Különösen igaz ez a szakiskolai tankönyvek esetén, ahol sokféle módon kerül elő a cigányság témaköre.

Amennyiben a cigány/roma tartalommal rendelkező tankönyvek hatékonyságát értékeljük, csupán 75%-ukról megállapítható, hogy a bennük lévő ismeretek hatékonyan hozzájárulnak a cigány/roma közösségek és azok tagjainak elfogadásához, míg a könyvek 25%-ában lévő ismeretekről ezt nem mondható el.

A tankönyvek vizsgálatának eredményeit összegezve világosan látható, hogy a cigányok/romák reprezentációja az új fejlesztésű tankönyvekben kevésbé hangsúlyos.

A vizsgálat alapján kirajzolódó kép jelenleg semmiképpen sem megnyugtató.

Vizsgálatunk egyértelműen kimutatta, hogy a tankönyvek cigányokra/ romákra vonatkozó tartalma több szempontból további átdolgozásra, kiegészítésre szorul.

- A jelenleg érvényes jogszabályi előírások és elvárások a nemzetiségekre vonatkozó ismereteket illetően nincsenek egymással szinkronban, ezért a vizsgált tankönyvek fejlesztői a jogszabályok és tartalmi szabályozók előírásait is nagyon változó módon értelmezik.
- A vizsgált tankönyvek többségben az adott tantárgyhoz kapcsolódóan nem tartalmazzak nemzetiségekre vonatkozó tudáselemeket, így a cigány/roma közösségekre vonatkozóan sincs kötelező előírás.
- A vizsgált tankönyvek, munkafüzetek többségében (a 258 db tankönyvből 195 db tankönyvben) a cigány/roma közösségekre vagy a cigány/roma közösségek tagjaira vonatkozó tartalom egyszer sem szerepel, sem szövegesen, sem képi megjelenítés által.
- A tankönyvvizsgálók a cigány/roma tartalommal nem rendelkező tankönyvek 72 %-ába (195-ből 141 tankönyvbe) beilleszhetőnek vélik a hiányzó tartalmat.
- A cigány/roma közösségekre vonatkozó tartalommal rendelkező tankönyvek is gyakran tartalmazzak funkció nélküli, ill. sztereotipizálásra alkalmas ismereteket vagy képeket.
- A vizsgált közösségre vonatkozó ismeretek minősége is vitatható: lehet-e, szabad-e egy összességében negatívan megítélt népcsoportról olyan korpuszokat a tankönyvekbe emelni, amelyek feldolgozáshoz segítséget nem adunk? Ezzel nő a veszélye annak, hogy a már meglévő negatív értékítéletek megerősítését segítjük elő.
- Vannak olyan tananyagegységek, ahol indokoltnak látjuk olyan cigányokra/romákra vonatkozó tartalmak szerepeltetését, amelyekkel hozzá tudunk járulni a társadalmi

párbeszédhez, az előítéletek csökkentéséhez, egy nyitottabb társadalom kialakulásához.

- A taneszközök a kerettantervi követelményeknek megfelelően a történelemkönyvekben megjelenítik pl.: az integráció és társadalmi egyenlőtlenségek kérdéskörét, de nem minden esetben támogatják hatékonyan a közösségek elfogadását, köszönhetően az olykor sztereotip és hiányos tartalmaknak.

A tankönyvekben lévő tartalmak interpretálása a tanórákon a tanár felelőssége, ezért különösen fontos, hogy a tanárképzésből az iskolákba felkészült, a témára érzékeny, elhivatott pedagógusok kerüljenek.

A folyton változó tanárképzési rendszer átvizsgálása elkerülhetetlen abból a szempontból, hogy a képzési rendszer minden szintjén jelenjenek meg azok az alapismeretek, amelyek feltétlenül szükségesek a magyarországi nemzetiségek, így a cigányok/romák, megismeréséhez is.

Szükséges továbbá minden pedagógus érzékenyítése, az attitűdformálása, az interkulturális és inkluzív szemléletének kialakítása. A különböző háttérű tanulók számára a befogadó attitűddel rendelkező pedagógusok képesek sikeresen közvetíteni azt a kulturális sokszínűséget értéként, amely az osztálytermi és társadalmi viszonyokat jellemzi.

Első szinten a tanárképzés, a következő szinten a továbbképzési rendszer átgondolása fontos, s ezzel párhuzamosan a gyakorló iskolai rendszer újraértelmezése is. A tanárképzés különböző képzési szintjein és formáiban megjelenő nemzetiségi tartalmak vonatkozásában vannak felsőoktatási kezdeményezések, sikeres gyakorlatok. Ezek összegyűjtése, horizontális szinten történő megosztása az első lépések egyike lehet a tanárképzés tématerületünkön történő megújításának. Ettől azonban csak hosszabb távon várható

eredmény. Még ha kívánatos is e területen a hosszabb távú fejlesztés megkezdése, nem kerülhető meg az azonnali beavatkozás, segítségnyújtás a napi gyakorlatban dolgozó pedagógusok számára. Ehhez javasolt kialakítani olyan képzési, ismeretszerzési formákat, melyek gyorsan, könnyen és folyamatosan elérhetők számukra. Tantestületi rövid képzések és a témát sokoldalúan körbejáró honlap fejlesztése, működtetése hasznos lehet.

Összegzés

A tankönyvek vizsgálatának eredményeit összegezve világosan látható, hogy a cigányok/romák reprezentációja az új fejlesztésű tankönyvekben kevésbé hangsúlyos.

Ugyanakkor mind pedagógiai, mind tudományos szempontból végiggondolásra ajánljuk az új tankönyvek a jogi szabályozók által is előírt tartalom arányának meghatározását, illetve a tankönyvek struktúrájának, ill. tantárgyanként változó koncepcióinak az átvizsgálását is olyan megvilágításból, amely arra törekszik, hogy az országban élő különböző nemzetiségeket és népcsoportokat „láthatóbbá” tegye a többségi társadalom és a saját nemzetiségi közösségeik számára is.

A jelenlegi tankönyvek kis százalékában található cigány/roma tartalom alapján a cigányokról alkotható kép rendkívül szűk keresztmetszetű és korántsem megnyugtató. A cigányokról/romákról - ahogy egyébként a többi hazai nemzetiségről is elmondhatjuk - a vizsgált tankönyvekben csak nagyon kevés pontos és korrekt ismeret található. A cigányok/romák helyzete minden más hazai nemzetiséghez képest azért rosszabb, mert ők szükségképpen, gyakran csak a szélsőséges helyzetekben, a perifériákon bukkanhatnak elő.

A tankönyvi kép a magyar társadalom különböző csoportjainak mai együttélését és jövőbeli kapcsolatait nem szolgálja hatékonyan. Könyveink nagy részének szemlélete ily módon nem segíti, sok esetben inkább nehezíti a mai magyar társadalom integrációját.

Az elvégzett tankönyvelemzési vizsgálat alapján elmondható, hogy többféle fejlesztési feladatot szükséges ahhoz elvégezni, hogy a cigány/roma nemzetiségi tartalom a köznevelésben kellő "súllyal" szerepeljen.

A feladatok egy része a szakpolitika szintjét érinti, úgymint a NAT és kerettantervek össszhangjának megteremtése vagy az egységes szóhasználat a vizsgált tématerület vonatkozásában. A fejlesztéseknek továbbá érintenie kell a tanárképzés különböző szegmenseit, hogy nyitott szemléletű és felkészült pedagógusok értéként közvetíthessék a cigányságra vonatkozó ismereteket.

IRODALOM

2011. évi CXCV. törvény - a nemzeti köznevelésről
http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100190.TV
(A letöltés ideje: 2015. szeptember 30.)

A kerettantervek kiadásának és jóváhagyásának rendje
<http://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK13053.pdf>

(A letöltés ideje: 2015. október 10.)

Cserti Csapó Tibor (2015): A cigány csoportok helyzete a modern társadalomban – Szociológiai megközelítések és azok problematikája. In.: Orsós Anna (szerk.): A romológia alapjai. PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislócki Henrik Szakkollégium, Pécs.

Cserti Csapó Tibor (2016): A roma kultúra reprezentációja a földrajz tankönyvekben. Gypsy Studies 38. PTE BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislócki Henrik Szakkollégium, Pécs.

Keresztes-Takács Orsolya

Örökbefogadott roma/cigány gyermekek

A romák elleni előítéletesség következtében az örökbefogadásra váró roma származású gyermekek nem-roma társaikkal szemben hátrányban vannak, így releváns kérdésnek tűnik, hogy a mai romaellenes közvélekedés, hogyan befolyásolja az örökbefogadás gyakorlatát.

Jelen tanulmány a téma nyolc szakértői interjú, valamint tíz örökbefogadó szülővel készített interjúk elemzésének eredményeit részletezi. Kérdés, hogy mit gondolnak az örökbefogadásban vagy annak társterületén dolgozó szakemberek a nem roma szülők roma gyermekek örökbefogadása révén létrejövő „interetnikus” családokról, valamint, hogy a szülők, hogyan élik meg az addig nem tapasztalt előítéleteket, miként gondolkoznak ők az etnikai identitásról.

Kulcsszavak: roma/cigány gyermekek, örökbefogadás, stigma, „interetnikus” családok

Jelen tanulmány a roma gyerekek örökbefogadása Magyarországon, vagyis az örökbefogadás pszichológiájában jól ismert háromszög bemutatása roma gyermek örökbefogadása esetén.

A pszichológiai értelemben örökbefogadási triádként emlegetett háromszög szereplőinek, vagyis az örökbefogadott gyermeknek, az örökbefogadó szülőknek és az életadó szülőknek is sajátos életútjuk van, melynek találkozását egy adott társadalmi kontextus övezi. A társadalmi tudatlanságból fakadó sztereotípiáktól terhelt örökbefogadásban érintett szereplők a rájuk rótt sztereotípiák mentén stigmatizálttá válnak.

Számos szakirodalom foglalkozik azzal, hogy az örökbefogadás önmagában is sok esetben problematikus, például a család vagy a környezet elutasítása, a gyermek genetikai és előtörténetének nem ismerete, vagy a nem vér szerinti gyermek felnevelésének nehézségei miatt (CLARK-MILLER, 2005; WEGAR, 2000, MIAL, 1987). Azzal egyetérthetünk, hogy ezt a nehézséget fokozhatja a szülők és a gyermek fizikai jellemzőikben való eltérése, mely növelheti a szociális stigma megjelenését azáltal, hogy az örökbefogadás nyilvánvalóvá válik a külvilág számára (YNGVESSON, 2010; MIAL, 1996).

Kutatás módszertana

Jelen tanulmányban a szakirodalmi áttekintésen túl a téma nyolc neves, főként pszichológus, szociológus és gyakorlati szakemberével, valamint tíz örökbefogadó szülővel készített interjúk elemzésének eredményei kerülnek bemutatásra, az örökbefogadás szereplőinek bemutatásán keresztül.

Vérszerinti szülő(k)

Örökbeadás okaihoz a szakértői valamint örökbefogadó szülői interjúk alapján leginkább felmerül a hátrányos helyzet, anyagi gondok, rendezetlen családi, párkapcsolati háttér, valamint a kiskorúként teherbeesés. Összességben ez a hátrányos helyzet a társadalmi berendezkedésből fakadóan a romákat jobban sújtja.

Valóban a romák felül reprezentáltságáról beszélhetünk az örökbefogadásra várakozó gyerekek között? Köztudott a roma származású gyermekek felülreprezentáltsága a gyermekvédelmi szakellátásban, így az örökbefogadásra várakozó gyermekek között is feltételezhetően magasabb ez az arány, bár hivatalos adatainak erre vonatkozóan nincsenek. A romák elleni diszkrimináció és előítéletesség következtében az örökbefogadásra váró roma származású gyermekek nem-roma társaikkal szemben hátrányos helyzetben vannak (ERRC, 2007). Releváns kérdésnek tűnik tehát, hogy a mai nyílt romaellenes közvélekedés Magyarországon (KERESZTES-TAKÁCS, 2015), hogyan befolyásolja az örökbefogadás gyakorlatát.

Roma örökbeadókról: *„Hát egyértelműen a hátrányos helyzet miatt. Ami ugye azért kínos, mert a törvényben ott van, hogy Mo-on pusztán anyagi okokból senkitől nem szabad elvenni a gyermeket, mégis a gyakorlat az... Eleve ugye a romák nem adnának örökbe, mert hogy hát náluk a család... De olyanokat is hallok, hogy nagyon rendesen, hegyen, nincs víz, se villany, mondjuk 6 gyermeket nevelnek, de egyikük sem dolgozik, segélyekből, nagy nyomor van szegénység és kosz és érthetően hisz nincs víz, megint terhes lesz a nő, megjelenik a gámszag és azt mondja, na ha ezt nem adod örökbe a másik 6-ot is elveszjük. És akkor örökbeadják, de nem akarják ők. Tehát ők alaptól nem szeretnék örökbeadni, csak hát...”* (Rózsahegyi Nóra 2015.11.20.)

"ő attól fél, hogy mivel nincs munkája, ő attól fél, hogy születik még egy gyereke, ugye mivel szem előtt van a rendszer, nem akarták, hogy a nagy fiát elvegyék. Annyira a szívéhez nőtt, imádtá. És inkább örökbe adja a kicsit, minthogy a nagyfiát elveszítse."

Másik kérdés a biológiai szülőknél, hogy ki számít romának? Ez örök kérdésnek tűnik (SZELÉNYI, LADÁNYI, 2000), de fontos megjegyezni, hogy az örökbefogadási rendszerben ki a roma? Az bizonyos, hogy örökbeadási helyzetben kevésbé vallják magukat annak, hiszen tisztában vannak a társadalomban jelenlevő előítéletekkel (KERESZTES-TAKÁCS, 2015), ugyanakkor az is előfordul, hogy a származás nem mindig egyértelmű. Örökbefogadás esetén látható rasszjegyek, vagy név alapján azonosítanak az ügyintézők romának egy gyermeket és ennek megfelelően ajánlják ki származási kikötést nem tevő párnak.

Az örökbefogadó szülők

Szakértői interjúk alapján kétfelé lehet bontani az örökbefogadásra várakozó szülőket. Az egyik aki roma/cigány gyermeket elutasítja, másik aki elfogadja. Becslések szerint az örökbefogadásra várakozó párok 80-90%-a elutasítja, hogy roma gyermeket fogadjon örökbe. A rendszer paradoxona, hogy hivatalosan nem kérdezhetnek rá arra, hogy elfogadnak-e roma/cigány gyermeket, ugyanakkor szerepel egy „egyéb megjegyzés” rubrika a gyermek preferenciáinak jelölésekor, mikor is be lehet jelölni, hogy származási kikötést kíván vagy nem kíván kötni az örökbefogadásra várakozó szülő. Takács Judit szociológus szerint *„Ezek az adatlapokon nem lehet az etnikai preferenciát jelezni. Van az adatlap egyéb pontja, ahol valaki nagyon specifikusan megfogalmazza, hogy romát nem akar örökbefogadni, valaki jelzi, hogy nem bánja, ha roma,*

egy-két esetben kifejezetten romát szeretne, de nagyon kevés volt ilyen (...) Vannak ilyen strukturális szabályszerűségnek tűnő dolgok, amire nem mondhatjuk hogy diszkriminatív, mert túl kicsit az elemszámunk, de mégis hogyha valaki vállal roma gyereket, valószínűleg hamar kap gyermeket.”

Kérdés is hogy előítéletes szülő lehet-e jó örökbefogadó szülő? Hiszen a származás sok esetben bizonytalan (pl. titkos örökbefogadás), származási kikötése ellenére lehet, hogy roma gyermeket kap, mely esetleg csecsemő esetében nem látszik, vagy később tinédzserkorban, vagy az esetleges utódokon bukkannak elő az addig nem tapasztalt a rasszjegyek. Egy előítéletes környezetben felnövő gyermek, hogyan tud reagálni, milyen lesz az énképe, ha későbbiekben rajta vagy az utódain felfedezi a nemvárt jegyeket?

„Kettő szokott lenni: a szalonképes szeretne maradni és tudja, hogy mi lenne az elvárás és ezért azt mondja, hogy fél a környezet diszkriminálásától, hogy a gyerekek milyen nehéz lenne és ő nem tudná megvédeni. épp elég feladat, hogy az örökbefogadásban megerősítse, vagy a rokonaira fogja, mindenképpen egy áttolás amit csinál. Valaki meg azt mondja, nem tudná a gyerekek biztosítani a roma kultúrát, mert nem ismeri, na most ez egy félreértés, mert nem kell lovari nyelven megtanulni, meg rózsás szoknyába járni, hiszen ami én nem vagyok azt nem tudom a gyerekek továbbadni. (...) A leggyakoribb őszinte vélemény, amit sokan kimondanak, hogy azt gondolják, hogy olyan genetikája van a cigányoknak, amik kedvezőtlen tulajdonságokra predesztinálja a gyereket és majd problémás ember lesz belőle és ők nem bírnak vele.”

Az örökbefogadó szülők másik kisebb csoportja a roma/cigány gyermeket elfogadó örökbefogadó szülők. Nekik leginkább az előítéletekkel való találkozás és az azzal való megküzdés a fő problémájuk, főleg, mivel az örökbefogadás nem titok, de családi ügy, mégis interetnikus örökbefogadás esetén láthatóvá

válík és megkérdőjeleződésik a család legitimitása és hitelessége.

Néhány megküzdési stratégia a szülők részéről:

- cigányság tagadása („biztos olasz származású, hiszen nem lehet roma”)
- romákkal kapcsolatos sztereotípiák érvényesülése, félelem azok beigazolódásától
- kivételképzés (roma ő, de nem „olyan”)
- Etnikai identitás alakulása a szülőknél: a társadalom többségi tagjai alapvetően nem vesznek tudomást saját etnikai identitásukról, de mi a helyzet roma gyerek örökbefogadása esetében?
  - kivétel nélkül mindenkit jobban zavarnak a társadalomban jelen levő előítéletek gyermekük érkezése óta (tíz résztvevő)
  - a szülők magukon és közvetetten a családjukon keresztül is érzik a diszkriminációt, viszont gyermekük nélkül "élvezik" a fehérek privilégiumát
  - néhányan egyértelműen cigány identitásúnak azonosítják magát is gyermek érkezése után (három szülő)

„Volt olyan is, hogy mondtam, hogy de az anyémek is cigányok, amire mondták, hogy de hát ez a te gyereked. Mondtam neki, hogy de attól még az. Tehát van ez a hasadásos reakció is, mert nem tudja hova rakni a fejében, melyik dobozba, mert az a doboz eddig arról szólt, hogy mocskos cigányok, és most itt van egy cuki gyerek, és nem tuja összerakni.” (Örökbefogadó szülő)

„Nem voltam előtte ilyen cigányjogi aktivista, meg most sem leszek, tehát én magam nem járok ilyen roma büszkeség napjára, meg nem szeretek felvonulni, tehát nekem ezzel más gondom van. De azért őszintén mondhatom, hogy a cigányozás sokkal jobban bántja a fülemet, mint előtte.” (Örökbefogadó szülő)

"Hát ezekkel ne bandázzanak a gyerekeim. Mondom miért? Mert hát a kisebbséghez tartozik. Mondom, hát én is a kisebbséghez tartozom. Kész. Én cigány vagyok, mondtam neki. Ennyi." (Örökbefogadó szülő)

Örökbefogadott gyermekek

Az előzetes kutatási eredmények ellentétes eredményekről számoltak be. A régebbiek egyfelől gyermek pszichés, tanulási, viselkedéses problémáját tették fókuszba, míg az újabb tanulmányok inkább az örökbefogadó családokban jobb családi dinamikáról, a melegség, a kommunikáció és családi harmónia és a támogatás magasabb szintjéről számolnak be (LANSFORD,2001). Szembe kell nézni azzal a nehézséggel, hogy a szociális stigmát mélyítheti, a nehézségeket fokozhatja a szülők és a gyermek fizikai jellemzőikben való eltérése (YNGVESSON, 2010; MIALL, 1996).

Az örökbefogadó szülőkkel készült interjúk alapján az alábbi megküzdési stratégiák köré szerveződtek az adott probléma mentén:

- Nyolc szülő gyermeküknek csecsemőkortól kezdve beszélnek származásukról, hogy az pozitívan épüljön be az identitásba
- Két szülő nem tartja fontosnak, hogy beszéljen erről, a tények (dokumentumok, ügyintéző szava) ellenére tagadják, hogy gyermekük roma származású
- Mindegyik szülők beszámol arról, hogy jelenlétükbenbiztonságban van roma gyermekük, leginkább furcsálló nézéseket, esetleg tapintatlan kérdéseket kapnak
- Az esetleges atrocitások serdülőkorban kezdődnek, mikor a gyermek kikerül a szülők védelmező kezei alól: utcán, iskolában

"- És hogy ha nélküled van?"

- *Az első osztályba volt ez, hogy sírva jött haza a második héten, zokogott, hogy lecígányozták.*
- *Addig nem hallotta ezt a szót?*
- *De hallotta, de negatív értelemben nem hallotta.*
(...) *Szívem szerint ilyen burokban tartanám őket. Nem engedném őket sehova."*

Mégis van pár alkalmazott eszköz, melyet használnak a szülők a pozitív roma identitástudat kiépítésében. Ilyen például:

- verbálisan és non-verbálisan is (!) pozitív asszociációk a cigánysággal kapcsolatban
- cigánymesék, örökbefogadással kapcsolatos mesék
- cigány kultúra pozitív elemeinek kiemelése
- találkozás sorstársakkal (pl. Romadopt Klub)
- a környezet tudatos „tanítása”, szenzitivitása is fontos

Roma gyermek örökbefogadásánál a cél a gyermek pozitív identitásának kialakítása a felsorolt eszközökkel, hiszen a tabusítás és a roma származás nem megfelelő kezelése negatív énképhez vezethet

„Ők nem elszigetelten fogadtak örökbe egy gyönyörű fogsorú, gyönyörű barna szemű kisgyereket, hanem ők vegyes család lettek... Amihez az tartozik, hogy keresni kell a kontaktust más roma családokkal.” Székely Zsuzsa 2015.12.09.

IRODALOM

CLARK-MILLER, Kristi Marie (2005): *The Adoptive Identity: Stigma and Social Interaction*. The University of Arizona. Electronic Dissertation.

ERRC (2007): *Fenntartott érdektelenség. Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben*. Európai Roma Jogok Központja.

MIALL, C. E. (1987): *The Stigma of Adoptive Parent Status: Perceptions of Community Attitudes toward Adoption and the*

- Experience of Informal Social Sanctioning. *Family Relations*. 36(1), 34-39. DOI: 10.2307/584644Keresztes-Takács, 2015
- MIALL, C. E. (1996): The Social Construction of Adoption: Clinical and Community Perspectives. *Family Relations*. 45(3) 309-317. DOI: 10.2307/585503
- KERESZTES-TAKÁCS, O, LENDVAI, L, KENDE, A (2015): Romaellenes előítéletek Magyarországon: Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. (under publication).
- LADÁNYI János - Szelényi Iván (2000): Ki a cigány? *Cigánynak születni*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 179-191.
- LANSFORD, Jennifer E., Rosario Ceballo, Antonia Abbey, Abigail J. Stewart (2001): Does Family Structure Matter? A comparison of adoptive, two-parent biological, single-mother, stepfather and stepmother households. *Journal of Marriage and the Family*, 63(3). 840-851
- NEMÉNY M. – TAKÁCS J. (2015): Az örökbefogadás és diszkrimináció. *Esély*. 2. 69-96.
- YNGVESSON, B. (2010): *Belonging in an Adopted World*. Chicago. University of Chicago Press.
- WEGAR, K. (2000): Adoption, Family Ideology, and Social Stigma: Bias in Community Attitudes, Adoption Research, and Practice. *Family Relations*, 49(4) 363-370.

Orsolya Keresztes-Takács

Adopted Roma children

Children of Roma background are overrepresented in the childcare system, supposedly there may be a similar rate among children, who could be legally adoptee children. Because of prejudice towards Roma people they are in a disadvantaged situation when we look at their chances for getting adopted. It seems to be a relevant question, how prejudices against Roma people influence the practices of adoption.

This paper presents the results of first phase of my research, where interviews were conducted with sociologists, psychologists and other practitioners working with adoptive parents. This phase focused on the possible ways to investigate attitudes towards adoptive families, and how the ethnic identity of the adoptive parents and the adopted children may develop in an interethnic adoptive family.

Keywords: Roma children, adoption, stigma, interethnic families

This paper presents the adoption of Roma children in Hungary, the presentation of the triad - which is well known in the circles of the psychology of adoption - in the cases of adoption of Roma children. From a psychological aspect, the

above mentioned triad's participants, namely, the adopted child, the adoptive parents and the biological parents all have an unique lifepaths, crossing each other within a given social context. The participants of the adoption become stigmatized, due to the preconceptions, prejudices and the stereotypes emerging from social ignorance.

While the literature of adoption deals with the problems of adoption, namely the rejecting attitude of the family and the community, the lack of information on the children's genetics and historical background or coping with the fact that the family not raising a biological child (CLARK-MILLER, 2005; WEGAR, 2000, MIAL, 1987), from an intercultural perspective adoptive parents adopting Roma children and creating interethnic families is also a remarkably interesting, but less researched issue. Besides the general psychological and developmental psychological issues of adaptation, the social psychological challenges the family have to cope with may intensify the challenges, due to the diverse physical appearance of family members (YNGVESSON, 2010; MIAL, 1996).

Method of the research

The research has a triadic structure, using both quantitative and qualitative methods. The first phase contains a set of interviews with eight experts of the issue and the results of interviews conducted with sociologists, psychologists and other practitioners working with adoptive parents and ten adoptive parents.

Biological parent(s)

Based on the interviews conducted with in the research, the main reasons for releasing children for adoption, such as financial problems, unsettled family – or relationship background, getting pregnant in young age, as a minor, because of the social structure, the Roma people are getting more disadvantaged. Children of Roma background are overrepresented in the childcare system, supposedly there may be a similar rate among children, who could be legally adoptee children, but there is not any official statistic data about this. Because of prejudice and discrimination towards Roma people they are in a disadvantaged situation compared to their non-Roma peers when we look at their chances to get adopted (ERRC, 2007). It seems to be a relevant and current question, how the direct and open prejudice against Roma people in Hungary (KERESZTES-TAKÁCS, 2015) how influences the practices of adoption.

About Roma parents, who release their child for adoption: *„Well, obviously because of the disadvantage. Which is quite embarrassing, because according to the Hungarian laws, a child can't be taken from his/her parents only because of financial problems, but the practice shows otherwise...Normally, they wouldn't release a child for adoption, because of the importance of the family in their culture, you know...But I heard things, like a family, very nicely, living up on the hills, without electricity and water, bringing up 6 children, but none of them have a job, living on the dole, there's poverty and dirt, but it is obvious, because there's no water...the woman becomes pregnant again, the childcare service says , if you won't put up this child for adoption, we will take all of your children. So they put the baby up for adoption, whether they want or not, mostly they don't want to...but...” (Nóra Rózsahegyi 2015.11.20.)*

"She is afraid, since she does not have a job, that an other child may born, and because it is so obvious, and they did not want that the bigger son gets taken away. She liked him so much, just adored him. So she rather decided to release the small one for adoption, than loosing the bigger son." (adoptive parent)

Other question about the biological parent is "Who is Roma?" This is the all-time question (SZELÉNYI & LADÁNYI, 2000), but who is Roma in the adoption system?

In the situation of releasing a child for adoption, biological parents rarely identify themselves as Roma, because they know about the ongoing preconceptions (KERESZTES-TAKÁCS, 2015), but it is true that the origin is not always obvious. In the case of adoption, the administrators often identify the children on the basis of their race related marks, or name, and recommend them to couples, who did not set origin-related conditions

Adoptive parents

There are two types of the adoptive parents who do not like to have Roma or would like to have Roma child. In practice approximately the 80-90 percent of parents waiting for adoption, reject the possibility of adopting a Roma child, although, officially, the administrators could not even ask about it, it's well known, that the „other” option is for this purpose.

„There are things, which seems to be like kind of structural rules, we can't say they are discriminative, because our sample size is small, though if someone accepts a Roma child, he/she will get one soon. (...) On these datasheets, you can't mark your ethnic preference. There's an „other” option on the sheet, where you can mark very specifically that you don't

want to adopt a Roma child, or that you don't mind if the child is Roma, in several cases, if someone want especially a Roma child, but there were just a few cases like that.” (Judit Takács, 2015.11.17.)

Could parents having prejudices toward the Roma or any other ethnic group, become good adoptive parents? Because the origin, the parentage of the child is uncertain in many cases (for example in closed adoption) despite, the settled origin criteria, there is a possibility of getting a Roma child.

„There are two typical reasons: one, they want to stay presentable, and they know what are the expectations and that is why he/she says, he/she is afraid of the discrimination, and that how hard it would be for the child, and that he/she couldn't protect the him/her. It's enough for him/her to strengthen the decision of adoption, or to blame his/her relatives, it is always a „push-through” what he/she does. The second version is the one, who says that he/she couldn't provide the Roma culture for the child, because he/she doesn't know it either. But this is a misinterpretation, because it's not crucial to know the lovari language, to wear rose-patterned skirts, because I only can give to the child, who I am, I can't give him/her who I am not. (...) The most common, honest opinion is, that many of the parents speak out, that they think, that the genetics of Roma people, could possibly predestinate the child for unfavorable qualities, so there will be problems with him/her, and maybe they can't solve them.” (Zsuzsa Székely 2015.12.09.)

The other part of the adoptive parents who would accept Roma child, but it is significantly smaller group.

This group have to face and cope with the prejudice, because the adoption is not a secret, but a family issue, and that case it becomes visible questioning, because of that the credibility and legitimacy of the family could be questioned.

There are some coping strategies from the parents view:

- the denial of the Roma ethnicity („for sure he is/she is Italian, he/she can't be Roma")
- the stereotype threat: the fear that the ongoing stereotypes become reality
- exceptionalism (he/she is Roma, but „not like that")
- the ethnic identity development of the parents
  - all of our participants, without exception, feel more bothered by the societal preconceptions since the arrival of their child (ten participants)
  - the parents feel, directly on themselves and indirectly on their family, the discrimination, but without their child, they „enjoy" the privilege of the whites
  - some parents identify themselves as gipsy, since the arrival of their child (three participants)

„It happened to me, that I said, that my children are also gypsies and they said, but they are yours. I told them, that yes, they are still mine. So there is this dissociation reaction, if someone can't place this thing on the right place, in the right box in his/her head, because before, the box was about dirty gypsies, and now there's a cute baby, and he/she just can't put it together." (adoptive parent)

„I wasn't a big Roma-right activist before, and I won't be now either, so I won't go to Roma Pride Days, and I don't even like processions, I have other problems with it. But I can honestly say, that the discrimination of Roma people, hurts me more than it did before." (adoptive parent)

“My children should not hang out with these. I said, why? Because they belong to the minority. So I said, I also belong to the minority. That's all. I am a Roma, I told them. That's it" (adoptive parent)

Adopted children

The research results published in the relevant literature are contradictory. The early studies support that the child will have psychical-, study-, and behavioral problems, but a number of recent studies present that in adoptive families there are better family dynamics, higher level of warmth, communication, harmony and familial support (LANSFORD, 2001). We need to face an other problem in “interethnic identity”, the contrast between the physical characteristics of the parents and the child can increase the difficulties, and deepen the social stigma (YNGVESSON, 2010; MIALL, 1996).

The adoptive parents interviewed in the research mentioned the following coping strategies:

- Eight interviewed parents started to talk with their child about his/her origin since infancy, to help him/her build up a positive identity, contains his/her ethnicity.
- Two interviewed parents think it is not something worth to talk about, there are facts (documents, the words of the administrator), but they deny that their child is ethnically Roma.
- All of the parents report, that their Roma child is in safe in the presence of them, mostly they only get strange looks or indiscreet questions (ten participants)
- The accidental atrocities start around adolescence, when the child slips out of the parents’ protective hands: on the streets or at school.

"- And if he is without you?

- This was in the first class, that he came home crying the second week, crying that he was called a roma..

- He never heard this word before?

- He did hear it, but never in a negative context.

(...) I would like to keep them in a bubble to protect. I would never let them go anywhere. “

(adaptive parent)

There are some applied methods, which can be used by the parents to construct positive Roma identity:

- verbally and non-verbally positive associations about Roma ethnicity
- Roma fairytales, fairytales about adoption and adoptee
- emphasize the positive aspects of Roma culture
- meet with fellows (for example Romadopt Club)
- the conscious „teaching” of the milieu, the sensitivity is also important

When adopting a Roma child is important to build a positive identity with the methods mentioned above, because creating taboos and the inappropriate handling of the Roma origin question, can lead to negative self image.

*„They didn't just adopt a child with a bright smile and beautiful brown eyes, but they became a mixed family...and it means, they ought to get in contact with other Roma families”
(Zsuzsa Székely 2015.12.09.)*

REFERENCES

- CLARK-MILLER, Kristi Marie (2005): *The Adoptive Identity: Stigma and Social Interaction*. The University of Arizona. Electronic Dissertation.
- ERRC (2007): *Fenntartott érdektelenség. Roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi rendszerben*. Európai Roma Jogok Központja.
- MIALL, C. E. (1987): The Stigma of Adoptive Parent Status: Perceptions of Community Attitudes toward Adoption and the Experience of Informal Social Sanctioning. *Family Relations*. 36(1), 34-39. DOI: 10.2307/584644
- KERESZTES-TAKÁCS, 2015
- MIALL, C. E. (1996): The Social Construction of Adoption: Clinical and Community Perspectives. *Family Relations*. 45(3) 309-317. DOI: 10.2307/585503
- KERESZTES-TAKÁCS, O, LENDVAI, L, KENDE, A (2015): Romaellenes előítéletek Magyarországon: Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. (under publication).
- LADÁNYI János - Szelényi Iván (2000): *Ki a cigány? Cigánynak születni*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest. 179-191.
- LANSFORD, Jennifer E., Rosario Ceballo, Antonia Abbey, Abigail J. Stewart (2001): Does Family Structure Matter? A comparison of adoptive, two-parent biological, single-mother, stepfather and stepmother households. *Journal of Marriage and the Family*, 63(3). 840-851
- NEMÉNY M. – TAKÁCS J. (2015): Az örökbefogadás és diszkrimináció. *Esély*. 2. 69-96.
- YNGVESSON, B. (2010): *Belonging in an Adopted World*. Chicago. University of Chicago Press.
- WEGAR, K. (2000): Adoption, Family Ideology, and Social Stigma: Bias in Community Attitudes, Adoption Research, and Practice. *Family Relations*, 49(4) 363-370.

Lendvai Lilla, Keresztes-Takács Orsolya & Nguyen Luu Lan Anh

Szociálpedagógia szakos hallgatók romákkal kapcsolatos attitűdje

Kutatásunk célja feltárni, hogy milyen hatással lehet a társadalomban jelenlévő romákkal szembeni előítéletes viszonyulás az alapképzésben résztvevő szociálpedagógia szakos hallgatókra, milyen mértékű romaellenesség jellemzi őket, és azt milyen tényezők határozzák meg. Elővizsgálatunk főbb eredménye, hogy a résztvevők nem találták homogén csoportnak a romákat, amely valószínűsíthetően főként a képzésen kötelezően elvégzendő romológia kurzuson szerzett ismeretanyagra vezethető vissza.³

Kulcsszavak: romaellenesség, szociálpedagógia, szociális dominancia orientáció, entitativitás

---

³ A konferencián való megjelenést az ELTE Tehetséggondozási Tanácsa támogatta. Jelen tanulmány Lendvai Lilla 2015-ben készített Szociálpedagógia szakos hallgatók romákkal kapcsolatos attitűdje című PPKE BTK-n benyújtott szakdolgozatának rövidített változata, melynek témavezetője Dr. Daróczi Csilla volt.

I. Bevezetés

A romákkal kapcsolatos kutatások régóta a társadalomtudomány érdeklődési körének középpontjában állnak Magyarországon, jelen kutatásunkban pedig a szociálpedagógia szakos hallgatók romákkal kapcsolatos attitűdjére fókuszálunk. A szélesebb körű ismeretek megszerzése érdekében szükségesnek tartottuk az előítéletes viszonyulás feltárása mellett a szociálpedagógiai aspektusok áttekintését is. A bemutatásra kerülő 2015-ös kutatás egy komplexebb vizsgálat elővizsgálata. Jelen tanulmányban a 2011-ben megfogalmazott nemzetiségi jogait tartalmazó törvény szóhasználatának megfelelően a roma megnevezést alkalmazzuk (2011. évi CLXXIX. törvény a nemzetiségek jogairól 22.§), a kutatás során használt egyes skálák esetében pedig meghagytuk az eredetileg használt cigány megnevezést. Kutatásunkhoz hasonlóan Angyal (2015) is a romákkal kapcsolatos attitűdvizsgálatot végzett. Kérdőíves módszerrel 387 egészségtudományi területen tanuló hallgatót vizsgált. Közülük a leendő védőnők vettek részt romákkal kapcsolatos kurzuson, akik a gyakorlat során észlelték is az előítéletes attitűd jelenlétét. Emellett a megkérdezett összes hallgató kétharmada szegregálná a roma klienst, ha arra egy nem roma kliens kérné. Jól látható tehát, hogy a romológiai alapismeretek elsajátítása milyen jelentős hatással van a szakemberek munkájára is.

A témában jelen dolgozatunkhoz – módszertani hasonlóságát tekintve – a legközelebb álló és legfrissebb kutatás szerint is jelentős romaellenes attitűdök jellemzik a magyarokat (Keresztes-Takács, Lendvai & Kende, 2015). A 2014 őszén lezajlott online reprezentatív kutatásban 1005 fő vett részt. A kutatás egyik fontos eredménye, hogy az elutasítás növekedése a nagyobb fokú entitativitás percepciójával azonosan növekszik. Utóbbi mélyíti a sztereotípiákat és az előítéleteket,

végül diszkriminatív megnyilvánulásokhoz vezethet (Postmes és mtsai, 2013; Sacchi és mtsai, 2009).

II. Szociálpedagógiai vonatkozások

II.1. A Szociális Munka Etikai Kódexe

A romákkal szembeni előítéletesség vizsgálatának szociálpedagógiai aspektusai igen meghatározóak, hiszen a Szociális Munka Etikai Kódexe is kiemelten foglalkozik az egyenlő bánásmóddal (Szociális Szakmai Szövetség, 2011). A szociális munkások és szociálpedagógusok minden tevékenysége az ebben megfogalmazott etikai elveken alapul. Egyik alapértékük az előítélet-mentesség, továbbá az, hogy a szakma ugyanúgy definiálja a cigányellenességet és a rasszizmust, illetve értse az elszegényedés okai mellett (Talyigás & Hegyesi, 2014) a szegregáció kiváltó okait, és preventív tevékenységével segítse kialakulásának megakadályozását, emellett képessé tegye kliensét helyzetének felismerésére és a probléma megoldására.

II.2. A magyar gyermekvédelem és az előítéletes attitűd

A Gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (Gyvt.) értelmében elsősorban a család jogosult a gyermek nevelésére, ehhez pedig az államnak és az önkormányzatnak kötelessége segítséget nyújtani (Somfai, 2007). Herczog és Neményi (2007) szerint a törvényben deklaráltak nem kerülnek megvalósításra, mert a gyermek elhelyezése gyakran rendkívül hosszú folyamat, jelentősek a területi eltérések az ellátási formák tekintetében, valamint a prevenció hangsúlyosságában, de a legaggasztóbb a gyermekvédelmi gondoskodásba kerülés egységesített

indokainak és mérlegelésének hiánya. Az előítéletek rendszerszintű megjelenése és intézményesülése komoly károkat okozhat tehát a gyermekvédelmi rendszer hatékony működésében is.

III. Szociálpszichológiai megközelítés

Az elutasítás szociálpszichológiája sokrétű, komplex folyamatokból tevődik össze. Ide sorolható többek között a szociális dominancia orientáció (Sidanius & Pratto, 1999; Csepeli, Murányi & Prazsák, 2011), a rendszerigazolás elmélet (Jost & Banaji, 1999), valamint az entitativitás (Hamilton & Sherman, 1996; Sacchi, Castano & Brauer, 2009) és a felelősségtulajdonítás (Sherman & Percy, 2010).

A szociális dominancia orientáció az egyének attitűdjét a csoportalapú egyenlőtlenségek vonatkozásában méri, így az előítélet és a diszkrimináció forrása. A magas szociális dominancia orientációval (SDO) rendelkezők inkább pozitív attitűddel bírnak a csoportalapú egyenlőtlenségek vonatkozásában, és jellemzően az egyenlőtlenségeket legitimáló sztereotípiákat támogatják (Oldmeadow & Fiske, 2007). Ez az egyik legerősebb prediktora a csoportközi attitűdöknek és viselkedésnek (Ho és mtsai, 2012). A rendszerigazolás egy olyan reflexió a saját csoportra vonatkozó negatív sztereotípiákra, amely legitimizálja a fennálló egyenlőtlenségeket

A csoportokat észlelt entitativitásuk szerint differenciálhatjuk, amely oka és okozata is lehet a sztereotípiáknak. A Campbell által bevezetett kifejezés az adott közösség csoportszerűségét és egységességét mutatja. A külső csoport tagjait homogénebbnek, hasonlóbbnak, míg a saját csoportét heterogénebbnek érzékeljük. Minél ellenségesebbnek látjuk a csoportot, annál homogénebb egységként kezeljük, míg a

szövetségeseket kevésbé tartjuk annak, a heterogénebbnek vélt csoportoktól kevésbé tartunk.

Az entitativitás és a felelősségtulajdonítás közötti kapcsolatot vizsgálva Sherman és Percy (2010) azt találták, hogy a csoportok különböző értékelésekor az entitativitás pozitív összefüggést mutatott a kollektív felelősséggel, tehát magasabb entitativitás esetén a csoportot teszik felelőssé az egyén tetteiért

A kontaktus hipotézis szerint a csoportközi érintkezés képes lehet a csoportközi előítélet csökkentésére. Ha a kontaktus hatására a csoporttagok több információt szereznek a másik csoportról, akkor az ismerősség érzése nőhet, a szorongás csökkenhet, ezáltal pedig a másik csoport tagjai iránti empátia és bizalom erősödhet (Tausch & Hewstone, 2010).

A szociális dominancia orientáció, az észlelt entitativitás, a rendszerigazoló attitűdök, valamint a felelősségtulajdonítás, továbbá a kontaktus minősége az elutasítás mértékével is összefüggést mutathatnak, továbbá azzal, hogy mennyire felvállalható az előítéletek kimutatása az azt érző személy számára.

IV. A szociálpedagógia szakos hallgatók körében végzett saját kutatás metodikája

IV.1. A kutatás célja

Kutatásunkban arra kerestük a választ, hogy a szociálpedagógia szakos hallgatókat milyen mértékű romellenesség jellemzi, valamint milyen tényezők határozzák meg azt. Célunk volt több skála használatával megvizsgálni többek között azt, hogy az entitativitásnak, az SDO-nak és a kontaktusnak milyen hatása van az előítéletekre, továbbá azt, mi jellemzi a nyílt és a rejtett romaellenességet. Az alább felsorolt hipotézisek a szakdolgozatban tárgyalt 9 hipotézis

közül kerültek kiemelésre a terjedelmi korlátok és a relevancia miatt.

IV.2. Hipotézisek

A kontaktus minősége hatással van a nyílt és a rejtett romaellenességre: minél közelebbi kapcsolata (barát, munkatárs/csoporttárs, rokon, önmaga) van a válaszadónak roma emberekkel, annál kevésbé romaellenes (vö. Tausch & Hewstone, 2010; Gaertner és mtsai, 2010).

A magas pozícióban lévő (főnök/tanár) roma személlyel való kontaktus hatással van az előítéletekre, tehát a vizsgálati személy alacsonyabbnak érzi a társadalmi távolságot a roma csoport tagjai és önmaga között (Krahé & Altwasser, 2006).

Az entitativitás összefüggést mutat a nyílt és a rejtett romaellenességgel (Keresztes-Takács és mtsai, 2015).

Az SDO és a rendszerigazoló attitűdök összefüggést mutatnak a nyílt és a rejtett romaellenességgel. Korábbi kutatás alapján (Keresztes-Takács és mtsai, 2015) feltételezzük, hogy a romaellenesség mértékében a szociális dominancia orientáció (Oldmeadow & Fiske, 2007), és a rendszerigazoló attitűd fontos szerephez jutnak (Jost & Banaji, 1999).

A személyes felelősségérzet összefüggést mutat a romaellenességgel (Sherman & Percy, 2010).

IV.3. Minta

A 2015 őszén lezajlott kutatás vizsgálati személyei a Pázmány Péter Katolikus Egyetem szociálpedagógia szakos hallgatói voltak. A kérdőívet hiánytalanul összesen 57 fő töltötte ki. Minden évfolyam számára e-mail üzenetben kiküldtük a kérdőívet a csoport közös címére, így tehát kitöltötték elsős (26,3%), másodikos (10,5%), harmadikos (10,5%), valamint

végzős (52,6%) hallgatók nappali (54,4%) és levelező (45,6%) tagozaton egyaránt. A hiányzó adatok száma elenyésző (5% alatti) volt. Ezekben az esetekben a megadott skála átlagával helyettesítettük azokat. Az alacsony elemszám miatt nem csak a szignifikáns, hanem a tendenciális összefüggések és különbségek is az egyes jelenségek közötti ténylegesen jelenlévő kapcsolatot jelezhetik.

IV.4. Mérészközök

A komplex vizsgálat érdekében több – mások által – validált skálát is felhasználtunk. Függő változóként a nyílt és a rejtett romaellenességet használtuk. A Bogardus skála segítségével mértük a társadalmi távolságot, amelynek egy ítemes változatát használtuk. Pulai (2009) kutatása alapján készített romaellenesség skála (Cronbach alpha = 0,808) 11 íteme („*A cigányok szegénységét az is okozza, hogy a többségi társadalom előítéletes velük szemben*”) magas koherenciát mutat a mintában, tehát megbízhatóan méri a romákkal szembeni elutasítást. Ezt a nyílt romaellenesség mértékének meghatározására használtuk.

A rejtett romaellenesség (Cronbach alpha = 0,746) mérőeszközének használatakor a 20 ítemes mérőeszközzel („*Az itt élő romáknak nem kellene olyan területeken megpróbálniuk érvényesülni, ahol nem kívánatosak*”) a rejtett előítéletek különböző dimenzióit vizsgáltuk, amely különböző alszkalákból áll (Pettigrew & Meertens, 1995; Cronbach Alpha = 0,746). Sacchi, Castano és Brauer (2009) entitativitás skálájának 6 ítemét (Cronbach alpha = 0,839), az eredeti 8 ítemes rendszerigazolás skálát is (Kay & Jost, 2003; Cronbach alpha = 0,782), valamint a szociális dominancia orientáció (Murányi & Sipos, 2012; Sidanius & Pratto, 1999) mérésére jelen kutatásunkban az SDO 10 ítemes mérőeszközét alkalmaztuk (Cronbach alpha = 0,760).

V. Eredmények

V.1. Hipotézisek tesztelése

Független mintás t-próbával megvizsgáltuk azt a két csoportot, akik rendelkeznek roma származású közeli kapcsolatokkal, és azokat, akiknek nem, vagy csak távolabbi ismeretségük van roma személlyel. A két csoport között szignifikáns különbség van ($t = -2,986$, $p = 0,004$) mind a nyílt romaellenesség (Mközeli = 28,05, SD = 5,15; Mnincs = 32,31, SD = 4,94), mind a rejtett romaellenesség ($t = -3,187$, $p = 0,002$) tekintetében (Mközeli = 44,52, SD = 7,26; Mnincs = 51,63, SD = 9,15). Feltételezésünk beigazolódott, miszerint minél közelebbi kapcsolata van a válaszadónak roma személlyel, annál alacsonyabb fokú a romaellenessége, akár a nyílt, akár a rejtett elutasítás mérőeszközét nézzük. A kontaktus minősége tehát hatással van a nyílt és a rejtett romaellenességre, vagyis minél közelebbi kapcsolata van a válaszadónak roma emberekkel, annál kevésbé romaellenes (vö. Tausch & Hewstone, 2010; Gaertner és mtsai, 2010).

A két csoport között – vagyis azok között, akiknek van főnök/tanár roma személlyel kapcsolatuk, illetve azok között, akiknek nincs – tendenciális ($F = 3,265$, $p = 0,076$) különbség látható. Ez alapján a hipotézis megerősítést nyert, miszerint azok a szociálpedagógia szakos hallgatók, akiknek van/volt roma származású főnökük/tanáruk, közelebbi kapcsolatra is elfogadnának roma személyt ($M = 2,07$, $SD = 1,163$), mint azok, akinek nincs, vagy nem volt ilyen kontaktusuk ($M = 2,57$, $SD = 1,670$).

Az entitativitás sem a nyílt, sem a rejtett romaellenességgel nem jelez szignifikáns összefüggést a mintában ($p > 0,05$), tehát a hipotézisünk, amely szerint az entitativitás

összefüggést mutat a nyílt és a rejtett romaellenességgel, nem igazolódott be.

Korábbi kutatás alapján (Keresztes-Takács és mtsai, 2015) feltételeztük, hogy a romaellenesség mértékében a szociális dominancia orientáció (Csepeli és mtsai, 2011; Lelkes, 2009; Oldmeadow & Fiske, 2007), és a rendszerigazoló attitűd – mint az előítéletességet és a csoportközi hierarchiát meghatározó hiedelmek – fontos szerephez jutnak (Jost & Banaji, 1999). Az SDO és a rendszerigazoló attitűdök között erőteljes pozitív korrelációt állapíthatunk meg ($r = 0,343$; $p < 0,01$). Az SDO erős együttjárást mutat a nyílt ($r = 0,295$; $p < 0,05$) és a rejtett ($r = 0,507$; $p < 0,01$) romaellenességgel, míg a rendszerigazoló attitűd a rejtett romaellenességgel mutat összefüggést ($r = 0,362$; $p < 0,01$). Hipotézisünk beigazolódott, az SDO és a rendszerigazoló attitűdök összefüggést mutatnak a nyílt és a rejtett romaellenességgel.

A nyílt romaellenesség skála összevetve a személyes felelősségérzettel azt mutatta, hogy szignifikáns különbség ($F = 3,686$; $p = 0,032$) van azok között, akik úgy érzik, hogy személyesen tudnának tenni a többség és a kisebbség viszonyának javításáért ($M = 27,76$; $SD = 5,26$), illetve a bizonytalanok ($M = 30,73$; $SD = 5,96$), és a személyes felelősséget nem érzők ($M = 32,16$; $SD = 3,68$) között. A Bogardus skálán szignifikáns különbség van ($F = 3,576$; $p = 0,008$) azok között a hallgatók között, akik úgy érzik, hogy személyesen tudnak tenni ($M = 1,77$; $S = 1,19$) a roma és nem roma viszony javításáért, illetve azok között, akik szerint nem tudnak hatást gyakorolni a kapcsolatra ($M = 3,58$; $SD = 1,62$). A felelősségtulajdonítás összefüggést mutat a Bogardus skálával, tehát minél nagyobb távolságot tart valaki, annál kevésbé érzi a saját felelősségét a romák és nem romák közötti kapcsolat javításában. Hipotézisünk beigazolódott, a

személyes felelősségérzet összefüggést mutat a romaellenességgel (Sherman & Percy, 2010).

VI. Diszkusszió

Tanulmányunkhoz hasonló kis mintaszámú kutatás esetén a tendenciális összefüggések és különbségek is az egyes jelenségek közötti ténylegesen jelenlévő kapcsolatot jelezhetik. Módszertani szempontból hasznosnak bizonyult, hogy külön mértük a romaellenességet, mert a rejtett romaellenesség esetén megmutatkozhattak olyan elemek is, amelyek a nyílt, explicit romaellenesség esetén nem. A rejtett romaellenességnek magasabb az átlaga a mintában, hiszen a mélyebben megbúvó előítéleteket is előhívhatta. A rejtett romaellenesség erőteljesebb összefüggést mutatott mind az SDO-val, mind a rendszerigazolással. A kérdőív eredményei a válaszok hátterére, így az okokra sem mutatnak rá, tehát az értelmezés során az okokat csak valószínűsíteni tudtuk.

A személyes felelősségérzet összefüggést mutat a nyílt romaellenességgel (Sherman & Percy, 2010), hiszen azok, akik szerint ők maguk is felelősek a csoportközi viszonyok javításáért, kevésbé romaellenesek, mint azok, akik nem éreznek személyes felelősséget. Ahhoz, hogy a jövőben kompetens segítő szakember váljon a hallgatókból, fel kell ismerniük, hogy a többségi és kisebbségi társadalmi viszony javításában személyes felelősségük van. Nem meglepő tehát, hogy a Bogardus skálával is összefüggést mutat a felelősségtulajdonítás, hiszen minél nagyobb távolságot tart valaki, annál kevésbé érzi a saját felelősségét a romák és a nem romák közötti kapcsolat javításában.

Az, hogy milyen társadalmi távolság van adott válaszadó és a romák között, összefüggést mutat a romaellenesség mértékével. Egyéni döntésünk határozta meg a besorolást, amely szerint a közeli kontaktushoz tartozónak jelöltük a

„barát, munkatárs/csoporttárs, rokon, önmaga” kategóriákba tartozó kapcsolatokat. Azok a válaszadók, akik azt jelölték, hogy közeli kontaktusuk van roma emberekkel, kevésbé bizonyultak romaellenesnek, hiszen a kontaktus minősége befolyásolta az előítéletesség mértékét (Tausch & Hewstone, 2010; Gaertner és mtsai, 2010). A közeli kontaktussal bíró és nem bíró csoportok között kutatásunkban szignifikáns a különbség a nyílt és a rejtett romaellenesség esetén. A közeli kapcsolat miatt az egyén felülírja a társadalomban jelenlévő sztereotípiákat és előítéleteket, különösen abban az esetben, ha az allporti feltételek (1977) teljesülnek, például azonos státuszúak (kollégák a munkahelyen vagy csoporttársak az iskolában).

Amennyiben a kontaktus során nem azonos státuszúak a kapcsolat szereplői, abban az esetben is megvalósulhat pozitív hatás. Az egyenlőtlenség ellenére akkor lehet eredményes a kontaktus, ha a kisebbségi csoport tagja kerül magasabb pozícióba, tehát megszerzett státuszából kifolyólag kompetensnek tartjuk. A Fiske-féle (2002) sztereotípiátartalom modell szerint ez veszélyeket is rejthet magában, hiszen a szeretetre méltóságot dimenziójában is megfelelő értékeket kell elérniük a roma embereknek. Kutatásunk eredménye azt mutatja, hogy ez esetükben is produktív lehet.

Az entitativitás mértéke eltért az átlagpopulációtól, az eddigi kutatásokkal ellentétes eredményt hozott, hiszen a vizsgálati személyek nem találták homogén csoportnak a romákat, az sem a nyílt, sem a rejtett romaellenességgel nem mutatott szignifikáns összefüggést. Ez valószínűleg – Angyal (2015) eredményeihez hasonlóan – a szociálpedagógia képzésen kötelezően elvégzendő romológia kurzuson szerzett ismeretanyagra vezethető vissza, hiszen ott a hallgatók mélyebb ismereteket szerezhettek a romákról. A kurzuson megtanulhatták, hogy a romák csoportja olyan heterogén csoport, amelynek tagjai nem alkotnak homogén egységet, nincs közös beszélt nyelvük, egyes csoportjai eltérő

történelemmel, kultúrával és mondavilággal bírnak, a többségi társadalom sztereotípiái és előítéletei mégis egy „cigány” vagy „roma” egységként kezelik őket.

VII. Kitekintés

A számok mögötti tartalom megismerésének érdekében érdemes lenne kvalitatív technikák alkalmazásával is kibővíteni a romaellenesség vizsgálatát, például fókuszcsoportos vizsgálatot készíteni a különböző évfolyamok hallgatóival. Emellett fővárosi és országos adatfelvétel is szükséges lenne az átfogóbb ismeretek megszerzéséhez.

Irodalomjegyzék

- Allport, G. W. (1977). *Az előítélet*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Angyal, M. (2015). Cigányokkal/romákkal kapcsolatos attitűdvizsgálat a felsőoktatás egészség tudományi területein tanulmányokat folytató hallgatók körében. In N. Márhoffer, A. Szalacsi, & K. Szücs-Rusznak (szerk.), *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia – Tanulmánykötet*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- B. Talyigás, K., & Hegyesi, G. (2014). Honnan indult a szociális munka oktatása és gyakorlata idehaza, és hol tart most? Szubjektív áttekintő és köszöntő. *Párbeszéd, 1*(1-2). Letöltés dátuma: 2015.10.16., forrás: <http://parbeszed.lib.unideb.hu/megjelent/html/551a4bcae814d>
- Becker, J. C., & Tausch, N. (2014). When group memberships are negative: The concept, measurement, and behavioral implications of psychological disidentification. *Self and Identity, 13*(3), 294-321.
- Csepeli, Gy., Murányi, I., & Prazsák, G. (2011). *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon: Társadalmi csoportok hierarchiájának látásvizonyai*. Budapest: Apeiron.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of personality and social psychology, 82*(6), 878.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., & Houlette, M. A. (2010). Social categorization. In T. D. Nelson (szerk.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination, 526-543*. New York: Psychology Press.
- Golin, A. K. (1970). Stimulus Variables in the Measurement of Attitudes Toward Disability. *Rehabil Counseling Bull, 14*(1), 20-26.
- Hamilton, D. L., & Sherman, S. J. (1996). Perceiving persons and groups. *Psychological review, 103*(2), 336-355.

Herczog, M., & Neményi, M. (2007). Roma gyerekek a gyermekvédelemben. *Család Gyermek Ifjúság*, 16(6), 6-11.
Letöltés dátuma: 2015.10.30., forrás:
http://www.csagyi.hu/images/stories/kiadvanyok/folyoirat/CsaGyI_2007_6.pdf

Ho, A.K., Sidanius, J., Pratto, F., Levin, Sch., Thomsen, L., Kteily, N., & Sheehy-Skeffington, J. (2012). Social Dominance Orientation: Revisiting the Structure and Function of a Valiable Predicting Social and Political Attitudes. *Personality and Social Psycgology Bulletin*, 38(5), 583-606.

Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1999). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése. In Gy. Hunyadi, D. L. Hamilton, & L. L. A. Nguyen (szerk.), *A csoportok percepciója*, 489-519. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kay, A. C., & Jost, J. T. (2003). Complementary justice: effects of "poor but happy" and "poor but honest" stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of personality and social psychology*, 85(5), 823.

In Berkics, M. (2009). A disztributív igazságosság észlelése és a rendszerigazolás: kultúrközi összehasonlítás két volt szocialista országban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 229-252.

Keresztes-Takács, O., Lendvai, L., Jozifek, Zs., & Kende, A. (2015). Predictive factors of attitudes related to roma people. In N. Márhoffer, A. Szalacsi, & K. Szücs-Rusznak (szerk.), *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia – Tanulmánykötet*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.

Krahé, B., & Altwasser, C. (2006). Changing negative attitudes towards persons with physical disabilities: An experimental intervention. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 16(1), 59-69.

Lelkes, O. (2009). Az egyenlőtlenség nagyságának megítélése. In I. Gy. Tóth (szerk.), *Társadalmi Jelentés 2009*, 19-32. Budapest: TÁRKI.

- Murányi, I., & Sipos, F. (2012). Nemzeti radikálisok tekintélyelvűsége: szociális dominancia orientáció és ellentörténelem. *Metszetek, 1*, 32-56. Letöltés dátuma:: 2015.08.31., forrás: http://metszetek.unideb.hu/files/2012_1_05.pdf
- Oldmeadow, J., & Fiske, S. T. (2007). System-justifying ideologies moderate status= competence stereotypes: roles for belief in a just world and social dominance orientation. *European Journal of Social Psychology, 37*(6), 1135-1148.
- Pettigrew, T. F., & Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European journal of social psychology, 25*(1), 57-75.
- Postmes, T., Haslam, S. A., & Jans, L. (2013). A single-item measure of social identification: Reliability, validity and utility. *British Journal of Social Psychology, 52*(4), 597-617.
- Pulai, A. (2009). Cigányellenesség a norma (Progresszív Intézet felkérésére készült kutatás). *Publicus Research*. Letöltés dátuma: 2015.08.31., forrás: http://www.publicus.hu/blog/ciganyellenesség_norma/
- Sacchi, S., Castano, E., & Brauer, M. (2009). Perceiving one's nation: Entitativity, agency and security in the international arena. *International Journal of Psychology, 44*(5), 321-332.
- Sherman, S. J., & Percy, E. J. (2010). The Psychology of collective responsibility: when and why collective entities are likely to be held responsible for the misdeeds of individual members. *Journal of Law & Policy, 19*, 137-170.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Simonovits, B. & Szalai, B. (2013): Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon. *Magyar Tudomány, 174*(3), 251-262.
- Somfai, B. (2007). *Kapcsolattartás, mint a gyermek emberi joga: A doktori értekezés tézisei*. Pécs: PTE ÁJK.

Letöltés:2015.10.13. <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/somfai-balazs/somfai-balazs-vedes-tezisek.pdf>
Szociális Szakmai Szövetség (2011). *Etikai kódex*. Letöltés dátuma: 2015.10.25., forrás: <http://www.3sz.hu/tartalom/etikai-k%C3%B3dex>
Tausch, N., & Hewstone, M. (2010). Intergroup contact and prejudice. In J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, & V. M. Esses (szerk.), *The Sage handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*, 544–560. Newburg Park, CA: Sage.

Jogszabályi hivatkozások

2011. évi CLXXIX. törvény (XII.12.) a nemzetiségek jogairól.
1997. évi XXXI. törvény (VIII.5.) a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (Gyvt.)

Lilla Lendvai, Orsolya Keresztes- Takács & Lan Anh Nguyen Luu

Social pedagogy students' attitudes related to Roma people

The aim of our research is to explore how the societal prejudices against Roma people effect the bachelor social pedagogy students, to what extent are they characterized by the anti-Roma attitudes, and which factors define this relation. Our pilot study's main results demonstrate, that the participants did not define the romas as a homogeneous group, probably because they had more knowledge about the topic, due to the fact that they have attended a Romology course during their BA studies.⁴

Keywords: anti-roma attitude, social pedagogy, social dominance orientation, entitativity

---

⁴ The presentation on the conference were supported by the Talent Management Council of ELTE. This study is the shorter form of Lilla Lendvai's thesis, titled Social Pedagogy Students' Attitudes Towards Roma People, the consultant was Dr. Csilla Daróczi, PPKE BTK, 2015.

I. Introduction

The research related to Roma people is one of the most popular topics in social science in Hungary long since, our current study focuses on the social pedagogy students' Roma-related attitudes. For getting more comprehensive knowledge about this topic, we found it important to overview not only the prejudicial attitudes but the social pedagogical aspects too. The research-took place in 2015, as a pilot study, it was part of a more complex research. In this study, we use the phrase „Roma”, referring to the law of 2011, which included the rights of minorities (year 2011. CLXXIX. law of rights of minorities 22.§). Some of the scales—used in the research contain the phrase „gipsy” originally, we did not change it.

Angyal (2015) had a study similar to ours, her research also focused on the attitudes towards Roma people. She examined 387 health science students. Among the participants, the health visitors had a training related to roma people, who could observe the presence of prejudicial attitudes during their practice. Besides, the 2/3 of the students would segregate the Roma clients, if there would be a non-Roma client asking for it. So it is clear that the basic Romology knowledge has a great impact on the work of professionals also.

In this topic, the most current and – in terms of methodological similarity – the most similar study to our research demonstrates, that there's a significant anti-roma attitude among Hungarian people (Keresztes-Takács, Lendvai & Kende, 2015). There was an online, representative research in 2014, including 1005 participants. One of the most significant results of that research shows that the higher level of rejection implies higher level of entitativity perception. The latter one deepens the stereotypes and the prejudices, and finally, may leads to discriminative manifestations (Postmes et al., 2013; Sacchi et al., 2009).

II. Social pedagogy aspects

II.1. The Ethical Codex of Social Work

The social pedagogical aspects of prejudice towards Roma people are very important. The Ethical Codex of Social Work emphasizes specifically the principle of equal treatment (Szociális Szakmai Szövetség, 2011). Every action of the social workers and the social pedagogues is based on the ethical principles of this document. One of the basic values of them—is the non-prejudicial manner, furthermore, it would be good to have a consensus among the professionals to define the anti-roma attitude as racism, to understand the reasons of impoverishment (Talyigás & Hegyesi, 2014), and also understand the sources of segregation. With preventive actions, they should help to prevent the occurrence of it, and empower their clients to recognize their own situation and to solve their own problems.

II.2. The Hungarian child protection and the prejudicial attitude

Along the law about Child protection and guardianship administration (1997. XXXI. law, called „child protection law”) primarily, the family has the rights to raise up the child, and for this purpose, the state and the local government are supposed to help them (Somfai, 2007). According to Herczog and Neményi (2007) the declared acts aren't realized, because the placement of the child often takes too long, there are significant local differences in the forms of care and in the lack of prevention, but the most distressing factor is the lack of standardized reasons for getting into the child protection system and the lack of deliberation. The system-level occurrence and the institutionalization of prejudices could

cause serious damage, also in the effective work of the child protection system.

III. Social psychological aspect

The social psychology of rejection is composed of multilevel, complex processes. It includes social dominance orientation (Sidanius & Pratto, 1999; Csepe, Murányi & Prazsák, 2011), the system justification theory (Jost & Banaji, 1999), the entitativity (Hamilton & Sherman, 1996; Sacchi, Castano & Brauer, 2009) and the responsibility attribution (Sherman & Percy, 2010).

The social dominance orientation measures the attitudes of a person in relation to group-based inequalities, so it is the source of prejudice and discrimination. People with high social dominance orientation (SDO) value have positive attitude towards group-based inequalities, and typically support the stereotypes which legitimate inequalities (Oldmeadow & Fiske, 2007). This is one of the strongest predictor of intergroup attitudes and behavior (Ho et al., 2012). The system justification is a kind of reflection on negative stereotypes towards one's own group, which legitimate the ongoing inequalities.

The groups can be differentiated by their perceived entitativity, which can be the cause and the effect of the stereotypes. The phrase, introduced by Campbell, demonstrates the conformity and group-likeness of a specific community. We look at the outgroup members as more homogeneous, more similar people, and we perceive our own group as more heterogeneous. The more hostile we see the group, the more homogeneous we perceive them; we don't think like this about our allies, we are not this afraid of the groups we consider more heterogeneous.

According to Sherman and Percy (2010), who examined the relationship between entitativity and responsibility attribution, in the process of evaluating different groups, there is a positive correlation between entitativity and collective responsibility, which means that in the case of higher entitativity, there is a tendency to hold the group responsible and not the individual for a specific act.

According to the contact hypothesis, the intergroup contact can reduce the intergroup prejudices. Through the contact, the group members get more information about the other group, so the feeling of familiarity may grow, the level of anxiety decreases, thereby the empathy and the confidence towards the other group may thrive (Tausch & Hewstone, 2010).

The social dominance orientation, the perceived entitativity, the system justification attitudes, and the responsibility attribution, just as the quality of contact and the rate of rejection can correlate with each other, furthermore with the extent to which an individual thinks that he/she can show his/her prejudiced feelings.

IV. The method of our research carried out among social pedagogy students

IV.1. The aim of the research

Our research investigated the level of anti-roma attitude among social pedagogy students, and the factors which determine it. Our aim was to use more scales to examine, for example, that how the entitativity, the SDO and the contact effect the prejudices, furthermore the question of what characterizes the explicit and implicit anti-roma attitudes. The listed hypothesis were chosen from the original 9, which were described in our thesis. They were selected based on relevancy, and because of the space limitations.

IV.2. Hypothesis

The quality of contact has an influence on overt and implicit anti-roma attitudes: closer relationship with Roma people (friend, colleague/part of the same group, relative, himself/herself), indicates less anti-roma attitude (Tausch & Hewstone, 2010; Gaertner et al., 2010).

The contact with highly positioned Roma people (boss/teacher) influences prejudices, so the participant would feel smaller social distance between the member of a Roma group, and himself/herself (Krahé & Altvasser, 2006).

The entitativity is connected with overt and implicit anti-roma attitudes (Keresztes-Takács et al., 2015).

The SDO and the system justification attitudes correlate with the overt and implicit anti-roma attitudes. According to a former study (Keresztes-Takács et al., 2015), we presume, that the social dominance orientation (Oldmeadow & Fiske, 2007) and the system justification attitudes play a great role in the extent of anti-roma sentiment (Jost & Banaji, 1999).

The feeling of personal responsibility is connected with the anti-roma attitudes (Sherman & Percy, 2010).

IV.3. Sample

The current research took place in autumn, 2015, the participants were social pedagogy students from Péter Pázmány Catholic University. The survey was completed by 57 people. We sent our survey to every grade via e-mail, so there were first- (26,3%), second- (10,5%), third-year (10,5%), and graduate (52,6%) students, who either take full-time (54,4%) or correspondence (45,6%) courses. There were only a small amount of missing data (under 5%). In these cases, the missing values were replaced by the mean of the particular scale. Because of the small sample size, not only the

significant, but the tendency-level relations and differences are also presented as they may indicate real correspondence between certain phenomena.

IV.4. Measures

For the complex examination, we used several previously validated scales. As a dependent variable, we used the overt and implicit anti-roma attitudes. We used the one-item version of the Bogardus scale to measure the social distance. The anti-roma attitude scale, based on Pulai's (2009) research (Cronbach alpha = 0,808), (*„The majority society's prejudice towards Roma people, is also one cause of their poverty”*) has 11 items which show high coherence along the sample, so it measures reliably the rejection towards Roma people. We used it to define the overt anti-roma attitude.

To measure the implicit anti-roma attitudes (Cronbach alpha = 0,746) (*„The Roma people, who live here, shouldn't assert themselves on the fields, where they aren't desirable”*) we used the 20 item scale to examine different dimensions of implicit prejudices, which is constructed by different subscales (Pettigrew & Meertens, 1995; Cronbach Alpha = 0,746). The 6 item entitativity scale of Sacchi, Castano and Brauer (2009) (Cronbach alpha = 0,839), the original 8-item system justification scale (Kay & Jost, 2003; Cronbach alpha = 0,782) were used to measure the social dominance orientation (Murányi & Sipos, 2012; Sidanius & Pratto, 1999), we used in our present research the 10 item scale of SDO (Cronbach alpha = 0,760).

V. Results

V.1. Testing the hypothesis

1. We examined the two groups – one who has close relationships with Roma people, and the other one, who doesn't have or who has only more distant relationships with them – with independent samples T-test. There was a significant difference between the two groups ($t = -2,986$, $p = 0,004$), both in overt anti-roma attitudes (Mközeli = 28,05, SD = 5,15; Mnincs = 32,31, SD = 4,94), and in implicit anti-roma attitudes ($t = -3,187$, $p = 0,002$) also (Mközeli = 44,52, SD = 7,26; Mnincs = 51,63, SD = 9,15). We could confirm our hypothesis, that the closer relationship someone has with Roma people, the lower level anti-roma sentiment that person has; whether we take the measurement of overt or implicit rejection. The quality of contact has an influence on the overt and implicit anti-roma attitudes: the closer relationship the participant has with Roma people, the less anti-roma attitudes were observed (cf. Tausch & Hewstone, 2010; Gaertner et al., 2010).

2. There is a tendency level difference ($F = 3,265$, $p = 0,076$) between the two groups, the one who has connection with highly positioned – boss/teacher – Roma people, and the other one who doesn't have. By this, our hypothesis is confirmed, so the social pedagogy students, who have/had Roma boss/teacher, would accept a Roma person for closer relationship more readily ($M = 2,07$, $SD = 1,163$), than the ones, who doesn't have or did never have any contact like this ($M = 2,57$, $SD = 1,670$).

3. In our sample, the entitativity does not show any significant connection neither with the overt, nor with the implicit kind of anti-roma attitudes ($p > 0,05$). Our hypothesis

that suggests that entitativity is connected to overt and implicit anti-roma attitudes was disconfirmed.

4. According to a former study (Keresztes-Takács et al., 2015), we presume that the social dominance orientation (Csepe et al., 2011; Lelkes, 2009; Oldmeadow & Fiske, 2007) and the system justification attitudes – as the beliefs which characterize the prejudice and the intergroup hierarchy – play a great role in the extent of anti-roma sentiment (Jost & Banaji, 1999). We found a strong and positive correlation between SDO and the system justification attitudes ($r = 0,343$; $p < 0,01$). The SDO shows a strong correlation with overt ($r = 0,295$; $p < 0,05$) and implicit ($r = 0,507$; $p < 0,01$) anti-roma attitude, whereas the system justification attitude shows relation with the implicit anti-roma attitudes ($r = 0,362$; $p < 0,01$). Our hypothesis got confirmed, the SDO and the system justification attitudes correlates with the overt and implicit anti-roma attitudes.

5. The investigation of the relation between the overt anti-roma attitude scale and the feeling of personal responsibility shows significant difference ($F = 3,686$; $p = 0,032$) between those who feel that they personally can do something to improve the relationship between majority and minority groups ($M = 27,76$; $SD = 5,26$), those who are uncertain ($M = 30,73$; $SD = 5,96$), and those who don't feel personal responsibility ($M = 32,16$; $SD = 3,68$). On the Bogardus scale, there is a significant difference ($F = 3,576$; $p = 0,008$) between students who feel that they can personally do something to make the Roma-non Roma relationship better ($M = 1,77$; $S = 1,19$), and those who think they can't influence the relationship ($M = 3,58$; $SD = 1,62$). The responsibility attribution shows connection with the Bogardus scale: the bigger distance someone keeps, the less he/she feels himself/herself responsible for helping the relationship

between Roma and non-Roma groups to grow better. Our hypothesis was confirmed that the feeling of personal responsibility is connected with the anti-roma attitudes (Sherman & Percy, 2010).

VI. Discussion

In cases of small sample sizes, just like in our study, the tendency-level connections and differences may indicate real, actual correlation between certain phenomena. From a methodological aspect, it was useful that we measured differently the anti-roma attitudes, because several elements could be shown by the measuring of the implicit but not by that of explicit anti-roma attitudes. The implicit anti-roma attitudes got higher means in the sample, since it could bring to the surface even the deeper prejudicial sentiments. The implicit anti-roma attitudes showed a stronger correlation with both the SDO and the system justification. The results of the survey couldn't show us the background of the answers, either the reasons, so we only can presume the reasons through our interpretation.

The feeling of personal responsibility shows connection with explicit anti-roma attitudes (Sherman & Percy, 2010), because those who feel responsible for helping the intergroup relationships get better, have lower level anti-roma sentiments, than those who don't feel personal responsibility. If our aim is to have competent helping professionals in the future, the students must recognize, that they have personal responsibility for bettering the relationship between majority and minority groups. So, it is not a surprise, that the Bogardus scale shows connection with responsibility attribution, which means, the more distance someone keeps, the less one feels responsible for bettering the relationship between Roma and non-Roma groups.

The social distance between a certain participant and the Roma people shows connection with the level of his/her anti-roma sentiment. Those participants who report that they have close contact with Roma people, proved to have less anti-roma attitudes, because the quality of contact influenced the level of prejudice (Tausch & Hewstone, 2010; Gaertner et al., 2010). There is a significant difference between those who have closer contact and the ones who don't in overt and implicit anti-roma attitudes. The close relationship overwrites in the person the societal stereotypes and prejudices, especially if the conditions mentioned by Allport (1977) are met, for example if they have equal statuses (colleagues in a workplace or classmates in the school).

Even those involved in the relationship don't have the same statuses, the positive influence can still be realized. Despite the inequality, the contact can be efficient, if the member of the minority group get higher position, so we consider him/her to be competent because of his/her status. According to Fiske's (2002) stereotype content model, it could carry some risk, because on the dimension of warmth, Roma people should reach an acceptable level. The results of our research demonstrate, that it can be productive, also in their cases.

In terms of the level of entitativity our study with social pedagogy students brought opposite results to the previous studies carried out among general population. The participants in our study did not find group of Roma people homogeneous, entitativity did not show any significant connection with overt or implicit anti-roma attitudes either. Probably – just like the results of Angyal (2015) – it is the aftermath of the fact, that the social pedagogy students took a Romology course during their BA studies, and they gathered deeper information about Roma people. They could recognize, that the group of Roma people is a heterogeneous group, the members don't form a homogeneous unit, they don't speak a common language, certain groups of them have different history, culture and

mythology. Even so, the stereotypes and prejudices of the majority society still treat them as a „gipsy” or „Roma” unit.

VII. For future consideration

To explore the content behind the numbers, it would be worthy to use qualitative methods to extend the investigation of anti-roma attitudes, for example with focus-group with students, from different years from BA programmes as participants. Furthermore, it is necessary to collect data from the metropolitan area and nationwide, to gather more comprehensive knowledge about this topic.

References

- Allport, G. W. (1977). *Az előítélet*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Angyal, M. (2015). Cigányokkal/romákkal kapcsolatos attitűdvizsgálat a felsőoktatás egészség tudományi területein tanulmányokat folytató hallgatók körében. In N. Márhoffer, A. Szalacsi, & K. Szücs-Rusznak (szerk.), *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia – Tanulmánykötet*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- B. Talyigás, K., & Hegyesi, G. (2014). Honnan indult a szociális munka oktatása és gyakorlata idehaza, és hol tart most? Szubjektív áttekintő és köszöntő. *Párbeszéd, 1*(1-2). Letöltés dátuma: 2015.10.16., forrás: <http://parbeszed.lib.unideb.hu/megjelent/html/551a4bcae814d>
- Becker, J. C., & Tausch, N. (2014). When group memberships are negative: The concept, measurement, and behavioral implications of psychological disidentification. *Self and Identity, 13*(3), 294-321.
- Csepeli, Gy., Murányi, I., & Prazsák, G. (2011). *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon: Társadalmi csoportok hierarchiájának látásvizsgálata*. Budapest: Apeiron.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J., Glick, P., & Xu, J. (2002). A model of (often mixed) stereotype content: competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of personality and social psychology, 82*(6), 878.
- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F., & Houlette, M. A. (2010). Social categorization. In T. D. Nelson (szerk.), *Handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*, 526-543. New York: Psychology Press.
- Golin, A. K. (1970). Stimulus Variables in the Measurement of Attitudes Toward Disability. *Rehabil Counseling Bull, 14*(1), 20-26.
- Hamilton, D. L., & Sherman, S. J. (1996). Perceiving persons and groups. *Psychological review, 103*(2), 336-355.

- Herczog, M., & Neményi, M. (2007). Roma gyerekek a gyermekvédelemben. *Család Gyermek Ifjúság*, 16(6), 6-11.
Letöltés dátuma: 2015.10.30., forrás:
http://www.csagyi.hu/images/stories/kiadvanyok/folyoirat/CsaGyI_2007_6.pdf
- Ho, A.K., Sidanius, J., Pratto, F., Levin, Sch., Thomsen, L., Kteily, N., & Sheehy-Skeffington, J. (2012). Social Dominance Orientation: Revisiting the Structure and Function of a Valiable Predicting Social and Political Attitudes. *Personality and Social Psycgology Bulletin*, 38(5), 583-606.
- Jost, J. T., & Banaji, M. R. (1999). A sztereotipizálás szerepe a rendszer igazolásában, a hamis tudat képződése. In Gy. Hunyadi, D. L. Hamilton, & L. L. A. Nguyen (szerk.), *A csoportok percepciója*, 489-519. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kay, A. C., & Jost, J. T. (2003). Complementary justice: effects of "poor but happy" and "poor but honest" stereotype exemplars on system justification and implicit activation of the justice motive. *Journal of personality and social psychology*, 85(5), 823.
- In Berkics, M. (2009). A disztributív igazságosság észlelése és a rendszerigazolás: kultúrközi összehasonlítás két volt szocialista országban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 64(1), 229-252.
- Keresztes-Takács, O., Lendvai, L., Jozifek, Zs., & Kende, A. (2015). Predictive factors of attitudes related to roma people. In N. Márhoffer, A. Szalacsi, & K. Szücs-Rusznak (szerk.), *Horizontok és dialógusok. IV. Romológus konferencia – Tanulmánykötet*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék.
- Kovács, M. (2010). Az előítéletek okai és mérséklésük lehetőségei: A szociálpszichológia nézőpont. *Alkalmazott Pszichológia*, 12(1-2), 7-27.
- Krahé, B., & Altwasser, C. (2006). Changing negative attitudes towards persons with physical disabilities: An experimental intervention. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 16(1), 59-69.

- Lelkes, O. (2009). Az egyenlőtlenség nagyságának megítélése. In I. Gy. Tóth (szerk.), *Társadalmi Jelentés 2009*, 19-32. Budapest: TÁRKI.
- Murányi, I., & Sipos, F. (2012). Nemzeti radikálisok tekintélyelvűsége: szociális dominancia orientáció és ellentörténelem. *Metszetek*, 1, 32-56. Letöltés dátuma:: 2015.08.31., forrás: http://metszetek.unideb.hu/files/2012_1_05.pdf
- Oldmeadow, J., & Fiske, S. T. (2007). System-justifying ideologies moderate status= competence stereotypes: roles for belief in a just world and social dominance orientation. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1135-1148.
- Pettigrew, T. F., & Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European journal of social psychology*, 25(1), 57-75.
- Postmes, T., Haslam, S. A., & Jans, L. (2013). A single-item measure of social identification: Reliability, validity and utility. *British Journal of Social Psychology*, 52(4), 597-617.
- Pulai, A. (2009). Cigányellenesség a norma (Progresszív Intézet felkérésére készült kutatás). *Publicus Research*. Letöltés dátuma: 2015.08.31., forrás: http://www.publicus.hu/blog/ciganyellenesseg_norma/
- Sacchi, S., Castano, E., & Brauer, M. (2009). Perceiving one's nation: Entitativity, agency and security in the international arena. *International Journal of Psychology*, 44(5), 321-332.
- Sherman, S. J., & Percy, E. J. (2010). The Psychology of collective responsibility: when and why collective entities are likely to be held responsible for the misdeeds of individual members. *Journal of Law & Policy*, 19, 137-170.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. New York: Cambridge University Press.
- Simonovits, B. & Szalai, B. (2013): Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon. *Magyar Tudomány*, 174(3), 251-262.

Somfai, B. (2007). *Kapcsolattartás, mint a gyermek emberi joga: A doktori értekezés tézisei*. Pécs: PTE ÁJK. Letöltés:2015.10.13. <http://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/somfai-balazs/somfai-balazs-vedes-tezisek.pdf>

Szociális Szakmai Szövetség (2011). *Etikai kódex*. Letöltés dátuma: 2015.10.25., forrás: <http://www.3sz.hu/tartalom/etikai-k%C3%B3dex>

Tausch, N., & Hewstone, M. (2010). Intergroup contact and prejudice. In J. F. Dovidio, M. Hewstone, P. Glick, & V. M. Esses (szerk.), *The Sage handbook of prejudice, stereotyping, and discrimination*, 544–560. Newburg Park, CA: Sage.

Law references

2011. évi CLXXIX. törvény (XII.12.) a nemzetiségek jogairól.
1997. évi XXXI. törvény (VIII.5.) a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról (Gyvt.)

Boros Julianna

Cigány/roma tanulókat támogató programok Magyarországon 1990- 2010 között

A roma/cigány tanulók iskolai sikerességének elősegítésére felzárkóztató és hátránykompenzáló oktatási és szociális programok indultak az 1990-es elején-közepén, iskolán belül és iskolán kívül, azzal a céllal, hogy az oktatás mint mobilizációs csatorna jelentős szerepet vállal a szegénységből, hátrányos helyzetből történő kilépésre. Az első oktatási programok felzárkóztatással, az iskolai kudarcok csökkentésére, a lemorzsolódás megakadályozására törekedtek, fő célkitűzésük az alapfokú végzettség megszerzése volt, a jobb képességű, motivált tanulók esetében pedig a középfokon történő továbbtanulás.

Kulcsszavak: cigány/roma tanuló, oktatás, programok

Bevezető

A magyarországi cigány népesség iskolázottsága a többségi társadalomhoz képest rendkívül alacsony. A rendszerváltozás politikai változásai mellett a cigány lakosságot nagymértékben sújtotta a foglalkoztatáspolitikában megjelenő válság, mely következtében elsőként az alacsony iskolai végzettségű,

szakképzetlen, betanított és segéd munkások – elsősorban cigány férfiak – veszítették el munkahelyüket, ezáltal a család megélhetése került veszélybe. A szegénység leginkább a gyermekes családokat sújtotta, s a szülők iskolai végzettség és piacképes szakismeret hiányában a tartós munkanélküliség állapotába kerültek. A gyermekek iskolai sikerességének elősegítése, támogatása, a felzárkóztatás, a hátrányok kompenzálása egyre fontosabbá vált, azzal a törekvési szándékkal, hogy a gyermekek számára lehetőséget kell biztosítani a szegénységből való kitörésre, melynek egyetlen útja az oktatási rendszeren keresztül vezet. A családi szocializációs hátrányok, a nyelvi hátrány kifejezések használata során szociálisan hátrányos helyzetű cigány népesség gyermekei kerültek az oktatásfejlesztés középpontjában. A korábbi pedagógiai gyakorlattól eltérően, amikor „kisegítő osztályokban” történt a delegálásuk, új pedagógiai szemlélet kezdett elterjedni, melyben a felzárkóztatás, hátránykompenzálás mellett megjelentek a nemzetiségi, kisebbségi oktatással foglalkozó fejlesztések, az integrációs törekvések és a tehetséggondozással kapcsolatos oktatási programok és hálózatok. Az 1990-es években a cigány tanulók oktatására vonatkozó jogi szabályozás az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról szóló törvényben találunk, melyek első változatát a gyakorlati alkalmazás után tovább módosították. Nehéz eldönteni, hogy az 1990-es években megvalósított oktatási programok és oktatáspolitikai törekvések mennyiben járultak hozzá a cigány tanulók szocializációjuk, oktatási hátrányaik vagy kisebbségi helyzetükből fakadó hátrányok kompenzálásához. Az első oktatási programok felzárkóztatással, az iskolai kudarcok csökkentésére, a lemorzsolódás megakadályozására törekedtek, fő célkitűzésük az alapfokú végzettség megszerzése volt, a jobb képességű, motivált tanulók esetében pedig a középfokon történő továbbtanulás, tehetséggondozás.

A cigány tanulók csekély százaléka tanult tovább középfokon, hiszen többségüknek az általános iskolai bizonyítvány megszerzése is problémát jelentett, de a jövőkép tekintetében fontossá vált a középiskola ahol a szakma és az érettségi megszerzése, mint elérendő célok voltak. (KEMÉNY, 1996; KERTESI, 1994; LISKÓ, 2002) A megvalósulására pedig alapvetően két oktatáspolitikai lehetőség volt. Egyrészt a cigány tanulók származása, vagyis a nemzeti kisebbséghez tartozásuk alapján nemzetiségi középfokú intézmények létrehozása, működtetése által, másrészt tehetségdonozó programok és hálózatok fejlesztése. Mindkettő típusú oktatási fejlesztésre találunk példát, s e tanulmány keretei között röviden a különböző támogató programok jellegzetességeire szeretném felhívni a figyelmet, melyek meghatározóvá váltak a cigány/roma tanulók középfokon történő továbbtanulása során. Felmerül a kérdés, hogy az intézmények és támogató programok mennyiben tartalmaztak közös vonásokat célok, célcsoport tekintetében.

Cigány tanulók esélyei a továbbtanulásra

Magyarországon az 1990-es évek elején végzett kutatások egyértelműen bizonyították, hogy a roma tanulók továbbtanulási esélyei jóval elmaradnak kortársaikéhoz képest. (KEMÉNY, 1996)

Középfokú iskola	Összes tanuló	Roma tanulók
	%	%
Szakiskola	6,0	9,4
Szaktanulmányképző	35,5	30,2
Szakközépiskola	32,0	10,0
Gimnázium	24,2	0,6
Középiskola együtt	56,2	10,6
Összesen	97,7	50,2

1. táblázat. Az 1992–93-as tanév továbbtanulási adatai általános iskolások körében
(Forrás: Kemény, 1996:81)

Az 1993-ban felvett adatok jól mutatják a rendszerváltás utáni időszak továbbtanulási orientációinak tendenciáját. Ezen időszakra jellemző, hogy a hátrányos helyzetű cigány fiatalok továbbtanulási esélyei sokkal rosszabbak a kortársaikéhoz képest, a gimnáziumba való jelentkezésük elenyésző: mindösszesen 0,6%-uk folytatta tanulmányait érettségit adó képzésben.

Az 1990-es évek elején Kemény István és munkatársai által végzett cigánykutatás szerint a továbbtanulási lehetőségek még mindig csekélyek voltak, és az érettségit adó intézményekben történő továbbtanulás mértéke még mindig elenyésző volt. A legnagyobb problémát pedig a középiskolába bejutott diákok lemorzsolódása jelentette. „A továbbtanulás három útja – a szaktanulmányképző iskolák, a szakközépiskolák és gimnáziumok – közül hosszú időn át csak a szaktanulmányképző nyílt meg a cigány fiatalok előtt, az is csak kis mértékben: 1993-ban a 25–29 évesek 13%-a, a 20–24

évesek 16%-a végzett szakmunkásképzőt, többnyire olyan szakmákban, amelyekben rosszak voltak az elhelyezkedési esélyek. Szakközépiskolába vagy gimnáziumba csak nagyon kevesen jutottak be, és a bejutottak fele lemorzsolódott. A hetvenes években 1,5, a nyolcvanas években 2% volt azoknak az aránya, akik egy évfáratból leérettségiztek. A rendszerváltás idején valamennyire változni kezdett a helyzet, a 20–29 éves fiatalok 3%-a érettségizett.” (KEMÉNY, JANKY ÉS LENGYEL, 2004:81) Kertesi Gábor az 1981/82. tanévet beiratkozó cigány tanulók adatait vizsgálta (iskolai statisztika segítségével), melynek eredményeképpen megdöbbentő adatokat közölt a továbbtanulási tendenciákat illetően a cigány és nem cigány tanulókra vonatkozóan. (KERTESI, 2005)

1000 főre viszonyítva	1000 fő nem roma tanuló	1000 fő roma tanuló
Időben elvégezte az általános iskolát	885 fő	365 fő
Érettségit adó intézményben folytatták tanulmányaikat	430 fő	11 fő
Érettségit szereztek a 4. év után	371 fő	7 fő
Felsőoktatásban kezdték tanulmányaikat (1993/94)	99 fő	2 fő

2. táblázat: 1981/82. tanévet beiratkozó cigány tanulók adatai (iskolai statisztika segítségével) (Forrás: Kertesi Gábor, 2005.)

Kemény és munkatársai 2003-ban is vizsgálták a továbbtanulási szándékot, és a vizsgálat során változásokat tapasztaltak a roma tanulók körében. A szakmunkásképzőbe egy kicsit kevesebben (26%) jelentkeztek a korábbi 30,2%-hoz képest, szakközépiskolába 14%, míg a megkérdezettek 10,5%-a jelentkezett gimnáziumba. Az arányok jól mutatják, hogy elindult egyfajta folyamat a cigány származású diákok

körében, egyre többen jelentkeztek érettségit adó intézményekbe. Ennek okai között szerepel a társadalom változása, valamint az a felismerés, hogy a jobb megélhetés és jövő reményében szükség van az érettségi bizonyítvány megszerzésére, nagyobb az esély a további tanulmányok folytatására, akár felsőfokon. Másrészt 1985 és 1996 között 40%-kal nőtt a gimnáziumi és 70%-kal a szakközépiskolai férőhelyek száma, melynek következtében lehetővé vált az intézményekbe való bejutás. További magyarázatként szolgál, hogy a gyermekek száma évről évre fokozatosan csökkent: míg 1989-ben 171 ezren, addig 1999-ben már csak 114 ezren fejezték be az általános iskolát. Mindemellett fontos tényezőként szükséges figyelembe venni azt, hogy 1991-ben bevezették a gyereklétszám után számolt normatív állami finanszírozást, a fejkvótát. (KEMÉNY, JANKY ÉS LENGYEL, 2004:81)

A cigány származású fiatalok számára megnyílt a lehetőség tanulmányaik folytatására, de a családok anyagi helyzete, a motiváció hiánya és a félelem az ismeretlentől nagyon sok esetben gátolta a továbbtanulási ambíciókat. Szükség volt felkészítést nyújtó kezdeményezésekre, melyek keretében a tájékoztatással, az információközvetítéssel, az erkölcsi támogatással a hátrányos helyzetű cigány fiatalok és családjaik (szüleik, testvéreik) számára lehetőség nyílhatott a tehetségek kiaknázására.

Az 1990-es évek végén zajló kutatások bebizonyították, hogy a pályaválasztás idején a roma szülőknek konkrét elképzelései voltak gyermekeik jövőjét illetően. Minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezett a szülő, és emellett minél jobban tanult a gyermek, annál valószínűbb volt, hogy a szülő konkrét elképzeléssel rendelkezik a gyermek jövőbeli, szakmát érintő választásával kapcsolatban. (HAVAS, KEMÉNY ÉS LISKÓ, 2002) Kemény, Havas és Liskó 2000-ben végzett kutatása szerint: „(...) a pályaválasztás társadalmi determinációja a cigány gyerekek esetében sem különbözött a nem cigányokétól. A

gyerekeknek szánt foglalkozás és a szülők iskolázottsága között a legszorosabb az összefüggés. Azok közül a szülők közül, akik maguk szakmunkás végzettséggel rendelkeztek, kétszer, azok közül pedig, akik érettségiztek, háromszor annyian szánták értelmiséginek a gyerekeiket, mint azok, akik nem végezték el az általános iskolát.” (HAVAS, KEMÉNY ÉS LISKÓ, 2002:171)

Támogató programok – a kezdetek

Az 1990-es években zajló társadalmi folyamatok során leginkább az önszerveződés, a civilek, a szegénység és a társadalmi kirekesztés „megjelenése” mint társadalmi probléma tűnik jelentősnek. A különböző hátrányos helyzetű társadalmi csoportok, köztük a cigány tanulók helyzetének javítása, egyre sürgetőbbé válik. A szocializmus idején működő és elterjedt oktatási intézkedések a „cigány osztályok”, a cigány tanulók fogyatékosná minősítése és „kisegítő iskolákba” történő delegálása tovább fokozta az oktatási egyenlőtlenségeket és csökkentette a cigány gyermekek iskolai mobilitási esélyeit. Az oktatáspolitikai egyik fontos feladata az oktatási egyenlőtlenségek mérséklése az iskolák közötti különbségek csökkentésével, valamint az eltérő szocio-kulturális környezetből érkező tanulók iskolai sikerességének megteremtésével. A tanulók iskolai teljesítményét leginkább meghatározó két tényező az iskola és a családi háttér közötti távolság tovább mélyítheti a már meglévő egyenlőtlenségeket, ezért minden olyan intézkedés, amely a gyengén teljesítő tanulók iskolai sikerességének javítását szolgálja, növelheti a magyar oktatási rendszer eredményességét. (FORRAY, PÁLMAINÉ, 2010:76) Az 1990-es években a társadalmi-gazdasági változások, az oktatáspolitikai rendszerében feladatokat jelentett, de a cigány tanulók esélyeinek megváltoztatására való beavatkozások céljait és

módszereiket tekintve sem tekinthetőek egyértelműnek. A problémát leginkább az jelentette, hogy az állam nem tudta milyen nézőpontból foglalkozzon a cigány népesség felemelkedésének kérdését, egyrészt emberjogi-kisebbségi- vagy szociális-foglalkoztatási szempontból (ÁSZ, 2008). Végül a rendszerváltást követő években inkább etnikai-kisebbségi nézőpontot képviselt az állam, melyet az 1993. évi LXXV. törvény nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól és a nemzeti, etnikai kisebbség óvodai és iskolai oktatásának irányelvéről szóló 32/1997. (XI.5.) MKM rendelet is bizonyít. A törvény lehetőséget teremtett a nemzetiségi intézmények létrehozására, az oktatási rendszerben jelen lévő szelekciós, szegregációs problémákra nem adott választ, a cigány gyermekek hátrányai tovább növekedtek a többségi társadalom gyermekeihez képest. Az iskola, mint szocializációs közeg és társadalmi mobilitási csatorna nem tudta betölteni szerepét az oktatási egyenlőtlenségek csökkentésében. Szemléletváltásra volt szükség az oktatás intézményrendszerében és a pedagógusok körében. Az állam felelősségét tekintve a Kisebbségi törvény megalkotásával részben megoldottnak tekintette a problémát, így a további megoldások egy része az oktatási rendszeren kívül valósult meg az 1990-es években. A változás igényét, társadalmi szükségességét, a demokráciára való törekvést láhattuk azokban az önszerveződő programokban, szervezetekben, szereplőkben, melyek új szemlélettel, gondolkodásmóddal, innovatív módszerek bevezetésével járultak hozzá a cigány tanulók iskolai sikerességéhez. Az első cigány tanulókat támogató programok létrejöttét a Soros Alapítvány, majd később az állam, illetve az Európai Unió (és előcsatlakozási) támogatások, pályázatok biztosították. A támogató programok, alapvetően olyan innovatív, új típusú oktatási módszerek, elméletek, fejlesztések, intézmények, szervezetek voltak, melyek középpontjában a cigány tanulók iskolai kudarcainak csökkentése, a szegregáció megszüntetése

és a tehetséggondozás állt. A támogató program kifejezés alatt leginkább a cigány tanulókat közvetve vagy közvetlenül érintő oktatási programokat értem, melyek céljaikat tekintve az oktatási szegregáció megszüntetését, a cigány tanulók iskolai sikerességének elősegítését és tehetséggondozását tűzték ki célul. Program azért nem intézmény vagy szervezet, mert gyakran találkozhatunk olyan kezdeményezésekkel is, melyek egy-egy pályázati forráshoz kapcsolódóan létrejöttek, de fenntartásuk nem sikerült, pozitív eredményeik ellenére sem tudták folytatni tevékenységüket hosszú távon. A támogató jelleg nem kizárólag anyagi értelemben vett segítséget jelent, hanem erkölcsi, szellemi támogatást. Fontos kérdés, hogy a támogató programok milyen célokat, alapvető értékeket, pedagógiai elveket határoztak meg, melyekről azt gondolták, hogy segíthetik a cigány tanulók iskolai előrehaladását, mobilitását.

1996-ban a Művelődési és Köznevelési Minisztérium által előterjesztett Cigány Oktatásfejlesztési Program elvi célja az esélyegyenlőséghez és az iskolai sikerességhez szükséges feltételeket biztosítani a köznevelésben. Mindezt óvodai, iskola-előkészítő, és iskolai felzárkóztató programok, tehetséggondozói kollégiumi hálózat és ösztöndíjrendszer kiépítésével tervezte. (FORRAY, HEGEDŰS 2003:157)

A rendszerváltás követő időszakban érdekes módon a Dél-dunántúli régióban kiemelkedő jelentőségű innovatív kezdeményezések indultak el, főként pedagógusok részéről, melyek a cigány tanulók továbbtanulásával kapcsolatos oktatásfejlesztésben gondolkodtak. Visszatekintve ezen időszakra felmerül a kérdés, hogy miért éppen a dél-dunántúli régióban indultak a cigány tanulók oktatási esélyeinek növelésére vonatkozó kezdeményezések például a Gandhi Gimnázium, az országban az első roma középiskola alapítása, Amrita OBK Egyesület pályaaorientációs tevékenysége, Collegium Martineum Cigány Tehetséggondozó Kollégium létrehozása. Alapvetően néhány okot szoktak szakemberek és

érintettek is említeni arra vonatkozóan miért indultak el új típusú kezdeményezések az oktatásfejlesztés területén leginkább önszerveződés útján. Az egyik ok a térségben élő aktív, önszerveződő, a demokrácia értékeit követő, új szemléletet és pedagógiai módszertant alkalmazó szakemberek elhivatottsága, akik közösséget alkotva, közös értékeket és célokat megfogalmazva képesek voltak innovatív kezdeményezéseket megvalósítani a cigány tanulók iskolai mobilitását elősegítve. A másik ok, hogy a cigány népesség tagjainak alacsony iskolai végzettsége munkaerőpiaci esélyeiket determinálta, s a jövő kép leginkább a deprivációs ciklushoz hasonlított.⁵ A többségi társadalom tagjaihoz képest iskolai végzettség hiányából fakadó hátrányaik folyamatosan növekedtek, s a rendszerváltást követő gazdasági változások, nagymértékben sújtották a cigányságot. Harmadik okként az adott időben és térben a társadalom tagjainak a változásra/változtatásra való igényét mondhatjuk, mely leginkább az értelmiségi réteg körében jelent meg, akik hinni akartak a demokrácia megvalósulásában, hogy önmaguk alakíthatják jövőjüket és a társadalom elesett tagjait segíthetik. Negyedik ok a a különböző pénzügyi támogatások megjelenése, köztük a Soros Alapítvány roma programja kiemelkedő jelentőségű volt, mely a diák-tanár (patronáló) ösztöndíjrendszer meghonosításán kívül, különböző oktatásfejlesztési programok kidolgozását, megvalósítását,

---

⁵ Az 1971-es Kemény kutatás megerősítette, hogy a Baranya megyében élő beás cigány népesség beköltözése a falvakba vagy a falu szélére, a foglalkoztatási struktúrába is változást hozott, Baranya megyében a bányászat és az ipar nagyütemű fejlődésének következtében a felnőtt cigány férfiak mind el tudtak helyezkedni, és általában nagyobb keresettel, mint a legtöbb megyében. (Kemény, Janky, Lengyel, 2003) A társadalmi integráció elindult, de előrelátható volt, hogy az alacsony iskolai végzettség és a gazdasági-társadalmi változások következtében a cigány népesség megélhetési esélyei a minimálisra csökkentek az 1990-es évekre.

pedagógusok továbbképzést is támogatta. További pénzügyi támogatásként az Európai Unió előcsatlakozási alapjai tekinthetőek forrásként, melyek pályázati formában kerültek megvalósításra, lehetőséget teremtve innovatív programok létrehozására.

A célcsoport

Cigány/roma tanulók és/vagy hátrányos helyzetű tanulók

A cigány tanulokat támogató programok tekintetében az 1990-es években főként a cigány származást önbevallás, önazonosság alapján határozták meg, tehát a programokban elsősorban az identitásukat vállaló cigány tanulók vettek részt, de valójában ez mégsem volt olyan egyértelmű. Az ösztöndíjprogramok célzottan önmagukat cigány származásúnak valló tanulokat szólították meg, de a pályázati felhívásokról a legtöbb esetben a pedagógusokon keresztül szereztek tudomást a fiatalok, ezért feltételezhetjük, hogy a külső környezet megítélése éppolyan meghatározó volt a cigány származás beazonosítására, mint maga az önbevallás. A támogatások eleinte a származás és a tanulmányi eredmények alapján választották ki a támogatottakat, tehát a „tehetséges” jó tanuló, motivált, önmagukat cigány származásúnak valló általános iskolába vagy középiskolába járó fiatalokat. A Gandhi Gimnázium és a Collegium Martineum is hasonló elvek alapján, bár különböző módon képzelték el a cigány tanulók iskolai mobilitásán keresztül a jövő nemzedékének társadalmi integrációját, de mindkét intézmény alapvetően a fenti szempontok alapján választotta ki tanulóit. Az oktatáspolitikai és a jogszabályok alkotására nagy hatással volt a gazdaság válsága, melynek következtében a munkanélküliség a kilencvenes évek közepére drasztikus méreteket öltött, s a szegénység, a társadalmi kirekesztés, az oktatási egyenlőtlenségek nőttek. Egyre inkább a szegénység

csökkentése, a társadalmi esélyek növelése az oktatáson keresztül szemlélet kezdett elterjedni, melynek középpontjában a cigány/roma tanulók és/vagy hátrányos helyzetű tanulók álltak, mint célcsoport. Az 1990-es évek második felétől a társadalmi integráció részeként jelent meg az oktatási integráció szemlélete, mely a hátrányos helyzetű és/vagy cigány/roma tanulók, mint célcsoport iskolai sikerességének elősegítésére jött létre. A szegénység kérdése etnicizálódott, így a célcsoport köre kibővült. A támogató programok jelentős részében hátrányos helyzetű tanulók iskolai mobilitásának elősegítésére törekedtek, de kiemelték, hogy elsősorban a cigány/roma gyermekek iskolai kudarcainak csökkentése a cél. Az oktatáspolitikai alapvetően a hátrányos helyzetű és/vagy cigány tanulókkal kapcsolatos oktatási egyenlőtlenségeket együtt kezelte – összekapcsolódtak a fogalmak.

A közvetítő – mediátor = pedagógus

A tehetséggondozó, vagy pályaorientációs programok, illetve a nemzetiségi programok esetén is a cigány tanulók tájékoztatása elsősorban a pedagógusokon, a cigány kisebbségi önkormányzatok létrejötte után rajtuk keresztül is történt. Az információ közvetítés, a továbbtanulásra történő figyelemfelkeltés, a pályaorientációban való közreműködés elsődlegesen a pedagógus ismeretein, tudásán, kapcsolatain és hozzáállásán múlott. Ezért a pedagógusok képzése, tájékoztatása, új ismeretek, tudásátadás, módszertani fejlesztések váltak szükségessé a szemléletváltózáshoz, a cigány tanulók iskolai mobilitási esélyeinek a középfokon történő továbbtanulás elősegítéséhez. Fő célként jelent meg a cigány tanulócsoportok, osztályok, iskolák, fogyatékosá minősítések megszüntetése, az integráció elterjesztése az Integrált Pedagógiai Rendszeren keresztül. Kijelenthetjük, hogy az oktatási integráció elterjesztése a 2000-es évek elején

elsősorban a pedagógusok szemléletformálására és a szegregáció megszüntetésére irányult, kevésbé jelent meg az intézményi környezet átalakítására vonatkozó fejlesztés.

Célok

A támogató programok elsődleges célja a cigány tanulók iskolai sikerességének elősegítése, mindez az 1990-es években (amikor a legtöbb támogató program elindult) leginkább az általános iskola befejezése után a középfokon történő továbbtanulást jelentette. A legtöbb tehetséggondozó program elsősorban érettségire adó középfokú intézmény felé orientálta a cigány/roma tanulókat, s céljukat elérve, hiszen az érettségi megszerzésével nagyobb eséllyel tudtak piacépes szakmát tanulni vagy felsőfokon folytatni tanulmányaikat.⁶ Fő céljuk az egyenlő esélyek megteremtése, az oktatási egyenlőtlenségek csökkentése a társadalmi mobilitás elősegítésével, az iskola, mint mobilitási csatornán keresztül. A társadalmi integráció az ezredforduló új kezdeményezése, mely során a szegregáció elleni küzdelem kerül az figyelem középpontjába, a cigány tanulók elkülönítése helyett az együtt tanulás, mint módszertani és szakmai irányként jelenik meg, de célcsoportként a hátrányos helyzetű tanulók közöttük cigány/roma származásúak jelennek meg.

A támogató programok az oktatási egyenlőtlenségek „megszüntetését” a családi szocializációból eredő hátrányok csökkentésében, leküzdésében látják. Az általános iskolában

---

⁶ Kertesi Gábor és Liskó Ilona kutatásai bizonyítják, hogy az általános iskolát befejezettek aránya megnőtt a cigány tanulók körében, arányaiban többen is tanultak tovább a korábbi évtizedekhez képest, de többségük lemorzsolódott az első években, így az érettségi megszerzéséig kevesen jutottak el.

tanulók esetén a hátrányok kompenzálására extrakurrikuláris programok szerveződnek, később tanoda (Józsefvárosi Tanoda, Amrita OBK Egyesület, Belvárosi Tanoda, Faág Baráti Kör Egyesület, stb.) néven terjednek el, melyek a tantárgyi felkészítés mellett, pályaorientációt, szociális támogatást is nyújtanak, illetve a hasznos szabadidő eltöltésének biztosításával növelik a cigány/roma tanulók kulturális- és társadalmi tőkét. Középfokon létrejövő intézmények céljait tekintve az érettségi megszerzése, a lemorzsolódás megakadályozása kiemelt feladat, melynek keretében létrejönnek bentlakásos intézmények (Hegedűs T. András Szakiskola, Szakközépiskola és Kollégium, Kedves Ház Kollégium, Gandhi Gimnázium, Collegium Martineum) intézményes szinten a cigány tanulók bentlakásos középiskolai ellátásában gondolkodva. Megvalósításuk tekintetében különböző elveket vallanak, egyrészt vannak nemzetiségi iskolák, másrészt integrált vagy szeparált az oktatási/kollégiumi környezet, intézményi szinten funkciójuk középiskola és/vagy kollégium. Fontos kiemelni a lemorzsolódott, túlkoros cigány/roma és hátrányos helyzetű fiatalok számára létrejött Második esély típusú oktatási intézményeket (alap és középfokon), melyek közül kiemelkedő létszámmal és aktivitással működik a cigány népesség esélyeinek növelése érdekében a Dr. Ámbédkár Gimnázium (Sajókaza) a Kis Tigris Gimnázium (Alsószentmárton), Dr. Hegedűs T. András Alapítványi Szakiskola, Középiskola és Kollégium (Szolnok) Különböző módszerek, de a célok azonosak a cigány/roma tanulók oktatási mobilitási esélyeinek növelése, a társadalmi integráció érdekében. Az 1998-ban jött létre Budapesten az első olyan támogató program/szervezet, mely a felsőoktatásban tanuló roma/cigány tanulókat segítette a Romaversitas Alapítvány Láthatatlan Kollégiuma, a nevében rejlő „láthatatlan” kifejezés arra utalt, hogy bár kollégium a neve, bentlakást nem biztosított, ehelyett pénzügyi támogatást, ösztöndíjat és

szakmai segítséget (tutor) nyújtott hallgatói számára. Az alapítvány fő célkitűzése már nemcsak a cigány származású egyetemi hallgatók sikeres tanulmányainak befejezését jelentette, hanem egy olyan „elit” roma értelmiségi réteg kialakításának elősegítését, mely felelősséget és elkötelezettséget érez saját népcsoportjának fejlődése iránt (ROMAVERSITAS ALAPÍTVÁNY, 2004). A felsőoktatás intézményrendszerbe integrálva 2001-ben hozzák létre a Pécsi Tudományegyetem Romológia és Nevelésszociológia Tanszék mellett működő országosan az első szakkollégiumot⁷, mely a Wliskoeki Henrik Szakkollégium nevet viseli melynek célja a cigány/roma származású hallgatók összefogása, tudományos előrehaladásuk segítése, integrációjuk, beilleszkedésük segítése az egyetem világába.

---

⁷ 2010 után, állami és egyházi kezdeményezésre, az Európai Unió támogatási források bevonásával évről-évre több roma szakkollégium jön létre, melyek célja a cigány/roma származású tanulók erkölcsi és szakmai fejlődésének elősegítése. Az egyházi roma szakkollégiumok célja a Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat alapító levele szerint a „cigány identitásukat megőrző, keresztény értelmiségieket neveljenek, akik sokoldalúan képzettek, szakmai munkájukban magas szintre törekednek, nyitottak a fejlődésre, elkötelezettek egyházi közösségeik képviselőit”. (Keresztény Roma Szakkollégiumi Hálózat alapító okirata, 2011)

Összegzés

Az 1990-es években létrejött támogató programok, intézmények, szervezetek egy része már nem működik, fenntarthatóságuk feltétele, hogy a társadalom elismerje, hogy a cigány/roma tanulók esélyeinek növelése közös érdek, vagyis az oktatásba történő befektetés hosszú távon megtérül a jövőben. Az elmúlt 25 évben megvalósuló támogató programok segítették a cigány/roma tanulók iskolai mobilitását, hatásuk nehezen mérhető, de oktatásfejlesztési tevékenységük mellett napjainkban az oktatási rendszer szelekciós mechanizmusai leginkább a cigány/roma tanulókat és/vagy hátrányos helyzetű tanulókat érintik, a szegregáció a cigány tanulók vonatkozásában nem szűnt meg, oktatási esélyeik jóval elmaradnak nem cigány kortársaikhoz képest.

IRODALOM

FORRAY R. Katalin, Pálmainé Orsós Anna (2010): Hátrányos helyzetű vagy kulturális kisebbség – cigány programok, *Educatio*, 1. 75-87.

FORRAY R. Katalin, HEGEDŰS T. András (2003): Cigányok, Iskola, Oktatáspolitikai, Oktatás és Társadalom 23. , Oktatáskutató Intézet-Új Mandátum, Budapest, 7-287.

HAVAS Gábor, KEMÉNY István, LISKÓ Ilona (2001): Cigány gyerekek az általános iskolában. Új Mandátum Kiadó, Budapest

KEMÉNY István, JANKY Béla, LENGYEL Gabriella (2004): A magyarországi cigányság 1971-2003. Gondolat Kiadó-MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet 5-192.

KEMÉNY István (1996): A romák és az iskola, *Educatio*, 1. 71-83.

KERTESI Gábor (2005): Cigány gyerekek az iskolában, cigány felnőttek a munkaerőpiacon In: Kertesi Gábor: A társadalom peremén, Osiris Kiadó, Budapest.

Arató Mátyás

Az alsószentmártoni muncsánok nyelvváltozatának dialektális háttére

A muncsánok 1920-ban kezdtek beköltözni Alsószentmártonba, egy baranya megyei faluba, majd az 1960-as években telepítették őket a környező településekre. A muncsánok ma is főként Alsószentmártonban, az azóta közel homogén etnikai összetételű faluban és annak környékén élnek – a Horvátországban élő egykori rokonaikkal nincs élő kapcsolatuk. Nemcsak eltérő szavakat, családneveket és toponímiákat használnak, de nyelvváltozatuk hangtana, alaktana és mondattana is élesen elkülöníthető az őket körülvevő, magukat beásként definiáló beszélőkétől, a kölcsönös érthetőség sem feltétlenül valósul meg. A tanulmány a muncsán nyelvközösség nyelvi háttérét vizsgálja dialektológiai aspektusból.

Kulcsszavak: beás, dialektológia, muncsán, Alsószentmárton

1. Bevezető

A muncsánként ismert közösségek nyelvi vizsgálatához tudnunk kell, hogy a szakirodalom két csoportot is ismer ezen a néven. Petar RADOSAVLJEVIĆ az egyik csoportot baranyai muncsánoknak nevezi (románul *muntean din Baranja*), mert Horvátországban szinte kizárólag Eszék-Baranya (*Osijek-Baranja*) megyében található meg, a másik pedig egy, magukat ludárnak (*ludar*) nevező közösség, akik tőlük távolabb, a horvát-bosnyák határ közelében, egész pontosan Sisakban, Slavonski Brodban és részben Kutinában élnek, nyelvük mégis a munténiai nyelvjáráshoz hasonlít leginkább (2002:248). Tanulmányom azonban kizárólag azon egyetlen falu lakóinak, illetve az azóta onnan elköltözőknek nyelvét állítja vizsgálatának tárgyául, akik korábban Eszék-Baranya megyei csoporthoz tartoztak és csak a trianoni határok választják el őket a határ túloldalán maradt közösségeiktől. Ez a falu Alsószentmárton (muncsánul *Sîmarta dă Žos*), a muncsánok korábbi egyetlen magyarországi települése.

A faluban élő lakosság nyelvváltozatát ez idáig nem kutatták, néhány megjegyzéstől eltekintve nincsenek publikált adatok, még szövegtörödékek sincsenek. A muncsánok beszédével kapcsolatban valószínűleg TÁLOS Endre jegyzi meg először 1987-ben, hogy a “jésítés nélküli nagyszentmártoni [sic!] nyelvjárásziget külön kutatást igényel” – ezzel mintegy kiemelve ezen nyelvi változat legjellegzetesebb ismervét –, VIRÁG Tünde pedig később megerősíti, hogy a települést “a beás nyelv, egy, a térségben egyedinek számító változatát beszélő cigányok” lakják (2011:293).

Kutatásaim során igyekeztem feltárni a közösség nyelvváltozatát, melyet a romológiai szakirodalomban leggyakrabban muncsán nyelvjárásnak neveznek és igyekeztem megkeresni azokat a kapcsolódási pontokat a ALR (Atlas Lingvistic Român) illetve ALRM I-II segítségével, melyek magyarázatot adhatnak a muncsánok beszédének

hibrid dialektális hátterére. Arra is keresem a választ, hogy miképp lehet nyelvi alapon megragadni ezen nyelvváltozatot nyelvészeti aspektusból, azaz milyen rendszerszerű szerkezeti különbségek fedezhetők fel a muncsánként ismert nyelvváltozat és más beásnak tekintett nyelvváltozatok között, a feltárni kívánt jellemzők pedig milyen nyelvtörténeti eseményeket feltételeznek.

2. Módszertan

Több éve végzek nyelvészeti terepmunkát Magyarországon, Szlovákiában, Horvátországban és Ukrajnában, így az elemzett adatok mind saját kutatási eredmények, melyeket igyekeztem más dialektuscsoportból származó, saját gyűjtésű adatokkal összevetni és kiegészíteni. A dialektuskutatásban eddig több mint 90 adatközlő vett részt, ebből összesen 13-an tartoznak a vizsgált nyelvi csoporthoz, a korosztályt tekintve a legfiatalabb adatközlő 14, a legidősebb 71 éves. A elemzéshez felhasználom a magyar és nemzetközi beás tematikájú szakirodalmat és a román nyelvtudomány dialektológiai tárgyú műveit egyaránt. Az elemzett muncsán korpusz három részből tevődik össze: mondatfordításos kérdőívet alkalmaztam, spontán beszélgetésre is sor került, valamint célzott interjúkat is felvettem magyarul és beásul. Utalok horvát kutatók a közelmúltban végzett gyűjtéseire, mivel azonban korábbi, Magyarországon gyűjtött korpusz nem állt rendelkezésre, így csak a saját adataimra támaszkodhattam.

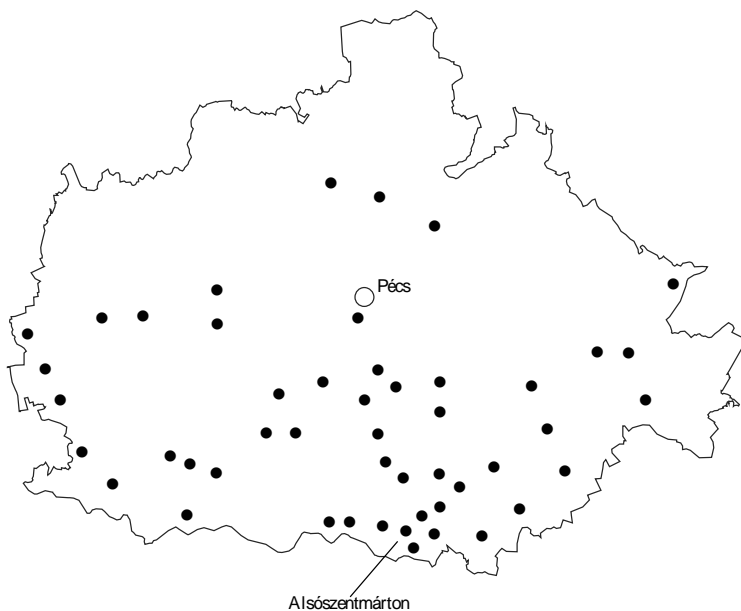
3. Terület és migráció

Alsószentmárton Baranya megye déli részén, a horvát határ közelében, a Siklósi járásban található. „1920-ban vásárolt első ízben sokác paraszttól belterületi lakóházat egy cigány család és 1977 nyarán távozott a faluból az utolsó sokác család” – írja CSALOG Zsolt (1979:13) arról a folyamatról, melynek eredményeképp Alsószentmárton mára etnikailag tiszta cigány településsé vált (KSH 2013:23), a sokác lakosság pedig más településekre költözött.

A KSH népszámlálási adatsoraiban nem kezeli külön a romani és a beás nyelvváltozatok beszélőit, így a beások lélekszámáról nincs elérhető információ. A muncsán variánst beszélők száma – ahogy más nyelvjárások beszélőinek lélekszáma is – ismeretlen⁸, a dialektológiai kutatások pedig nem alkalmasak ennek vizsgálatára. Arra azonban van lehetőség, hogy egyes falvak nem őshonos, hanem más csoportból érkező, beházasodó, vagy odaköltöző lakosságának jelenlétét regisztráljuk a többségi cigány csoportok elmondásai alapján. Az adatközlők elmondták, hogy mára számos más faluban is élnek rokonaik, az így elérhető, muncsán lakossággal bíró falvakat szemlélteti az 1. ábra.

---

⁸ TENIGL-TAKÁCS azt írja (2007:92): „Muncsánul szerény, és tudományos szempontból egyáltalán nem megalapozott becslésem szerint talán néhány ezer lélek beszél.”

1. ábra: Muncsán közösségek Baranya megyében

A muncsán közösségek más, beásnak tekintett közösségek tagjaihoz képest eltérő, szerb eredetű neveket viselnek: Magyarországon főként Petrovics, Jovánovics, Mihalovics, Kosztics, Gyurgyovics stb., Horvátországban elterjedt a Djurdjević, Djordjević, Petrović, Kostić, Mišković (SORESCU MARINKOVIĆ 2008:182).

4. A beás terminus alkalmazásának kérdése

A beásokra térségenként, nyelvenként eltérő etnonímák használatosak. Néhány a teljesség igénye nélkül: magyarul teknősök, teknővájók, oláhok, rudárok, horvátul *banjaši* ~ *bunjaši*, *rumuni*, *cigani*, *karavlaszi*, *lingurari*, *koritari*, *rudari*, *cigani vlašskog jezika*, szerbül *бањаши*, *румуну*, *коритари*, *рудари*, románul *caravlahi*, *rudari*, *băieși*, *lingurari*, *fusari*, *coritari*, *țigani*, *rumâni*, *țigani români*, szlovákul *korytári*, *bajjaši*, ukránul *волоху*, *білі цигани* ‘fehér cigányok’, romani nyelven *balajara*, *kaštara*, *kaštale*, *kattjara* stb. (ARATÓ 2015:9; AGÓCS 2003; SIKIMIC 2005a:250-251, 2005b:7; SORESCU MARINKOVIĆ 2011:10; RADOSAVLJEVIĆ 2012:247; BENÍŠEK 2013).

A különböző terminusok regionális mivolta miatt ismeretük nem általános, nem tudjuk kik és milyen szempontok alapján neveznek meg egy-egy csoportot és alcsoportot, és milyen szempontok alapján rokonítják azt más csoportokkal vagy alcsoportokkal. Egyes csoportok nem vállalnak közösséget másokkal, adott esetben nem is ismernek más közösségeket, az egyes csoportok megnevezései pedig nincsenek összefüggésben azok feltételezett nyelvhasználatával (ARATÓ 2015:9).

A muncsán nyelvváltozatot beszélő adatközlőim egy része elfogadta ugyan – magyarul történő beszéd során – a beás etnonímát, másik része viszont nem, és egyértelműen más csoportot jelöl meg ezzel a névvel, lásd az alábbi interjúrészletet⁹:

---

⁹ Az interjúk átírásánál a következő jelöléseket alkalmaztam: T – terepmunkás, A – adatközlő (A cigány szövegben dőlten szerepelnek a kódváltások, a magyar fordításban pedig dőlten szedtem a kiemeléseket).

T: Tu če gîndešt, kã çe jilintešte aja, kã ardileŋ?	T: Te mit gondolsz, hogy mit jelent az, hogy árgyelán?
A: <i>Hát...</i> cîgań.	A: <i>Hát...</i> cigányok.
T: <i>T'át</i> aja zîč, kã ardileŋ aja jilintešte kã cîgan, <i>ühüm</i> , u cîgan. Šã çe gîndešt, kã toc äję čine n-õša-rbešte cîgîniv ku noj, äję ardileŋ äs?	T: Tehát azt mondd, hogy az árgyelán azt jelenti, hogy cigány, <i>ühüm</i> , egy cigány. És mit gondolsz, mindenki aki nem úgy beszél velünk cigányul, mint mi, azok árgyelánok?
A: <i>Hát</i> nuje... nuje..., kã jašte lãkãtarj, jašte ardileŋ, bejašurj, kum noj-štem cîgań. Noj cîgań ištem, da jar-altãmitrã-ni zîčem.	A: <i>Hát</i> nem... nem..., mert vannak kolompárok, vannak árgyelánok, beások, ahogy mi vagyunk cigányok. Mi cigányok vagyunk, de viszont másnak tartjuk magunkat.
T: <i>T'át</i> jašte sfakaku limbe, šã jašte sfakaku cîgań.	T: Tehát van mindenféle nyelv és van mindenféle cigány.
A: Eĭ!	A: Aha!

A muncsánok önmagukat cigánynak (*cîgan*) nevezik, sem a *munčan*, és mint említettem, általában *bãjaš* megnevezést sem alkalmazzák magukra¹⁰, amelyet jól példáz az interjúnak azon részlete, melyben az adatközlő a *bejašurj* ‘beások’ kifejezést

¹⁰ Többek között a cigány népismeret tantárgy iskolai oktatása révén előfordulnak és olykor a közösségek használatba is vesznek olyan kifejezéseket is, melyeket korábban elutasítottak, pl. muncsánok a beást, beások a romát, stb.

használja¹¹. A *muncán* megnevezést a dél-dunántúli, nyelvváltozatukat tekintve erdélyi-bánáti nyelvjárást beszélők, a romológiai szakirodalomban árgyélánként ismert csoport használja rájuk, akiket ők *ardilen* megnevezéssel illetnek, ezzel párhuzamosan a saját nyelvükre is a *cigāniv* ~ *cigīniv* ‘cigányul’ glottonímát alkalmazzák.

4. Nyelvi jellemzők

4.1 Hangtan

4.1.1 Mássalhangzók

A muncsán dialektus legszembevetőbb jellemzői fonetikai szinten észlelhetők: elmarad a palatalizáció, ugyanis míg az árgyélán nyelvváltozatban *e* és *i* hang előtt *t* > *ć*, *d* > *đ*, *n* > *ń*, *l* > *ł*, *č* > *ś*, *g* > *ź* következik be¹², addig ez a muncsán nyelvváltozatra nem áll (1. táblázat). Ugyanakkor párhuzamosan az árgy. *ź* hanggal, a román *d* és *g* helyén többször is *đ* áll: mun. *đeđirā* ‘megfagy’ (vö. árgy. *źeźirā*, r. *degerā*).

A mássalhangzó-rendszer alapvető különbségein túl számos egyéb hangváltozás következhet be, így hiányozhat a szókezdő *v-*, pl. *urbęšte* ~ *orbęšte* ‘beszél’ (r. *vorbește*), *orbā* ‘szó’ (r. *vorbā*), illetve *h-*, mely azonban minden fellelt példában örökölt jelenség, pl. *aršāv* ‘ásó’, *rāņęšte* ‘etet’ (árgy. *hārāņęšće*), *Aršan(u)* ‘Harsány’ (hr. *Aršanj*) (MANDIĆ 2005:57, 64). Szóelején *j*-hiányosak egyes szavak: *edva* ‘alig’

---

¹¹ A szó láthatóan kölcsönzés a magyarból, melyet hangtani jellemzői mellett (ǎ > ę) az *-urj* Pl alakja is jelez.

¹² A bánáti *r – ř* oppozíció az árgyélánban is csak elvétve jelentkezik, de van, pl. a zala megyei Galambokon is.

(szh. *jědva jěðea*), *etvin* ‘olcsó’ (r. *ieftin*), *Erža* ‘Erzsébet’ (árgy. *Jerža*).

	muncsán	árgyélán
‘fog’	<i>dinte</i>	<i>đinće</i>
‘vér’	<i>sînde</i>	<i>sînže</i>
‘megigazít’	<i>diręde</i>	<i>điręze</i>
‘gondol’	<i>gîndeşte</i>	<i>gîndeşće</i>
‘valami’	<i>čeva</i>	<i>ševa</i>
‘pihen’	<i>udinęšte</i>	<i>huđuńęšće</i>
‘nyal’	<i>linęe</i>	<i>l’inže</i>

1. táblázat: A palatalizáció hiánya a muncsán csoportnál

Gyakori a disszimiláció, pl. *h > v* változás elsősorban magyar eredetű szavak esetén, pl. *ruvǎ* ‘ruha’ (m. *ruha*), *Muvač* ‘Mohács’ (m. *Mohács*), továbbá *n > m* változás, pl. *mimik* ‘semmi’ (r. *nimic*, a horvát muncsánban *mǎmika*), *mimil(e)* ‘senki’ (r. *nimelea*), *s > c*, pl. *cîndale* ‘szandál’ (szh. *sandála*), *cîpcîr* ‘vékony’ (r. *subţire*), de fonémahatáron is, pl. **če pǫ-cǎ gîndeškǎ* ‘mit gondolhatnak’ < *če pǫte sǎ gîndeškǎ*. Gyakori az *v > f*, pl. *mříkřǎ* ‘répa’ (szh. *mřkva*), ill. korábbi diftongus helyén is: *ícfora* ‘néhány’ (< r. *cǎŧi + oare*), *şzfetlu* ‘világosság’ (szh. *свѣтло*), *în sfuda* ‘mindenhol’ (szh. *svùda*).

A szókezdeti magánhangzótorlódás feloldására minden beás nyelvjárás kísérletet tesz, pl. *vǎkneşte* ‘dobog’ (r. *zvǎcneşte*, Galambok *ǎzvǎkneşće*), *vǎrleşte* ‘dob’ (r. *zvǎrle*, Galambok *ǎzvǎrleşće*), *gǎrcit* ‘fösvény’ (r. *zgǎrcit*).

Az olténiai nyelvjárásokban [aj], [əj], [oj], [uj] diftongusok vannak a develarizált [kʲ] és [gʲ] előtt, és míg a román munténiai nyelvjárásban nem, a muncsánban ez előfordul (2. táblázat) – de kizárólag az [oj] esetében igaz minden esetben¹³.

¹³ További vizsgálatra szorul néhány [uj] diftongust tartalmazó szó, pl. *ujk(a)* ‘mindig’ (szh. *üvĕk ~ üvijĕk*), ill. *Gijud* ‘Máriagyűd’.

	Alsó- szenmárton	Bălăciță	Tengelic	szt. román
‘fűl’	<i>uręke</i>	<i>uręjke</i>	<i>uręće</i>	<i>ureche</i>
‘szem’	<i>ojk</i>	<i>ojkⁱ</i>	<i>oć</i>	<i>ochi</i>
‘tetű’	<i>păduk</i>	<i>pădujke</i>	<i>păduće</i>	<i>păduche</i>
‘szoknya’	<i>rojke</i>	?	<i>roćije</i>	<i>rochie</i>

2. táblázat: A palatalizáció metatézise

Főként a munténiai dialektusra jellemző jelenség az *l* helyén álló *n*: *lainte* ‘előtt’ (r. dial. *nainte* < *înainte*), *kulună* ‘összeházasodik’ (r. *cunună*), de kivételes esetekben más nyelvjárásban is előfordulhat, pl. árgy/mun. *înlontru* ‘be(felé)’ (r. dial. *înlăuntru* < *înăuntru*) (DEX:537a).

A muncsán híres a metatézisről román szavak esetén, pl. *bătrîn* ‘idős’ (r. *bătrân*, árgy. *bătîrn*), *păltește* ‘fizet’ (r. *plătește*, árgy. *plăćeşće*), szláv szavaknál is, pl. *găldală* ‘tükör’ (szh. *ogledalo*), *kărčeşte* ‘meszel’ (szh. *krëčiti*) stb.

4.1.2 Magánhangzók

A magánhangzók esetében két ellentétes irányú tendencia jellemző: a) egyes magánhangzók nyiltabbá válása, pl. *dăn* ‘-ból/-ből’ (r. *din*), *căgankă* ‘(cigány)asszony’ (r. *șigancă*), *șă* ‘és’ (r. *și*), vannak azonban dialektális jelentőségűek is, pl. *vîndut* ‘eladott’ (r. *vândut*)¹⁴; b) egyes magánhangzók zártabbá válása, *cîje* ‘neked’ (r. *ție*), *dîsfațe* ‘kibont’ (r. *desface*), *trîjaște* ‘él’ (r. *trăiește*), ill. *u* > *î* változás: *kăzît* ‘leesett’ (r. *căzut*), *văzît* ‘látott’ (r. *văzut*), ahogy létezik ill. *o* > *o* változás is: *pipotă* ‘zuzá’ (r. *pipotă*), *ovudaș* ‘óvodás’ (m. *óvodás*), valamint *ă* > *u*: *duparte* ‘messze’ (r. *departe*, árgy. *dăparce*), *dusu* ‘alatt’ (r. *de sub*, árgy. *dă sub*), *ruguminc* ‘imádság’ (r. *rugăminți* pl). Igék esetében a szókezdő *a*- eltűnhet: *zută* ‘segít’, *mestikă* ‘kever’, *rată* ‘mutat’, *latră* ‘harap’, *kară* ‘hord’, *žunġe* ‘ér’.

A diftongusok többsége monoftongizálódik, pl. *oală* ‘fazék’ (r. *oală*), *proșpăt* ‘nyers’ (r. *proaspăt* ‘friss’), *ale* ‘azok’ nn (r. *alea*), *plecă* ‘hajt’ (r. *pleacă*), *capă* ‘hagyma’ (r. *ceapă*), *răcală* ‘meghülés’ (r. *răceală*), *Dumnizăv* ‘Isten’ (r. *Dumnezeu*), *mev* ‘enyém’ m (r. *meu*), *butură* ‘ital’ (r. *băutură*). Az *-iu*-ból szó közepén *-u-* lesz, pl. *čudă* ‘irigység’ (r. *ciudă*), *čupește* ‘megcsíp’ (r. *ciupește*), szó végén viszont *-iv*, pl. *rakiv* ‘pálinka’ (r. *rachiu*).

4.2 Alaktan

A többesszám képzésekor a főneveknél mássalhangzó-váltakozások lépnek fel, pl. *gîndak/gîndač* ‘rovar’, *majmun/majmuň* ‘majom’, de gyakran eltérő mintázat észlelhető, mely az árgyelánhoz hasonló: *ak/ač* ‘tű’ (árgy. *ak/aš*, r. *ac/ace*), *broškă/brošt* ‘béka’ (árgy. *broškă/brošč*, r.

---

¹⁴ Jellegzetes bánáti jegy (ALRM 1555).

broască/broaște), *bătăje/bătajurj* ‘verekedés’ (r. *bătaie/bătăi*)¹⁵.

A tőhangváltakozás nem olyan intenzív, mint más nyelvjárásokban, sokszor elmarad: *jarnă/jarne* ‘tél’, (r. *iarnă/ierni*), *facă/face* ‘ágyneműhuzat’ (r. *față/fețe*), olykor mégis van: *izmană/izmeșne* ‘alsónadrág’, *nivastă/nivește* ‘menyecske’ (r. *nevastă/neveste*), és eltérhet a sztenderd romantól: *karne/kărn* ‘hús’ (r. *carne/cărnuri*), *șarpe/șărpj* ‘kígyó’ (r. *șarpe/șerpi*), *palmă/pălmj* ‘tenyér’ (r. *palmă/palme*).

- (1) a.

în	miržluku-l	a	lu	satuluș
-ban/-ben	közép-DEF.M-	ART.	GEN	falu-GEN.M.SG
	ART	ART	GEN	

‘a falu közepén’ (r. *în mijlocul satului*)
- b.

a	lu	biserică	kapije
ART.GEN	GEN	templom	kapu

‘a templom kapuja’ (r. *poarta bisericii*)
- c.

kuru	a	lu	kani
fenék-DEF	ART.GEN	GEN	vödör-GEN.F.SG

‘a vödör feneké’ (r. *fundul găleții*)
- d.

am	lat	u	șăpică	a	lu	kupil
AUX.	vesz	ART.	sapka	ART.GEN	GEN	gyerek
1SG	-PP	INDEF.F				

‘vettem egy sapkát a gyerekeknek’ (r. *am luat o căciulă copilului*)

A birtokos szerkezeteket a muncsán nyelvváltozatban a többihez képest szokatlan módon, analitikus módon

¹⁵ Vannak szavak, melyeknek többszáma folyamatosan ingadozik, pl. *aršavj* ~ *aršavurj* ~ *aršave* ‘ásók’, *šiširj* ~ *šiširurj* ‘kalapok’, *fărbj* ~ *fărburj* ‘festékek’, *gulumbj* ~ *gulumburj* ‘galambok’, *kisarj* ~ *kisarurj* ‘királyok’, *kupriše* ~ *kuprišurj* ‘fedők’, *sărj* ~ *sărurj* ‘esték’ (horvátországi beás példákért l. RADOSAVLJEVIĆ 2012:252).

használják¹⁶. Noha analitikus, ill. duplikált szerkesztésmód az árgy. csoportnál is megvan, a birtokos eset megfordítása nem adatolt (1/b).

A mutató névmások leggyakrabban klitikumként fordulnak elő: *zívasta* ‘ez a nap’, *frigosta* ‘ez a hideg’, *kukuruzola* ‘az a kukorica’, *zipkaja* ‘az az teknő’, *florilešte* ‘ezek a virágok’, de analitikus szerkesztésmódra is van példa, elsősorban kontrasztív pozícióban, pl. *aja limbă* ‘az a nyelv’, *ale pušt* ‘azok a puskák’. GEN/DAT alakjuk nem használatos, analitikusan helyettesítik őket, pl. a *lu aje* ‘azoknak’.

A igeragozásban apróbb eltérések vannak. Az igei paradigmának 5 alakja van, az 3Sg és a 3Pl alak mindig megegyezik a magyarországi dialektusokban, de a témavokális törlése rendre elmarad, vö. *karj* ‘hordasz’ (árgy. *akārj*), *kapăc* ‘kapsz’ (árgy. *kapic*).

A *da* ‘ad’, a *sta* ‘áll’ ige ragozása eltér a bánáti alaktól (1Pl *dădeñ*, 2Pl *stăceñ* 2Pl *dădec*, *stăcec* vö. ORSÓS 2002:29, 102), ugyanis az igező sosem bővül: 1Pl *dăm*, *stăm* 2Pl *dăc*, *stăc* ill. IMP 2Pl *dăc*¹⁷! *stăc*!, ill. nem bővül az imperfektum sem: *da-să*, *sta-să* (vö. árgy. *dăde*, *stăce*), pedig a sztenderd románban is bővül: *dădea*¹⁸, *stătea*¹⁹.

---

¹⁶ Kivételt képez néhány tucat rögzült kifejezés, pl. *kapu satuluj* ‘a falu eleje’, *ziva morcilor* ‘halottak napja’ stb.

¹⁷ Az árgy. *dădă!* ‘legyen! rajta!’ etimológiája is visszavezethető egy duplikált imperativusra.

¹⁸ A román nyelvtanok mára igen megengedőek, így a gyakori nyelvjárási formát is feltüntetik, a *da* alak is több helyen szerepel (vö. DEX:268a).

¹⁹ Többvülés elmaradása figyelhető meg még a *bę* ‘iszik’ igenél is, a bánáti alak bővül, bár itt csak esetlegesen: 1Pl *b(ij)eñ*, 2Pl *b(ij)ec*, míg a muncsán nem: 1Pl *bem*, 2Pl *bec*. A bánáti imperfektum *biję* (vö. ORSÓS 2002:23), míg a muncsán *bę-să*, ennél azonban a román *bea* alak sem bővül.

A folyamatos múlt végződéseivel ellátott (szintetikus) múlt idő (a-típus) valószínűleg a folyamatos árgy. nyelvi környezet miatt ismerős a muncsánok számára is (3. táblázat). Helyette egy egyszerre szintetikus és analitikus (hibrid) alak használatos (b-típus), mely ritkábban fordul elő, mint más beás csoportoknál. Az összetett múlt időből örökölt és az igető elé (Σ) illesztett *are* ‘birtokol’ segédige módosult alakjainak használata nem kötelező, pl. *spunę-sǎ* ‘mondta’.

	Sg1°	Sg2°	Sg3°	Pl1°	Pl2°	Pl3°
a.	Σ -m	Σ -j	Σ - $\emptyset$	Σ -ń	Σ -c	Σ - $\emptyset$
b.	am Σ - sǎ-m	aj Σ - sǎ-j	a Σ - sǎ	an Σ - sǎ-nk	ac Σ - sǎ-c	a Σ - sǎ

3. táblázat: A szintetikus és hibrid imperfektum ragozási paradigmája

A horvát muncsán közösségek nyelvhasználatához képest Alsószentmártonban az a-típus nem használatos (vö. SORESCU MARINKOVIĆ 2008:196), a hibrid alak segédigéjének használata pedig nem kötelező, pl. *a putę-sǎ ~ putę-sǎ* ‘tudtak’. Míg Horvátországban a folyamatos múltidőnek mindössze az 3Sg és 3Pl alakjait tudták felgyűjteni – bár utalnak rá, hogy valószínűleg létezik a többi alak – Alsószentmártonban minden számban és személyben használatos.

4.3 Lexikális és szemantikai különbségek

A muncsán nyelvváltozat különbségeit a főként bánáti – olykor csak a bánátban ismert – lexikai egységek jelentik, vagy ha használatuk/ismeretük általános, a Bánátban elterjedt eltérő jelentése adják. Néhány példával alátámasztva: A mun. *subol* ‘patkány’ r. *sobol* alakja a sztenderd nyelvben ‘vakond’ jelentéssel bír, Moldvában ‘coboly’, Bánátban és Olténiában ‘patkány’ (DER). A mun. *färtak* ‘barát’ és az árgy. *urtak* a bánáti-erdélyi r. *ortac* alakra vezethető vissza. A szó ismert ugyan egész Románia területén, de Erdélyen és a Bánáton kívül csak ironikus értelemben használatos (SCRIBAN 1939). A *bubrik* ‘vese’ (r. *bobric*), a *baš* ‘épp’ valamint az ‘eszik’ rövid alakjai (r. *mînc*, *mînci*, *mîncă*) megtalálhatóak a Bánátban, utóbbi esetén Munténiában, Olténiában és Erdélyben is a hosszú alak a használatos. (ALRM 1669). Jellegzetesség a r. *hrănește* ‘etet’ szókezdő *h*-jának lekopása, mely *rănește* ~ *rînește* alakokban épp a Bánátban van meg. A mun. *plantikă* ‘szalag’ Munténiában *pamblică*, Erdélyben *pantlică*, a Bánátban, illetve Olténiában *plăntică* (SCRIBAN 1939). A r. *pisică* ‘macska’ szó használatos Munténiában és Olténiában is, a muncsánban viszont csak *mică*. Erre rímel, hogy a macska hívásának kifejezése is *c-c* ~ *cic* és nem *pis* ~ *ps* (ALR 670–671). A *farbă* ‘festék’ szó *fărbj*, ill. *fărburj* többesszáma is megvan a Bánátban, néhol Pl nélkül (ALR 532). Ugyanígy a r. *a fărbei* ‘festeni’ is Temes megyében adatolt, míg Olténiában–Munténiában r. *a văpsi* ~ *a vopsi*, Erdély–Máramarosban pedig főként r. *a fești* használatos. (ALR 334). Noha az ‘írni’ ige perfektuma mun. *skris*, az ‘írás’ *skrijat*, amit magyarázhat a bánáti r. *am scriat* ~ *am scris* ‘írtam’ keveredés (ALRM 1556). Munténiára és Olténiára jellemző a birtokos névelő többalakúsága (*al*, *a*, *ai*, *ale*), többi térségre (és a beásra is) az egyalakú *a* (ALRM 1353–1361).

Munténiai elemek azonban nem, vagy alig adatolhatók: A *piskir* ‘törülköző’ bár Munténiában is használatos, lehet

későbbi szláv átvétel is, vö. szh. *pěškŕ*. A *žičă* ~ *nužičă* ‘vezeték, zsinór’ mindkét alakja ismeretes a románban, előbbi (r. *jiță* ‘sfoară, legătură’) általános, míg a *nojiță* ‘u.a.’ épp Munténiában és a Bánátban adatolt (DER). A határozói igenevek (gerundium) Románia-szerte használatosak, azonban több munténiai településről hiányoznak az erre vonatkozó adatok (ALRM 1649–1652).

5. Következtetések és összegzés

A muncsán nyelvváltozat jól azonosíthatóan eltér más beás közösségek nyelvváltozataitól. Az adatközlők a nyelvükről, a csoportjukról és más beás csoportról is másképp gondolkodnak, mint a többi nyelvközösség – többnyire nem rendelik önmagukat és nyelvüket az ernyőként használt beás népnév alá. A muncsánok, akár csak más beszélőközösségek a belső és külső glotto- és etnonímáikat szituatívan használják, a változatosság közösségenként és közösségek között is komoly eltéréseket mutat. Ezzel párhuzamosan komoly dialektális eltérések észlelhetők más, a tudományos kategorizációban beás nyelvüként azonosított csoportokhoz képest hangtani, morfoszintaktikai és szemantikai, valamint lexikai szinten.

Elemzésemben igyekeztem rámutatni, hogy a román eredetű lexikai repertoár szinte kivétel nélkül bánáti eredetű; amennyiben bizonyos szavak esetében fennállnak szemantikai eltérések az egyes dialektusok között, a muncsánok nyelvváltozata a bánátihoz áll a legközelebb. Ezzel szemben az igei paradigma számos eleme, illetve a nyelv legkönnyebben észlelhető, ikonikus jellemzője, a hangtan elsősorban munténiai eredetűnek látszik. A román dialektustérképek nyújtotta információk alapján bizonyosan állítható, hogy azon elemek, melyek egyértelműen lokalizálhatók, 90%-ban mindig három román bánáti település nyelvváltozatához hasonló, azaz a Krassó-Szőrény (*Caras-*

Severin) megyei Krassószerkás (*Secășeni*) és a Temes (*Timiș*) megyei Gilád (*Ghilad*), illetve Kiszető (*Chizătău*) települések dialektusa áll a muncsán variáns legnagyobb részét képező bánáti eredetű elemeihez legközelebb.

IRODALOM

AGÓCS Attila (2003): Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku. *Etnologické rozpravy* 2, 41–53.

ALR = Academia Republicii Populare Romîne & Petrovici, Emil (1961): Atlasul Lingvistic Romîn. Serie Nouă. Vol. III. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București.

ALRM = Academia Republicii Populare Romîne & Petrovici, Emil (1956): Micul Atlas Lingvistic Romîn. Serie Nouă. Vol. I. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București.

ALRM II = Academia Republicii Socialiste România & Ioan Pătruț (1981): Micul Atlas Lingvistic Român. Partea II (ALRM II) Serie Nouă. Vol. I. Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București

ARATÓ Mátyás (2015): *A dél-baranyai muncsán dialektus nyelvi rendszere* (MA szakdolgozat). Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet, Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs.

BENÍSEK, Michael (2013): Serednye Romani: a North Central Romani dialect of Transcarpathian Ukraine. In: Barbara Schrammel-Leber– Barbara Tiefenbacher szerk., *Romani V. Papers from the Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, Graz 2011*. Grazer Romani Publikationen 2. Grazer Linguistische Monographien, Graz.

CSALOG Zsolt (1979): Cigányfalu Baranyában. *Kritika* 10., 13-16.

DER = Ciorănescu, Alexandru (1958-1966): *Dicționarul etimologic român*. Universidad de la Laguna, Tenerife.

- DEX = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” (2012): *Dicționarul explicativ al limbii române (ediția a II-a revăzută și adăugită)*. Univers Enciclopedic Gold, București.
- DIÓSI Ágnes (1988): *Cigányút*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- FISHMAN, Joshua Aaron (1991): *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Multilingual Matters, Clevedon.
- KSH (Központi Statisztikai Hivatal). 2013. évi népszámlálás, 3. Területi adatok, 3.3. Baranya megye. Központi Statisztikai Hivatal, Pécs.
- MANDIĆ, Živko (2005): Hrvatska imena naseljenih mjesta u Madžarskoj. *Folia Onomastica Croatica* 14, 37-128.
- ORSÓS Anna (2002): *Beás-magyar igeszótár*. Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs.
- RADOSAVLJEVIĆ, Petar (2012): Particularități ale structurii fonologice și morfologice în graiurile băieșilor din Croația. *Philologica Jassyensia*, An VIII, Nr. 2 (16), 247–258.
- SCRIBAN, August (1939): *Dicționarul limbii românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincialisme)*. Editura "Presa Bună", Iași.
- SIKIMIĆ, Biljana (2005a): Banjaši na Balkanu. In: Biljana Sikimić szerk., *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice*. Balkanološki institut, 7–12, Beograd.
- SIKIMIĆ, Biljana (2005b): Banjaši u Srbiji In: Biljana Sikimić szerk., *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice*. Balkanološki institut, 249–275, Beograd.
- SORESCU MARINKOVIĆ, Annemarie (2008): The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjmurje. In: Biljana Sikimić – Tijana Ašić szerk., „*The Romance Balkans*”. Balkanološki Institut (Institute for Balkan Studies), 173–225, Belgrad.

SORESCU MARINKOVIĆ, Annemarie (2011): Noi iștem rumâni șî nu ni-i žao - băieșii din Mehovine. *Piramida*, primăvară 2011/2, 10–25.

TENIGL-TAKÁCS László (2007): *Szentmárton könnyei*. Liget Műhely Alapítvány, Budapest.

TÁLOS Endre (1987): *A dél-dunántúli román nyelvjárások*. (kézirat)

VIRÁG Tünde (2011): Alsószentmárton. In: Beluszky Pál–Sikos T. Tamás szerk., *Változó falvaink. Tizenkét faluraj Kercaszomortól Nyírkárászig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Hajnáczy Tamás²⁰

„Még ma is nap mint nap találkozunk a cigánykérdésnek ezzel az antimarxista értelmezésével”

– A központi cigánypolitikában bekövetkezett váltás lecsapódása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében az 1950-es, 1960-as években ²¹

A korszakváltás korántsem számított élesnek, a cigánysággal kapcsolatos intézkedésekben és szemléletben érzékelhető volt egyfajta folytonosság mind országos mind megyei szinten. Az úgynevezett „cigánykérdés” döntősen közegészségügyi és rendészeti kérdés maradt, ettől némi elrugaszkodást jelentettek az 1950-es második felében bekövetkezett fejlemények (MCKSZ, Vendégh Sándor beszéde), melynek hatására Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is el kezdtek foglalkozni a cigányság helyzetével. Az adott megyében élő cigányság

---

²⁰ Kisebbségpolitikai szakértő, Károli Gáspár Református Egyetem

²¹ A pártállam cigánypolitikáról Lásd bővebben: (HAJNÁCZY, 2015a: 54-92) A tanulmányhoz felhasznált országos szervek forrásai fellelhetőek a következő forráskiadványban: (HAJNÁCZY, 2015b) A tanulmány a *Valóság* c. folyóirat 2016. szeptemberi számában megjelent írás bővített változata.

nagyrészt cigánytelepeken lakott, a beiskolázás terén számottevő előrelépések történtek, azonban a legjelentősebb változás a foglalkoztatás terén következett be a vizsgált időszakban. Erős differenciálódás ment végbe a cigányság körében, míg a cigány munkavállalók egy része már betagozódott az bérmunka világába, addig a másik – ugyan még jelentősebb része – a hagyományos cigány megélhetési formákból biztosította a megélhetését. Vagyis nem az 1961-es párthatározatot követően kezdődött meg a cigányság nehéziparba történő betagozódása és a cigány gyermekek beiskolázása, hanem már az azt megelőző időszakban. A párthatározat kiadásával, a központi irányelv lefektetésével egységes mederbe kívánták terelni a különböző kezdeményezéseket, elgondolásokat. Azonban rövidesen a vizsgált megye és a pártállam felső vezetése egyaránt szembesült azzal a ténnyel, hogy a hozott intézkedések korántsem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

Kulcsszavak: cigány, Borsod-Abaúj-Zemplén, Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége, 1961-es párthatározat

A hatalomátvételt követően több mint tíz évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a pártállam megalkossa központi cigánypolitikáját, így az úgynevezett „*cigánykérdés*” – a Horthy-korszakhoz – hasonlóan döntősen közegészségügyi és rendészeti kérdés maradt. A különböző minisztériumok továbbra is a maguk belátásai szerint jártak, felsőbb iránymutatás hiányában a korábbi évtizedek kirekesztő gyakorlataihoz nyúltak vissza. Annak ellenére, hogy a Horthy-korszaktól mereven elhatárolódtak e téren is, sokszor az akkor fogant elgondolásokat valósították meg és terjesztették ki országosan. A Horthy-korszakban az 1940-es évektől egyes településeken cigány igazolványokat állítottak ki a csendőrök

munkájának a megkönnyítése érdekében, a belügyi szervek cigány összeírásai, szakzsargonnal élve „*cigányrazziái*” pedig mondhatni rendszeresnek számítottak (BALOGH-EBNER, 2015: 63-72, KARSAL, 1992: 53-66). A Belügyminisztérium az 1950-es években a „*kóborcigányok*” részére bevezette az úgynevezett fekete személyi igazolványokat és egy cigányösszeírást is elrendelt (HAJNÁ CZKY, 2016: 24-25). A BM 1953-as felmérése szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 186 cigánytelepen közel tizennégyezer személy lakott és az egész megyében egy „*kóbor bandát*” sem találtak (PURCSI BARNA, 2004: 256-259). Egy 1958-as megyei felmérés szerint a legtöbb járásában ugyan előfordult vándorlás (1. sz. táblázat), azonban számuk elenyésző volt.²² Ennek ellenére az Észak-magyarországi megye tanácsi apparátusa mégis rendszeresen napirenden tartotta a „*kóborcigányok*” megrendezésének a tervét, mely során helyenként az általuk kárhozott világ mondatatai is visszacsengtek:

„Kóbor cigányok munkára kényszerítése: Ez a legsúlyosabb probléma mert itt radikális adm[inisztratív] intézkedésekre lenne szükség. Ezek számára egy tábort kellene létesíteni, ahol dolgozni kellene. Ez különösen a fiatal csavargók nevelése szempontjából lenne fontos. A megrögzött csavargóktól pedig meg kellene tisztítani a járást (hasonlóan mint Budapestet a kétes elemektől).”²³

„Amely cigány még ezután sem képes a megfelelő életkörülményeket biztosítani családjának, számára a szabadon választott munka még mindig nehezebbre esik, helyesnek tartanánk ha az ilyen munkakerülőköt javító-nevelő büntetéssel megfelelő őrizet mellett kényszerítenénk rá a

---

²² MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

²³ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

munkára ezzel egyszer rászoktatnánk a munkára, másodsor pedig a végzett munkája után megfelelő munkabéren részesülne, amiből a családjának is jutna a szükségletekre.”²⁴

„A megrögzött csavargó és kóbor cigányokat rendőri és bírói úton javító nevelő munkára kellene kötelezni. Ezzel mint nevelési módszerrel kellene élni. Ez csak úgy hajtható végre, ha a munkahely részükre biztosítható, a munkaadó vállalatok alkalmazásuktól nem zárkoznak el mereven, mint az a legutóbbi években gyakran előfordult.”²⁵

Az Egészségügyi Minisztérium a BM-hez hasonlóan folytatta a Horthy Mikós nevével fémjelzett korszakban bevett intézkedéseket, nevezetesen a cigánytelepek egészségügyi ellenőrzését, tetvetlenítését és fertőtlenítését. Míg azokat az előző korszakban rendre elmulasztották a felelősök (HAJNÁ CZKY, 2016: 24-25), addig a szocialista korszakban az 1950-es évek második felétől az ügynevezett kényszermosdatásokat a megelőzésre hivatkozva rendszeresítették és végre is hajtották (BERNÁTH, 2002). A „*kóborcigányokat*” nemcsak a közbiztonság, hanem a közegészségügy szempontjából is veszélyesnek tartották az Borsod-Abaúj-Zemplén megyében: „*A tetvesség kérdésének felszámolását a cigányok kóborló, vándorló életmódja és egészségügyi kultúrájuknak igen alacsony színvonala rendkívül nagymértékben megnehezíti. Megállapításaink szerint a tetű behurcolását és így a járványügyi veszélyt főleg a Szabolcs-Szatmár, de Hajdú-Bihar megyéből is bevándorló, vagy állandó vándorlásban lévő cigányok jelentik.*”²⁶ Előfordult olyan járás az adott megyében, ahol a KÖJÁL akár

---

²⁴ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

²⁵ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

²⁶ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

kéthetente is fertőtlenítette a cigánytelepeket.²⁷ Az 1950-es évek második felére a tetvesség a 239 cigánytelep 31 százalékán egyáltalán nem fordult elő, a 47 százalékán időnként, míg 22 százalékán állandóan egy-egy személyben. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közegészségügy-Járványügyi Állomás igazgatója az 1950-es évek végén megállapította egyik beszámolójában, hogy az erőfeszítéseiknek köszönhetően „*eltetvesedett cigánytelepülésünk nincs*”.²⁸

A Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága először 1955 decemberében szánta rá magát arra, hogy napirendre tűzze a magyarországi cigányság helyzetének a megvitatását. A pártapparátus, mivel nem rendelkezett komolyabb ismeretekkel, statisztákkal a kérdést illetően, ezért beszámolókat kért az illetékes felsőbb szervektől és számos megyétől. Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vezetésétől nemcsak jelentést kértek, hanem a Népművelési Minisztérium vizsgáló bizottságot is kiküldött az ottani viszonyok feltérképezése érdekében (FEITL, 2008: 258-259).

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei beszámoló meglehetősen szűkszavúan mutatta be a megyében élő cigányság szociális helyzetét és azzal összefüggésben belső tagozódását. A megyében élő cigány lakosságot három kategóriába sorolta a beszámoló, ami inkább a dokumentum készítőinek a meglátásait tükrözték, mintsem a helyzet valós leírását. Mindenesetre kirajzolódott belőle, hogy a megyei vezetés döntően a lakhatás és a foglalkoztatás mikéntje alapján sorolta be a cigányokat és határozottan elkülönítette egymástól a beilleszkedés különböző lépcsőfokait, egyúttal megfogalmazva a helyi hatalom számára elfogadható és

---

²⁷ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

²⁸ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

propagálni kívánt cigány életmódot.²⁹ A cigány lakosság ilyenformán történő három kategóriába sorolása rendre visszaköszönt az 1950-es 1960-as években a központi szervek irataiban is csak azzal a különbséggel, hogy a cigány kultúra minden elemének teljes elhagyását is a beilleszkedés részének tekintették.³⁰

A jelentés szerint a közel 15000 főnyi Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság jelentős része cigánytelepen lakott, ahol „*elkülönítve, falu, vagy város külső periferiáján élnek a maguk sajátos életét*”, alkalmi munkákból tengődtek, illetve gyermekeik nagyrészt nem jártak iskolába. A cigány lakosság kevesebb, mint negyede állandó munkaviszonnyal rendelkezett vállalatoknál, üzemeknél, valamint gyermekik beiskolázása – néhány kivételtől eltekintve – megtörtént, összességében a jelentés megállapította, hogy „*rendezettebb körülmények között élnek, házuk, életmódjuk, öltözködésük többnyire megfelel szocialista életünk követelményeinek.*” A nem cigány lakosság között elszórtan élő cigányokról, a megyei cigányság töredék részéről nyilatkozott legkedvezőbben a beszámoló; kiemelte, hogy életvitelük és szociális helyzetük tekintetében nem térnek el a környezetüktől, „*életmódjuk, viselkedésük, öltözetük megfelel a kívánalmaknak*”.³¹

A felsőbb szervek, valamint az ez ügyben megkeresett megyék adatszolgáltatásait követően a „*magyarországi cigány-kérdés rendezésére*” elkészült egy előterjesztés, mely szerint Magyarországon közel 130 ezer cigány lakos élt, vagyis a tanácsai iratok szerint az ország cigány lakosságának több, mint

---

²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ó. e.

³⁰ MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ó. e., MNL OL XXVIII-M-8. 1. d. 3. tétel

³¹ MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ó. e.

tíz százaléka a vizsgált megyében élt. A rendészeti és közegészségügyi szempontok túlsúlyával íródott javaslat meglehetősen lesújtó képet festett a magyarországi cigányság lakhatási, oktatási, egészségügyi és foglalkoztatási helyzetéről egyaránt. Fontos kiemelni, hogy az anyagban szintén kitértek a cigányság belső tagozódására, igaz csak néhány sor erejéig, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei jelentéshez hasonlóan a beilleszkedés nem a cigány kultúra elhagyását jelentette, sőt rögzítették a dokumentumban, hogy „*a cigányság értékes népi kultúráját támogassák a népművelési szervek*”.³² E téren 1957-től kezdődően következett be egy fordulat a központi szervek irattermékében, mígnem 1961-től hivatalosan is kárhözatra ítélték a cigány kultúrát, a hagyományokat és a nyelvet (SÁGHY, 2008: 288-301).³³

Az MDP Politika Bizottságának szánt javaslat szervezeti kérdésekkel kapcsolatban is megfogalmazott iránymutatásokat a Minisztertanácsnak, valamint a megyei, járási és települési tanácsoknak. A Minisztertanácsot bízta volna meg a kérdés koordinációjával, a megyei tanácsok végrehajtó bizottságain belül pedig úgynevezett „*külön cigánycsoportok*” létrehozását írta elő azoknak a megyéknek, ahol a jelentős számban éltek cigányok, a többi megyének csak egy felelőst kellett volna kijelölniük. A járások esetén szintén az imént részletezett szervezeti módosítást javasolta az előterjesztés, míg a községekben a végrehajtó bizottságokban egy személy lett volna az ügy illetékese. Azonban az előterjesztés végül sosem került napirendre az MDP Politikai Bizottságának az ülésén,³⁴ így a központilag koordinált, a megyéket cselekvésre és az ehhez szükséges szervezeti újításokra ösztönző intézkedések is elmaradtak. Vagyis a különböző megyék továbbra is a maguk

---

³² MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ó. e.

³³ MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ó. e.

³⁴ MNL OL M-KS 276. f. 91/85. ó. e.

belátásai szerint jártak el, vagy egy lépést sem tettek a cigányság tarthatatlan viszonyainak a javítása érdekében.³⁵

A megyei tanácsok e téren történő mozgósítását először a „*cigány származású elvtársak*” kezdeményezésére 1957 októberében létrehozott Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége kezdte meg (SZESZTAY, 2003: 138). Az újonnan létrehozott Szövetség alapító okiratában és egyesületi alapszabályában (HAJNÁCZKY, 2015b: 92-97) komoly hangsúlyt helyezett a felsőbb szervekkel való hathatós együttműködésre, valamint arra, hogy megyei szinten is történjenek kezdeményezések a cigányság életkörülményeinek a megjavítása érdekében: „*A Szövetség az egyes megyeszékhelyeken megyei cigánybizottságokat szervez, ahova az állami szervek, a tömegszervezetek és a cigányok egy-egy tagot küldenek be. Ez a bizottság szorosan együttműködik a tanácsokkal és a helyi tömegszervezetekkel. Megszervezi az Országos Cigánytanácsot, melynek tagjai a megyék, állami, tudományos szervek és az egyesület bizottságainak vezetői.*” (HAJNÁCZKY, 2015b: 97) A végül a kezdeti elgondolásnak csupán töredék része valósult meg, ugyan megyei összekötők hálózatát sikerült kiépíteni, de azok helyi szinten szemernyi befolyásra sem tettek szert (SÁGHY, 2008: 281)

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége 1958 áprilisában jelezte a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vezetésnek, hogy május elején felkeresik őket, azért egyeztessenek a megyei cigányság helyzetéről. Azonban az adott megyében nem sok ismerettel rendelkeztek a kérdésről, ebből kifolyólag a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának az elnöke rögvest utasította a járási és a járási jogú városi tanácsokat, valamint az érintett szerveket,

---

³⁵ MNL OL XXVIII-M-8 1. d.

hogy készítsenek beszámolókat közel tíz napos határidővel.³⁶ Az alább idézett sorok kiválóan érzékeltetik azt a kapkodást, kétségbeesett sürgetést, amit az adatok hiánya, valamint egy országos szerv közeledte kiváltott a VB elnökéből: „*Értesítem fent címzett elvtársakat, hogy a közeljövőben a megye székhelyén országos szervek közbejöttével fogjuk megtárgyalni a megye cigányságának helyzetét. Fentiekhez, megyénket illetően konkrét adatokra van szükségünk. [...] A jelentést – az idő rövidsége miatt – sürgetés bevárására nélkül, kérem Titkárságunk címére az adott határidőre (1958. május 4.-ig) beterjeszteni.*”³⁷ A jelentést a funkcionáriusoknak a következő szempontok figyelembe vételével szükségeltetett elkészíteniük; ki kellett térniük a cigányság létszámára, lakhatási, egészségügyi, foglalkoztatási és szociális viszonyaira, továbbá azok megoldására javaslattal is kellett szolgálniuk.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság lakhatási helyzetéről a járási jelentések – néhány falvat leszámítva – egyöntetűen lesújtó képet festettek. A cigánytelepek, cigánysorok nagyrészt a települések szélén, vagy azoktól távol helyezkedtek el, kivételszámba ment, hogy cigány családok a községek belterületén laktak volna. A cigánytelepeken döntően szűkösen berendezett putrikban, vagy sárkunyhókban laktak, sokszor nyolcan-tízen is összezsúfolódva.³⁸ A cigánytelepek biztosította tarthatatlan viszonyok, a közutak távolsága és a WC-k hiánya helyenként közegészségügyi problémákat is előidézett: „*A lakások sűrűn egymás mellett vannak építve, minek következtében mellékhelyiségek, különösen WC – a helységek építése a közegészségügyi követelményeknek és a közegészségügyi jogszabályoknak*

---

³⁶ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

³⁷ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

³⁸ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

megfelelően nem hajtható végre – még azokon a cigánytelepüléseken [...] amely körülmény magában is megmagyarázza a járás területén évenként előforduló elég nagyszámú vérhas megbetegedéseket.”³⁹ A hiányos, vagy elégtelen táplálkozás, valamint a dohos földkunyhók miatt gyakoriak voltak a különböző fertőzések megbetegedések és a TBC. Továbbá a rossz szociális helyzetű, idénymunkából máról holnapra élő cigány családok körében helyenként előfordult a dögevés,⁴⁰ ami napirenden tartotta egy esetleges járványveszély kialakulásának a lehetőségét.⁴¹ A cigánytelepekről kitörni vágyóknak szembesülniük kellett a tanácsok és a nem cigány lakosság hathatós ellenállásával, akik *„minden lehetőséget felhasználnak arra, hogy ezt megakadályozzák”*. Az imént említettek kiváló példát szolgáltat az egyik településen megtörtént eset, melyen egy cigánytelepi lakos a templom közelében szeretett volna házat vásárolni, ami a nem cigány lakosság felháborodását váltotta ki. Akik rögvést elhatározták, hogy megghiúsítják a cigánytelepről kitörni vágyó család tervét; a szülői munkaközösségen keresztül gyűjtést kezdeményeztek, azért, hogy megvásárolják az házat pedagógus lakásnak.⁴²

A járási tanácsok a jelentésekben a cigánytelepek felszámolásával kapcsolatosan különböző elképzeléseket vetettek papírra, volt ahol az építkezőknek az állam, vagy az OTP-n keresztül hosszú lejáratú kölcsön biztosításában látták a megoldást, máshol pedig telket juttattak volna, amire csak rendes házra adtak volna építési engedélyt. Azonban a járási tanácsok a tekintetben egyhangúlag azt az álláspontot

---

³⁹ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

⁴⁰ A cigánytelepi lakosság körében előforduló dögevés 1950-es évekbeli elterjedtségéről Lásd bővebben: (HAJNÁ CZKY, 2015c: 20-23)

⁴¹ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

⁴² MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

képviselték, hogy a cigány lakosokat egy helyre szükséges telepíteni, egyrészt azért, hogy könnyebb legyen a közegészségügyi és rendészeti ellenőrzésük, másrészt, így kisebb lenne a nem cigány lakosság ellenállása.⁴³

A lakhatási viszonyaival ellentétben a cigány lakosság foglalkoztatási helyzetében tetten érhetőek voltak a szocialista átalakulás első vívmányai (1. sz. táblázat), ami némi elmozdulást jelentett a hagyományos cigánytelepek és megélhetési formák zárt világából. A cigány férfiak egy része már állandó munkahellyel rendelkezett különböző vállalatoknál, üzemeknél, az is előfordult, hogy budapesti építkezéseken dolgoztak, vagyis az extenzív iparosítás és az ország újjáépítése kezdte felszívni a cigány munkavállalókat is. Azonban problémaként jelentkezett a gyakori munkahely változtatás, például előfordult, hogy valaki kevesebb, mint tíz év alatt közel 15-20 munkahelyen is megfordult. A cigány lakosság jelentősebb része továbbra is alkalmi munkából és napszámból tett szert némi keresetre, vagy a hagyományos cigány mesterségekből biztosította megélhetését, mint üstfoltozó, tollgyűjtő, vályogvető, vagy vándoriparos. A cigány lakoságnak csupán egy töredék része dolgozott földművesként, vagy nyert felvételt a termelőszövetkezetekbe.⁴⁴ Az imént említett átmeneti jelenségre a járási tanácsok maguk is felfigyeltek és javaslataikban meg is jelentek az erre a helyzetre adott válaszok, intézkedések, melyek az állandó munkahelyhez kötést és a hagyományos cigány mesterségek kereték közé szorítását szorgalmazták: *„Nem minden cigány szokja meg egyformán az üzem munkafegyelmét. Ebből kiindulva olyan munkaalkalmat kell találni, ahol a fegyelem nem annyira szigorú és a keresetük szorgalmuk függvénye lenne. Ilyen*

---

⁴³ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

⁴⁴ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

*foglalkozás lenne a Kosárfonó szövetkezet. [...] A termékekkel (kosár, asztal, székek, szakajtó, lábtörlő stb.) hatóságilag tilos házalni. Ezért szükséges lenne egy szerv, amely az értékesítéssel, átvétellel foglalkozni.*⁴⁵

A cigány gyermek oktatásával kapcsolatban csupán néhány járási jelentés foglalkozott, a cigány felnőttek részére szervezett analfabéta tanfolyamokról pedig egy sort sem írtak. A cigány gyermekek egy része egyáltalán nem járt iskolába, vagy csak rendszertelenül, mert télvíz idején nem volt megfelelő ruházatuk, vagy részt vettek a család megélhetését biztosító hagyományos cigány mesterségekben, idényjellegű munkákba. Az imént említettek káros hatásáról az egyik járás a következőképpen számolt be: *„Tanulmányi téren nagyfokú amiatt a lemaradásuk. A tananyag alapvető részét csak kis részük sajátítja el, így aztán évről-évre lemaradnak, illetve ismétlik az egyes osztályokat. A tanköteleskor általában az 1-4 osztályban éri őket, igen kevés jut el közülük a felső tagozatba.*⁴⁶ A hatóságok tehetetlenek bizonyultak a kérdést illetően, mivel a kiszabott bírságokat nem tudták behajtani az érintetteken szociális helyzetük miatt, ezért felsőbb szinten már arról tárgyaltak, hogy szabadságvesztéssel büntetik azokat a szülőket, akiknek a gyermek nem jár iskolába, vagy rendszeresen hiányzik.⁴⁷

---

⁴⁵ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

⁴⁶ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

⁴⁷ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

**A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság megélhetési adatai
az 1958-ban keltezett járási jelentések tükrében (saját
szerkesztés) (1. sz. táblázat)⁴⁸ (előfordult==+)**

Járások	Állandó munkavállaló/alkalmi munkavállaló	Állandó munkavállaló	Alkalmi munkavállaló	Lopás	Koldulás	Vándorlás
Abaúj-szántói járás	„csak kevesen tartanak ki állandó munkahelyeiken”	vasúti pályamunkás, építőipar, háziipari szövetkezetek,	gyógyászati és erdei termékek gyűjtése, vályogvetés	+	-	+
Edelényi járás	473 család állandó, míg 359 család alkalmi munkából élt	termelőszövetkezet	idény-munkás, napszámos, vályogvetés gomba-, számoça-, csipkeszedés	+	+	+
Encsi járás	653 férfiból 367 697 nőből 44 állandó munkával rendelkezett	földművelés, üzemek	n. a.	+	-	+
Mezőcsáti járás	30 % állandó, míg 40 % alkalmi munkával rendelkezett	n. a.	tollgyűjtés	+	+	+
Mezőkövesdi járás	A dolgozó cigány lakosság 25 %-a rendelkezett állandó munkával.	n. a.	zenész, vályogvetés, vándoriparos, tollgyűjtő, üstfoltos	-	-	+

⁴⁸ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

Járások	Állandó munkavállaló/alkalmi munkavállaló	Állandó munkavállaló	Alkalmi munkavállaló	Lopás	Koldulás	Vándorlás
Miskolci járás	848 férfiből 444 állandó munkával rendelkezett	vállalatok, üzemek, gazdaságok	vályogvetés, segédmunka	-	+	-
Ozdi Járás	590 férfiből 358 463 nőből 45 állandó munkával rendelkezett	ipar, gyár, bányauzem	pásztorokodás,	-	-	+
Putnoki Járás	367 férfiből 258 411 nőből 61 állandó munkával rendelkezett	üzemek	kosárkötés gombagyűjtés	-	-	-
Sátoralja-újhelyi járás	„nem bírják az állandó munkahelyet, azt gyakran változtatják”	üzemek, bánya, állami gazdaság, termelőszövetkezet, pásztor, iparos, kovács,	napszám, zenész,	+	+	+
Szerencsi járás	„igyekeznek állandó megélhetési forráshoz, munkavállaláshoz jutni”	vasúti segédmunkás,	gyékényfonás, kosárfonás, vályogvetés, zenélés	-	-	-
Szikszói járás	25 % állandó, míg 75 % alkalmi munkával rendelkezett	n. a.	n. a.	+	+	+

A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács immáron némi ismerettel rendelkezett a megyében élő cigányság helyzetéről, azonban a kérdés napirendre tűzése mégis elmaradt. László Mária⁴⁹ az MCKSZ főtitkára 1958 augusztusában már sürgető levelet is címzett a megyének: *„Engedje meg hogy érdeklődjünk, hogy személyes ottlétünkön említett cigányüggyel kapcsolatosan, melyet a V.B. napirendi pontjaként szeretnénk letárgyalni, mi a helyzet? Ugyanis minden megye ez év szeptemberig bezárólag napirendi pontként letárgyalja. Kérjük arra, – mivel már alig van megye hátra – kezdeményezze, hogy a megye tűzze ki napirendi pontként és hívja meg erre az illetékes osztályokat (művelődés, egészségügy, munkaiügy) pártszervezetet, belügy és tömegszervezeteket. Az értekezlet anyagát szíveskedjen előtte megküldeni.”*⁵⁰ László Mária elmarasztaló levelére elutasító választ kellett kapott, mivel a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága nem tudta napirendre tűzni a cigányság helyzetének a megvitatását, mert az ügyért felelős személy szeptember elejéig szabadságon tartózkodott.⁵¹ Gyors fordulat következett be az MCKSZ megítélésével kapcsolatosan az Észak-magyarországi megyében, míg 1958 áprilisában mindent azonnal megtettek a kérésüknek, néhány hónappal később már egy szabadságon való tartózkodás elég volt ahhoz, hogy

---

⁴⁹ László Mária a levelének második felében „más ügyben” is eljár, kérte a megyei vezetés közreműködését: *„Egyben egy kéréssel is szeretnék Hetényi Elvtárshoz fordulni: [...] község T. Sz. elnöke, akit személyesen jól ismerek, azzal a kéréssel fordult hozzám, hogy [...] nevű fia ügyében kérjem az Ön támogatását. Egyszerű, becsületes, jóindulatú parasztember, akinek a fia június 28-án a miskolci Villamosipari technikumba küldte a felvételi kérvényét. A jelentkezők nagyon sokan voltak. A fiú igen jó tanuló s ha olyan lesz, mint az édesapja, akkor egy igen becsületes jó kádert kapunk. Ha ez mód volna rá, kérjük a segítségét.”* In: MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

⁵⁰ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

⁵¹ MNL BAZML XXIII-12a 1455/1958.

kihátráljanak a felszólításuk elől. László Mária személye 1958 tavaszától egyre inkább nem kívánatos személlyé vált a pártállam számára, mivel nem a hatalom berkein belül kibontakozó ideológiai megfontolások mentén vezette a szövetséget. Az imént említettek miatt egy hosszas lejárató hadjáratot követően novemberben eltávolították főtítkári posztjából és helyére olyan személyeket ültettek, akik maradéktalanul végrehajtották az előírtakat (SÁGHY, 2008: 278-295, POGÁNY-BÁN, 2015: 63-89). Feltételezhetően a Szövetségen belül bekövetkezett személyi változások is hozzájárultak ahhoz, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a felsőbb szervek még évekig nem foglalkoztak az ülésükön a cigányság helyzetével. Pusztán egy viszonylag terjedelmesebb javaslatokkal ellátott jelentést küldtek a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének 1959 augusztusában, ami döntően a járások, illetve néhány osztály és város beszámolóját összegezte. A kísérőlevélben beismerően megjegyzték, hogy önálló napirendi pontként ugyan nem tárgyalták a cigányság viszonyait, azonban mentegetőzve leszögezték, hogy a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága időnként foglalkozott velük.⁵²

A Művelődésügyi Minisztérium 1959 novemberében megrendezett értekezletén Vendégh Sándor, a Nemzetiségi Osztály vezetője „*A magyarországi cigánylakosság között végzendő munka időszerű kérdései*” címmel előadást tartott. A tanácskozást – melyen képviseltették magukat az illetékes minisztériumok, valamint társadalmi szervek – abból a megfontolásból hívták össze, hogy egy központi irányvonalat hozzanak létre „*a cigánykérdéssel összefüggő, ma még megoldatlan elvi és gyakorlati kérdésekben*”. Vendégh Sándor már beszédének az elején felhívta a figyelmet arra, hogy sokan a cigányságot nemzetiségnek tekintik és a cigány nemzetiségi

---

⁵² MNL OL XXIII-M-8. 1. d.

öntudat erősítését szem előtt tartva, akként is kezelik őket. Külön kiemelte, hogy a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége kezdeti időszakában szintén ezen elgondolások mellett érvelt és megvalósításuk érdekében tett is intézkedéseket.⁵³ Az imént említett törekvésekkel kapcsolatosan előítélően, egyúttal lesöpörve azokat a következőket jegyezte meg: „*E hamis útmutatásokból adódik, hogy a megyei tanácsok egyes dolgozóinál még ma is nap mint nap találkozunk a cigánykérdésnek ezzel az antimarxista értelmezésével.*”⁵⁴ Ugyanakkor a megyei tanácsok addigi kezdeményezéseit általánosságban kedvezően képből tüntette fel: „*Magyei tanácsaink felismerték e kérdés fontosságát, elemzik a megye területén élő cigány lakosság helyzetét, foglalkoznak munkába állításuk lehetőségével. Terveket készítenek, amelyek konstruktív elgondolásokat tartalmaznak.*”⁵⁵ A Nemzetiségi Osztály vezetője a cigány lakosság mindennapi égető gondjait és az azok megoldásához szükséges intézkedéseket részletezve többször is utalt az Észak-magyarországi megyére, egyfajta negatív példaként emlegetve. Például kiemelte, hogy kirívóan magas a csecsemőhalandóság és a TBC-s megbetegedések száma, aránya.⁵⁶

Az imént említett beszéd korántsem maradt visszhang nélkül. Megjelentették a Művelődésügyi Minisztérium *Tájékoztató* című folyóiratában (VENDÉGH, 1960: 38-55), vagyis a pártállam sok évi hallgatást követően a kérdéssel kapcsolatos állásfoglalását nyilvánosságra hozta, immáron nem csak egy bizalmas szűk kör szerezhetett tudomást a hatalom ebbéli elgondolásairól. Néhány év múlva számos pontja és

---

⁵³ MNL OL XXVIII-M-8. 1. d. 3. tétel

⁵⁴ MNL OL XXVIII-M-8. 1. d. 3. tétel

⁵⁵ MNL OL XXVIII-M-8. 1. d. 3. tétel

⁵⁶ MNL OL XXVIII-M-8. 1. d. 3. tétel

elgondolása visszaköszönt az első cigánysággal kapcsolatos párthatározat szövegében is.⁵⁷ Továbbá, mivel valamennyi megyei tanácsnak megküldték, így ténylegesen ettől a pontból kezdődően kezdtek el egy központi irányvonal mentén foglalkozni a megyei tanácsok a cigányság helyzetével. Ferkovics Sándor az MCKSZ vezetője 1959 decemberében a következő kísérőlevéllel küldte meg a beszéd szövegét a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vezetésnek: *„Kérjük, hogy a területükön előforduló cigányproblémát ennek értelmében segítsék a megoldáshoz, természetesen a helyi sajátosságok figyelembe vételével. Nem kívánunk sablont alkalmazni a probléma megoldása terén, de szükséges, hogy a melléklet egészének szelleméből kiindulva kezdődjenek meg az intézkedések a kérdés felszámolására.”*⁵⁸

A Művelődésügyi Minisztériumban tartott értekezletnek másik hozománya egy *„országos cigánybizottság”* felállítása volt, melyben az illetékes minisztériumok és társadalmi szervek képviselői vettek részt. A bizottság feladatául egy felsőbb szintű határozattervezet kidolgozását jelölték meg, valamint az ehhez szükséges adatgyűjtést. Az imént említettek miatt Ferkovics Sándor már 1960 januárjában levelet küldött többek között Borsod-Abaúj-Zemplén megyének, melyben felszólította a vezető funkcionáriusokat, hogy véleményezzék az előző év decemberében megküldött anyagot. Továbbá a megyei viszonyok feltérképezésének az érdekében jelentést kért, a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága által kiadott határozatok végrehajtásának a tapasztalatairól. Az Észak-magyarországi megye nem tudott eleget tenni a kérésnek, mivel ez ideig egyetlen napirendi pontot sem szántak rá a cigányságra.⁵⁹

---

⁵⁷ MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ó. e.

⁵⁸ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

⁵⁹ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

A központi szervek többszöri unszolására végül az illetékes megyei szervek nekiláttak beszámolók készítésének, annak érdekében, hogy sokévi halogatást követően a megyei vezetés is napirendre tudja tűzni a cigányság helyzetének a megvitatását, valamint, hogy kiadjanak egy határozatot a kérdést illetően. A Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Közegészségügyi-Járványügyi Állomás beszámolója szerint 239 cigánytelepen huszonháromezer-ötszáz cigány lakos élt sokszor a legegyszerűbb szükségleteket is nélkülözve. A cigánytelepek egy része mocsaras, lápos területen helyezkedett el, sok helyütt az árnyékszékek és az ivóvízellátás sem volt biztosítva, a hulladékkezelés is többnyire megoldatlannak számított (2. sz. táblázat).⁶⁰ Az imént említettek miatt az Építés és Közlekedési Osztály a cigány lakosság elszórása mellett érvelve a cigánytelepek felszámolására tett javaslatot: „Első feladat lenne elkülönített településük felszámolása és minden cigány családnak megfelelő munkakörben való elhelyezése még pedig egymástól távol, hogy rá lennének utalva új környezetükbe való beolvadásra és nem lenne lehetőségük régi életük folytatására.”⁶¹ Példának okáért az imént idézett sorokban már tetten érhetőek voltak a Vendégh Sándor által rögzített irányelvek. Beszédében kitért arra, hogy nem szabad a továbbiakban a cigány lakosoknak újabb cigánytelepeket, vagy cigánysorokat létrehozni, hanem el kell szórni őket a nem cigány lakosság közé. Külön kiemelte, egyúttal elítélően nyilatkozta, hogy az Észak-magyarországi megyében azt az álláspontot képviselik, hogy a cigányokat egy helyre szükséges telepíteni.⁶²

---

⁶⁰ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

⁶¹ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

⁶² MNL OL XXVIII-M-8. 1. d. 3. tétel

A telepek közegészségügyi helyzete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében (2. sz. táblázat)⁶³

Telepek elhelyezése			Kút			Telep fekvése		
megfelelő	tűrhető	rossz	jó	tűrhető	rossz	nincs	belterület	külterület
142	18	79	55	83	89	12	117	122
60 %	9 %	31 %	21 %	37 %	38 %	4 %	49 %	51 %

Árnyékszék				Szemétkezelés			Épületek állapota		
megfelelő	kezdetleges	rossz	nincs	megfelelő	kezdetleges	nincs	jó	tűrhető	rossz
40	66	67	66	16	93	130	56	91	92
17 %	27 %	28 %	27 %	7 %	39 %	54 %	23 %	38 %	39 %

A Munkaerőgazdálkodási Osztály egy 1958-ban készült felmérésre hivatkozva kifejtette, hogy a megyében közel huszonötezer cigány lakos élt, akik közül több mint tizenhatezer számított munkaképes korúnak, azonban állandó munkaviszonnyal csak töredékük rendelkezett. Az imént említettek háttérében a jelentés szerint az húzódott, hogy az üzemek és vállalatok elzárkóztak a cigányok felvételétől „*könnyelmű életmódjukra*” hivatkozva. Ugyanakkor a nem cigány munkások ózdkodására is rámutattak: „*A cigány*

⁶³ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

dolgozótól idegenkednek a többi munkások is. Munkabrigádokba nem veszik be őket gyenge teljesítményük miatt. A tartózkodás tisztátlanság és fertőző veszély miatt is nagy. Közös szálláson senki sem akar a cigányokkal lenni."⁶⁴ Az imént említett osztály – Vendégh Sándor iránymutatásainak megfelelően – a megoldást részben abban látta, hogy a cigányok hagyományainak és szokásainak megfelelő munkát kell részükre biztosítani, háziipar, vagy szövetkezet formájában.⁶⁵

A Művelődési Osztály ugyan eredményként mutatta fel, hogy a cigány gyermekeket maradéktalanul sikerült beiskoláznia, azonban azt is leszögezte, hogy jelentős részük az általános iskola első három-négy osztályát végzi csak el. Részben a megfelelő ruházat hiánya miatt sokan kimaradnak az iskolából a téli időszakban, melynek eredményeképpen behozhatatlanul lemaradnak a tananyagból és évismétlésre kötelezik őket. Ezért részükre több iskolában túlkoros osztályokat hoztak létre, ami mögött korántsem csak pedagógiai megfontolások húzódtak: „*Nem egy helyen, abból az okból kifolyólag, hogy a cigány tanulók tisztántartásánál komoly bajok tapasztalhatók megpróbálkoztak úgynevezett túlkoros osztályok beállításával, ahova azonban kizárólag cigány tanulókat hoztak össze. [...] A dolgozó szülők nem egy helyen jogosan vetik fel a túlkoros cigány tanulók erkölcstelen beszédét, hiányos öltözékét, ami kiskorú gyermekeik nevelésére károsan hat.*”⁶⁶ Fontos megjegyezni, hogy a beszámoló utolsó soraiban a Művelődési Osztály csatlakozott Vendégh Sándor véleményéhez a téren, hogy a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége komolyabb eredményt nem tudott felmutatni, továbbá a

---

⁶⁴ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

⁶⁵ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

⁶⁶ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

Szövetség léte miatt igenis fontos a megyei tanácsi szervek e téren megnyilvánuló munkássága.⁶⁷

A Munkaerőgazdálkodási Osztály az imént említett jelentésekből, valamint Vendég Sándor gépelt beszédéből összeállított egy jelentést és egy határozattervezet a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának a részére. Az anyag csupán egy kérdésben szolgált újdonsággal a különböző osztályok beszámolóihoz képest, mégpedig abban, hogy részletesen értekezett arról – a Nemzetiségi Osztály vezetőjének teljes érvkésztét áttemelve – hogy a cigányságot nem lehet nemzetiségnek tekinteni. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a szocialista korszakban ez volt az első ismert dokumentum, ami határozottan ellenezte a cigányság nemzetiségként történő elismerését, tehát e téren is fordulat következett be a megyében.⁶⁸ Végül a Hazafias Népfront Megyei Bizottságának a „*Tájékoztató jelentés a borsodmegyei cigányság helyzetéről*” című előterjesztésének a tárgyalását tűzte napirendre a Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága 1961 júniusában. Azonban az ülésen egyáltalán nem foglalkoztak a cigányság helyzetével, mivel meg kellett várniuk az MSZMP KB Politikai Bizottságának rövidesen kiadásra kerülő párthatározatát, azaz a központi cigánypolitika meghatározását.⁶⁹

Hajnáczky Tamás – kisebbségpolitikai szakértő, Károli Gáspár Református Egyetem

Néhány évnyi előkészítő munkát követően az MSZMP KB Politikai Bizottsága 1961. június 20-án kiadta „*a cigánylakosság helyzetének a megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról*” szóló határozatát. A rendeletalkotók célja

---

⁶⁷ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

⁶⁸ MNL BAZML XXIII-3/a 243/1962.

⁶⁹ MNL BAZML XXXV-1 5d.

egyrészt az volt, hogy lefektessék a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikájának az alapjait, másrészt, hogy közös mederbe tereljék a különböző szervek és megyei tanácsok ez irányú tevékenységét. A korábbi évek megyei kezdeményezéseit összességében a következőképpen ítélte meg a dokumentum: *„Az utóbbi években a tanácsi végrehajtó bizottságok tanulmányozták és megtárgyalták a területükön élő cigánylakosság helyzetét, foglalkoztak átnevelésük lehetőségeivel, terveket készítettek, amelyek számos konstruktív javaslatot és intézkedést tartalmaznak. Ugyanakkor –esetenként – helytelen, erőszakos intézkedések is előfordulnak”*⁷⁰

A párthatározat a magyarországi cigányság lélekszámát kétszázezer főre becsülte, a lakhatás és a foglalkoztatás mikéntje alapján pedig három csoportba sorolta őket, létrehozva a „*beilleszkedett*”, a „*beilleszkedésben*” lévő és a „*be nem illeszkedett*” kategóriákat. Célként jelölték meg a cigányság teljes foglalkoztatottságát, iskolázottságának az emelését, illetve a cigánytelepek mihamarabbi felszámolását. Továbbá a Politikai Bizottság határozatában leszögezte, hogy a magyarországi cigányság nem tekinthető nemzetiségnek és az ilyen irányú törekvéseket pedig egyenesen károsnak ítélte, mivel gátolják a cigányság „*beilleszkedését*”. A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének azon szerepét ugyan kiemelte, hogy a megyei tanácsokat és a társadalmi szerveket valamelyest mozgósította a kérdést illetően, azonban a cigányság átnevelésére alkalmatlannak minősítve, felszámolásra kárhóztatta. A kényszerasszimilációs cigánypolitika legfőbb eszközét a cigányság hagyományos megélhetési formáinak a következetes tiltásában és a nehéziparba történő betagozásában látta, valamint a cigánytelepek felszámolásában, a cigányokat a nem cigány

---

⁷⁰ MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ő. e.

lakosság közé történő széttelepítésében. A párthatározat szervezeti kérdésekről is több pontban fogalmazott meg utasításokat, többek között előírta a megyei és a járási pártbizottságoknak, hogy működjenek közre a pártállam cigánypolitikájának a végrehajtásában. A „*cigánylakosság átneveléséért*” felelős társadalmi bizottság felállításáért, valamint a tanácsi apparátus és a társadalmi szervek e téren történő irányításáért a művelődésügyi minisztert tette felelőssé. Továbbá utasította az illetékeseket, hogy tájékoztassák a gazdasági és a tanácsi szerveket a Politikai Bizottság ülésén rögzítettekről.⁷¹

A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány elnökhelyettes 1961 novemberében a – párthatározatnak megfelelően – körlevélben felhívta a figyelmét a megyei, a fővárosi és a megyei jogú városi tanácsoknak arra, hogy a Politikai Bizottság állást foglalt, illetve határozatot adott ki a magyarországi cigányság helyzetével kapcsolatban. A rendelet maradéktalan végrehajtásának az érdekében, az elnökhelyettes számos területet érintve utasításokat fogalmazott meg a felsőbb szerveknek, hogy azonnali hatállyal tegyenek a kérdés megoldásának az érdekében. A foglalkoztatást tekintve előírta az anyag, hogy a cigányságot a városokban az iparban, míg a falvakban a mezőgazdaságban helyezték el. Az oktatás terén pedig leszögezte, hogy érvék el azt, hogy a cigány gyermekek elvégezzék az általános iskolát, akár „*átmeneti jellegű, túlkoros osztályok*” létrehozásán keresztül, vagyis szabad utat engedve cigány osztályok szervezésének, valamint jelentős mértékben csökkentsék az analfabéta felnőttek számát. A cigánytelepek közegészségügyi helyzetének javításán túl, azok felszámolását és mikéntjét is előírta az utasítás; a lakásigénylésnél a cigányokat egyenlően kellett elbírálni a nem cigányokkal, valamint a cigánytelepi

---

⁷¹ MNL OL M-KS-288. f. 5/1961/233. ó. e.

lakosok építkezéseihez többek között ingyenes házhelyet szükségeltetett biztosítani. Továbbá a dokumentum a megyei tanácsok művelődésügyi osztályainak állandó bizottságait téve felelőssé megszüntette a korábban létrehozott, a cigánysággal foglalkozó szervezeti egységeket. A művelődésügyi osztályoknak azt is előírta az elnökhelyettesi utasítás, hogy 1962 márciusáig készítsék el és terjesszék a VB elé a „*cigánykérdés felszámolásának távlati terét*”, a megyei tanácsok elnökeinek pedig meghagyta, hogy tegyenek lépéseket az alsóbb szervek mihamarabbi tájékoztatására és folyamatos ellenőrzésére (HAJNÁ CZKY, 2013: 245-247, NAGY, 2010: 344-345). Az elnökhelyettesi utasítást követően nem sokkal a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának az elnöke a fenti rendelkezést szinte egy az egyben átemelve, megyei adalékokkal kiegészítve, körlevélben intézkedésre szólította fel a járásokat, valamint a végrehajtó bizottság osztályait.⁷²

Az MTVB Művelődésügyi Osztálya a fentebb ismertetett utasításoknak megfelelően elkészítette a „*Távlati terv a cigányság elmaradott rétegeivel kapcsolatos feladatok megoldására*” című munkaanyagot, melynek tárgyalását a Végrehajtó Bizottság 1962 márciusában tűzte napirendre.⁷³ Az ülésen a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnökhelyettese a – jegyzőkönyv tanúsága szerint – külön felhívta a figyelmet arra, hogy az előterjesztés a felsőbb szervek határozataiban foglaltak alapján készült el, egyúttal szorgalmazta annak kiegészítését is: „*A jelentés, amely ma a VB. elé került, a Politikai Bizottság és a kormányhatározat alapján készült, s célja az, hogy a 28.000 főre tehető cigánylakosság problémáinak megoldásában előrehaladás történjen. [...] Javasolja a tervezetet azzal kiegészíteni, hogy*

---

⁷² MNL BAZML XXIII-3a 243/1962.

⁷³ MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

úgy a tanácsi, mint az állami vállalatok, állami gazdaságok vezetői az ottani párt és tömegszervezetek a Politikai Bizottság és Kormány határozatában foglaltaknak megfelelően kezeljék a cigánykérdést."⁷⁴A Távlati terv döntően korábbi jelentésekre alapozva egy viszonylag rövid összegzést adott a megyében élő cigány lakosság helyzetéről, melyből levonta azt a következtetést, hogy a nehézségek számos területet érintenek, mégpedig a foglalkoztatást, az oktatást és a lakhatást.⁷⁵

A tervezet az imént említettek után tért rá arra, hogy a „*Párt- és Kormányhatározat szellemében*” a Végrehajtó Bizottság milyen intézkedéseket tart szükségesnek. A cigánytelepek felszámolásával kapcsolatosan leszögezte, hogy öt év alatt 30 százalékukat fel kell számolni, mely során jelentős mértékben az ingyenes házhelyjuttatásra szükséges hagyatkozni. Az egészségügyi szerveknek pedig előírta, hogy a cigánytelepen fokozzák az egészségügyi felvilágosító tevékenységüket, építsék ki a tanácsi összekötők rendszerét, illetve tegyenek lépéseket a csecsemőhalandóság visszaszorítására. A foglalkoztatás terén a tervezet utasította a vállalatokat, hogy a „*munkára jelentkező, vagy hozzájuk irányított cigányokat a párthatározat szellemében fogadják*”, továbbá a cigány dolgozókat a nem cigány dolgozókkal egyenrangúan közvetítsék ki az illetékes munkaerő irányító irodák. Továbbá elrendelte, hogy szorítsák szövetkezetek keretei közé a hagyományos cigány megélhetési formákat (pl.: üstfoltozó, kosárfonó, tégláégető) az időszakos vándorlás visszaszorítása érdekében. Az oktatás területén a cigány lakosság körében meglévő nagymértékű analfabetizmus felszámolását tűzték ki célul. A cigány gyermekek esetében pedig az általános iskola elvégzését szerették volna elérni akár túlkoros osztályok

---

⁷⁴ MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

⁷⁵ MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

szervezése által.⁷⁶ A Távlati terv szervezeti kérdésekről is rendelkezett, a továbbiakban a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának alárendelve működő társadalmi bizottság tagjai egy-egy járás ez irányú bizottságainak ellenőrzéséért lettek felelőssé téve. A járási, városi és községi tanácsoknak előírta, hogy tűzzék napirendre a cigányság helyzetének a megvitatását, illetve a „*párthatározat szellemében*” készítsenek beszámolót a kérdéstről. Továbbá az MTVB osztályainak az imént ismertetett dokumentumhoz hasonló intézkedési terv elkészítésére adott utasítást.⁷⁷

Az Észak-magyarországi megyében már 1962 decemberében értékelték a *Távlati terv* végrehajtásának az addigi tapasztalatait. Az ülésen előterjesztett jelentés kimondottan kedvezően mutatta be a foglalkoztatás terén bekövetkezett változásokat. Mind több cigány embernek biztosították munkát a vállalatoknál, üzemeknél, valamint a cigányság munkaerő felvételkor történő megkülönböztetés is alábbhagyni látszódott: „*A vállaltok hozzáállása a cigány dolgozók munkába állításához az elmúlt évekhez képest sokat javult az elmúlt hónapokban. Nincsenek olyan megnyilvánulások, hogy a cigányokat származásuk miatt nem alkalmazzák munkára. E hozzáállás következtében az elmúlt negyedévben sem vált szükségessé, hogy a vállaltok vezetői ellen eljárást kérjünk.*”⁷⁸ A cigánytelepek felszámolása teljességgel kilátástalanná vált, mivel az ingyenes házhelyjuttatásnak a lehetősége megszűnt. Így a cigánytelepi lakosok csak az OTP-n keresztül juthattak állami tulajdonban álló házhelyhez, 24 havi részletfizetés és a vételár 40 százalékanak már a vásárlásnál történő biztosítása mellett.⁷⁹ A Művelődésügyi

---

⁷⁶ MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

⁷⁷ MNL BAZML XXIII-2a 58/1962.

⁷⁸ MNL BAZML XXIII-2a 61/1962.

⁷⁹ MNL BAZML XXIII-3a 243/1962.

Osztály felmérése több mint hétezerre tette az analfabétának minősített cigányok számát a megyében, akiknek a járási szerveken keresztül tanfolyamok szervezését kezdeményezte. A csecsemőgondozás terén bevezették a várandós cigány nők rendszeres védőnői ellenőrzését, valamint tejport és D-vitamint biztosítottak részükre. A cigánytelepen történő egészségügyi felvilágosításban még nem történtek előrelépések, csupán a KÖJÁL valamennyi járásnak eljuttatta az általa készített intézkedési tervet. Ugyan a beszámoló előrelépésnek tekintette, hogy az érintett tanácsok végrehajtó bizottságai napirendre tűzték a kérdést, határozatokat hoztak, azonban azok hatékonyságát kétségbe vonta: „*Sok helyen a hozott határozatok nagyon általánosak voltak. Általában pozitív az, hogy ismerik a helyzetet részleteiben és ha a párthatározat szellemében konkrét határozatokat hoznának, nagyobb és gyorsabb eredményeket érnének el.*”⁸⁰

A MSZMP KB Politikai Bizottsága 1963 márciusában értékelte első ízben a pártállam néhány évvel korábban lefektetett cigánypolitikájának az eredményeit, a párthatározat végrehajtásának a tapasztalatait. A megyei tanácsok e téren kifejtett intézkedéseit és munkásságát összegzőképpen a következőképpen minősítette az ülésen előterjesztett jelentés: „*A Politikai Bizottság határozata óta elsősorban az államapparátus területén foglalkoznak a cigánylakosság helyzetének a megjavításával. A megyei tanácsok távlati tervet készítettek, de azok végrehajtása korlátozott anyagi és munkába állítási lehetőségek miatt vontatottan halad. A viszonylag rövid idő miatt lényeges változás nem következett be.*”⁸¹ A különböző területeket sorra véve vajmi kevés kedvező fejleményről adott számot a beszámoló; az állandó munkaviszonnyal rendelkező cigányok aránya elenyésző

---

⁸⁰ MNL BAZML XXIII-2a 61/1962.

⁸¹ MNL OL M-KS-288. f. 5/1963/293. ó. e.

mértékben emelkedett, ugyan a cigány gyermekek beiskolázása megtörtént, azonban az írástudatlanság visszaszorítása terén komolyabb előrelépés nem következett be. Legsúlyosabb problémák a cigánytelepek felszámolása terén adódtak, a pártállam felső vezetése ténylegesen ekkor szembesült azzal, hogy az ingyenes házhelyjuttatás lehetősége megszűnt⁸² és az OTP által nyújtott feltételeknek az érintettek nem tudtak eleget tenni.

IRODALOM

BALOGH-EBNER Márton (2015): „Az átkos múlt maradványainak egy részét felszámoltuk” – Szociálpolitika a gazdaság és az ideológia csapdájában a Kádár-korszakban. Kommentár, 10, 6. szám. 57-72.

BERNÁTH Gábor (szerk.) (2002): Kényszermosdatások a cigánytelepeken (1940-1985). Roma Sajtóközpont, Budapest.

FEITL István (2008): A cigányság ügye a napirendről lekerült. Előterjesztés az MDP Politikai Bizottsága számára 1956 áprilisából. Múltunk, 53, 1. szám. 257-272.

---

⁸²Az 1951-ben rendeletileg lefektetett ingyenes házhelyjuttatást, egy határozat már 1957-ben hatálytalanította. Vagyis az elnökhelyettesi utasítás már megfogalmazásakor tévesen számolt az ingyenes házhelyjuttatás lehetőségével a cigánytelepek felszámolásával kapcsolatosan. Lásd bővebben: 35/1957. (VI. 21.) Korm. számú rendelet a házhelyértékesítés szabályozásáról. (TÖRVÉNYEK..., 1958: 292) 155/1951. (VIII. 14.) M. T. számú rendelet az egyéni családiház építkezéssel kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról (TÖRVÉNYEK..., 1952: 259-260)

HAJNÁ CZKY Tamás (2013): Az 1961-es párthatározat margójára. Dokumentumok az MSZMP KB PB 1961. június 20-án kiadott határozatának Borsod-Abaúj-Zemplén megyei végrehajtásáról. Múltunk, 58, 1. szám. 237-272.

HAJNÁ CZKY Tamás (2015a): A pártállam cigánypolitikája. A szektorális cigánypolitikától a kényszerasszimilációs cigánypolitika kritikájáig. Esély, 26, 5. szám. 54-92.

HAJNÁ CZKY Tamás (2015b): „Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.” Cigánypolitika dokumentumokban 1956-1989. Gondolat Kiadó, Budapest.

HAJNÁ CZKY Tamás (2015c): „A meg nem evett dög nyomában.” – Cigányok és dögevés a szocializmus hajnalán. Új Egyenlítő, 3, 11. szám. 20-23.

HAJNÁ CZKY Tamás (2016): A szocialista korszak cigánypolitikájának mérlegéhez. Kritika, 46, 3-4. szám. 24-26.

KARSAI László (1992): A cigánykérdés Magyarországon 1919-1945. Út a cigány Holocausthoz. Cserépfalvi Könyvkiadó, Budapest.

NAGY Pál (szerk.) (2010): „Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.” Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951-1961). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza – Gödöllő, 2010.

PURCSI BARNA Gyula (2004): A cigánykérdés „gyökeres és végleges megoldása”. Tanulmányok a XX. századi „cigánykérdés” történetéből. Csokonai Kiadó, Debrecen.

SÁGHY Erna (2008): Cigánypolitika Magyarországon az 1950-1960-as években. *Múltunk*, 53, 1. szám. 273-308.

SZESZTAY Ádám (2003): Nemzetiségi kérdés a Kárpát-medencében 1956-1962. Az ötvenhatos forradalom hatása a kelet-közép-európai kisebbségpolitikára. MTA Kisebbségkutató Intézet – Gondolat Kiadói Kör, Budapest.

POGÁNY György – BÁN Géza (2015): A magyarországi cigányság helyzetéről. In: Hajnáczy Tamás (szerk.): *„Egyértelmű, hogy a cigányok nem tekinthetők nemzetiségnek.”* Cigánypolitika dokumentumokban 1956-1989. Gondolat Kiadó, Budapest. 63-91.

VENDÉGH Sándor (1960): A magyarországi cigánylakosság között végzendő munka időszerű feladatai. *Tájékoztató*, 6, 2. szám. 38-55.

TÖRVÉNYEK...(1952): 155/1951. (VIII. 14.) M. T. számú rendelet az egyéni családiház építkezéssel kapcsolatos egyes kérdések szabályozásáról. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Jogi és Államtudományi Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest, 259-260.*

TÖRVÉNYEK...(1958): 35/1957. (VI. 21.) Korm. számú rendelet a házhelyértékesítés szabályozásáról. In: *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 292.*

Cserti Csapó Tibor

A roma kultúra reprezentációja a földrajz tankönyvekben

Abstract

During the research „Representation of Roma Culture in the Regulation and Books of Education” we examined those textbooks which are available in the schools in Hungary learning geography. We have seen how these books can serve the purposes the National Curriculum of the Hungarian education, how much and what kind of information they contain about the national minorities, especially about the Roma/Gypsy people, what are the context of these informations and how can they effectively temper the prejudiced thinking of the Hungarian society.

Based on these informations we engrossed our suggestions to developing the texts, where can we find the possibilities in the different school-books to represent more and relevant informations about gypsies, other minorities and multicultural contexts.

In the last phase of the research we had scope to examine the tendencies of changing in the texts of books after the development.

Sources of the research: OFI, TÁMOP-3.1.15-14-2014-0001

Bevezetés

„A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című – 2015-ben végzett – kutatás során lehetősége volt munkacsoportjainknak arra, hogy a közoktatásban a földrajz tanításához a választható tankönyvek listáján szereplő tananyaghordozókat megvizsgálja. Az elemzés fő kérdése az volt, hogy a közoktatásban elérhető tankönyvek tágabb értelemben a hazai nemzetiségekről, fókuszáltan azonban a cigány, roma népeiségről tartalmaznak-e olyan releváns információkat, amelyek a NAT, a Kerettantervek, illetve az ezekre épülő helyi tantervek előírásai szerint kötelező elemei lennének az egyes évfolyamok ismeretanyagának. Vizsgálatunk egyúttal a közelmúlt hasonló tematikájú kutatásainak (Terestyéni, 2004; Balázs et al., 2014; Binder – Pálos, 2016) sorát is bővíti, specifikálja az említett tantárgyak irányába.

A romológiai tartalmak a jelenlegi szabályozást tekintve kétféle módon jelenhetnek meg a közoktatásban:

- a nemzetiséghez nem tartozó (vagy inkább: nemzetiségi oktatásban nem résztvevő) tanulók nevelése-oktatása és
- nemzetiségi nevelés-oktatás révén.

A cigány, roma nemzetiségi oktatás a nemzetiségi tanulók számára fontos identitáserősítő, kultúraápoló funkcióval bír. Azonban a nemzetiségi oktatás mellett kiemelt jelentősége van annak, hogy a romológiai ismeretek a közoktatás minden lehetséges színterén szerepeljenek.

Alapvetésünket a Nemzeti alaptanterv is megerősíti a *I.1. A köznevelés feladata és értékei* c. részben megfogalmazza, hogy „(...) a köznevelés feladatát alapvetően a nemzeti műveltség, a hazai nemzetiségek kultúrájának átadásában, megőrzésében,

az egyetemes kultúra közvetítésében, az erkölcsi érzék és a szellemi-érzelmi fogékonyság elmélyítésében jelöli meg”. Rögzíti továbbá: „A Nat fontos szerepet szán az egyetemes magyar nemzeti hagyománynak, a nemzeti öntudat fejlesztésének, beleértve a magyarországi nemzetiségekhez tartozók öntudatának ápolását is. Ebből következően a nemzetiségekre vonatkozó tudástartalmak főbb tartalmi jellemzői (illeszkedve a regionális és lokális sajátosságokhoz) a tartalmi szabályozás különböző szintjein, illetve az iskoláztatás minden szakaszában arányosan meg kell, hogy jelenjenek.”

További fontos meghatározást találunk a *Fejlesztési területek – nevelési célok* c. egység *Nemzeti öntudat, hazafiás nevelés* részében. A tanulókra vonatkozóan ugyanis az alábbi célokat is megfogalmazza: „Sajátítsák el azokat az ismereteket, gyakorolják azokat az egyéni és közösségi tevékenységeket, amelyek megalapozzák az otthon, a lakóhely, a szülőföld, a haza és népei megismerését, megbecsülését. Alakuljon ki bennük a közösséghez tartozás, a hazaszeretet érzése, és az a felismerés, hogy szükség esetén Magyarország védelme minden állampolgár kötelessége. Európa a magyarság tágabb hazája, ezért magyarságtudatukat megőrizve ismerjék meg történelmét, sokszínű kultúráját.”

A Kerettanterv erre reflektálva határozza meg a következő célokat: a tanuló „egyre nyitottabb más népek kultúrája iránt, ismeri, hogy Magyarországon milyen nemzetiségek élnek”, valamint „ismerkedik egy-egy magyarországi nemzetiség kultúrájával”.

Újabb jogszabály, amely alapján kiemelt feladata a közoktatásnak, hogy foglalkozzon a magyarországi nemzetiségekkel, a 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési

intézmények névhasználatáról. Ebben szerepel, hogy „7.§ (1) Az iskola pedagógiai programja meghatározza ... A nemzetiséghez nem tartozó tanulók részére a településen élő nemzetiség kultúrájának megismerését szolgáló tananyagot”. Vagyis a nemzetiségi tartalmakat – így a romológiai tartalmakat is – be kell építeni az iskola pedagógiai programjába, az egyes tanórai és tanórán kívüli tevékenységekbe.

1. Szakirodalmi előzmények

Egy 2002-ben végzett kutatás, amely azonban csak a történelem tantárgy anyagaira fókuszált 83 releváns középiskolai tankönyvet vont be a vizsgálatba, s ezeknek mindössze 25,3%-ban volt egyáltalán szó a romákról (Terestyéni 2005) – mutatva, hogy a roma cigány népesség tankönyvekben való megjelenésének igénye nem újkeletű a közösség, illetve a szakma részéről. Mint ahogy a tankönyvekből való kimaradásuknak is hagyományai vannak, a tankönyvszerzők soha nem fordítottak kellő figyelmet a nemzetiség tankönyvi megjelenítésére. Ezen ritka tankönyvi megjelenések alig 1%-a tartalmazott azonban pozitív értéket, 54%-ban negatív és pozitív felhangja egyaránt volt a szövegnek, míg 36%-ban egyértelműen negatív tartalmat közvetített a szerző. Ahogy a kutató fogalmazott az akkori helyzetről: „a roma vonatkozásokat tartalmazó 21 könyv túlnyomó többsége csupán egy-két mondatos, legföljebb rövid bekezdésnyi szövegrészekben szólt cigányokkal kapcsolatos témákról. E rövid, nem ritkán csak futólagos említésekről – éppen a szűkszavúságuk miatt - nem sokat lehet mondani: kevés kivételtől eltekintve bennük sem feltűnő gyengeségek, sem kiemelkedő pozitívumok nem hívják fel magukra a figyelmet. Maga a sommás rövidegük az, ami viszont magáért beszél... Számos olyan témakör, történelmi korszak

vagy esemény kapcsán, amellyel összefüggésben joggal elvárható lenne, hogy szó essék a romák szerepéről, a könyvek hallgatnak. A cigányság történetének és társadalmának bemutatásából szinte teljesen hiányoznak a pozitív mozzanatok (sikerek, elismerést kiváltó tettek, társadalmi hasznosságok, előnyös tulajdonságok), vagy ha említődnek is, kevéssé hangsúlyosak, az összképben nem meghatározók. ... Ugyanakkor viszonylag gyakran fordulnak elő a romákkal összefüggésben múlt- és jelenbeli negatív mozzanatok (életmódbeli ütközések a többségi környezettel, a normák elutasítása, bűnözés, előnytelen társadalmi szerepek, az igyekezet és az alkalmazkodókészség hiánya), sőt a kínálat egészét tekintve a negatívumok jelentős többségben vannak a pozitívumokkal szemben. ... A cigányság kultúrájáról a tankönyvekben keveset lehet olvasni, arról pedig említés sem történik, hogy a cigányok teljesítményei a magyar kultúra gazdagodásához, színesebbé válásához is hozzájárultak. ... A cigányság mai viszonyairól, életkörülményeiről ritkán esik szó, és ha mégis, a leírások elnagyoltak, közhelyesek, semmitmondók. ... A tankönyvek nem sokat tesznek a közkeletű előítéletes hiedelmek elutasításáért, viszont óvatlan megfogalmazásokkal, hátrányos tartalmú asszociációk és következtetések (nem feltétlenül szándékos) felkínálásával, előnytelen sugallatokkal inkább erősítik, semmint gyengítik az előítéletes gondolkodást.”. (Terestyéni 2005)

Egy kiterjedtebb, már az általános iskolai tankönyveket is elemző, 2014-es kutatás a 2013/14-es Nemzeti Alaptanterv hivatalos tankönyvjegyzékében meghatározott, az állami iskolák számára kötelezően választható tankönyveket elemzett kissé szélesebb tantárgyi körre kiterjedően: a történelem mellett az állampolgári ismeretek, az ember- és társadalomismeret, valamint etika könyveket is vizsgálták a középiskolai tankönyvek mellett az általános iskolában használtakat is beemelve a mintába. A korábbi vizsgálathoz

képest e kutatás eredményei javuló tendenciát tártak fel, mivel a könyvek 56,6%-a tartalmazott már romákról szóló ismereteket (Monitor 2014). Az alaposabb elemzés szerint azonban ezek az ismeretek sem segítik igazán hatékonyan a roma közösségek és történelmének és kultúrájának árnyalt megismerését, többek között azért sem, mert gyakran elavult nézeteket tükröznek és/vagy nincsenek kellően beágyazva az oktatási-nevelési folyamat rendszerébe.

A Binder Mátyás és Pálos Dóra által végzett 2016-os hasonló elemzés (Binder-Pálos, 2016) már az új, ún. kísérleti tankönyvekre, munkafüzetekre fókuszálta azokat a műveltségi területeket és tantárgyakat, s ezek tankönyveit vizsgálta, ahol reális elvárás, hogy legyen a romákról szóló tartalom (történelem, magyar nyelv és irodalom, etika, hon- és népismeret). Megállapításuk szerint a romákhoz köthető tartalmak bár egyenetlen módon, de semmiképpen sem jelentéktelen mennyiségben voltak jelen a vizsgált kísérleti tankönyvekben. „A romákkal kapcsolatos szövegszerű tartalmak nagyobb része a kötelező anyag része (28 szöveg vagy szövegrészlet), a többit a tankönyvek jelzései kiegészítő anyagként tartják számon (18 szöveg vagy szövegrészlet).” A mennyiségi mellett azonban a minőségi kritérium mentén nagyobb problémákat tártak fel a kutatók: A sok tárgyi tévedés, vagy felületes szakmaiság mellett olyan problémákra hívták fel a figyelmet a szövegekkel kapcsolatban, mint hogy egy-egy tananyag nem nyújt elegendő támpontot annak feldolgozásához, így erősen kérdéses, hogy a tanulók rendelkeznek-e a feldolgozáshoz megfelelő, és tudományosan megalapozott ismerettel! Félő, hogy egy ilyen háttér ismeretanyag nélküli helyzet többet árt, mint használ, megfelelő tanári kísérés és bizalom teli légkör garanciája nélkül megtörténhet, hogy tovább erősíti az etnikai másságokra ráépülő sztereotípiákat és erősíti a csoportok közötti törésvonalakat. „A szemléltető diagramok valóságok, de

meglehetősen egyoldalúak. Alapot adnak a cigányokra vonatkozó belső attribúcióknak, nevezetesen, hogy ők és csakis ők („iskolázatlanságuk és képzetlenségük” és innentől egy lépés, hogy belső tulajdonságaik, kultúrájuk...) felelősek helyzetükért. ... nem helyezik kellő kontextusba a történéseket.” (Binder-Pálos, 2016)

A korábbiakhoz képest jelen vizsgálatunk újszerűsége abban rejlik, hogy a jellemzően történelem (és Binderéknél magyar nyelv és irodalom) fókuszú elemzést minden olyan tantárgy irányába nyitottuk, ahol lehet relevanciája romák, cigányok említésének. Így a *magyar nyelvtan, magyar irodalom, történelem, környezetismeret, természetismeret, földrajz, erkölcsstan-etika, ének, vizuális kultúra* valamint a 9-10 évfolyam szakiskolai képzéséhez a *kommunikáció – magyar, természetismeret, történelem-társadalomismeret* tantárgyakhoz kifejlesztett kísérleti tankönyvek kerültek górcső alá. E tanulmányban a földrajz munkacsoport tapasztalatait összegezzük.

2. A kutatás módszere

„A roma kultúra reprezentációja a tartalomszabályozók, tartalomhordozók körében, valamint ezek fejlesztési lehetőségei” című – 2015-ben végzett – kutatás során 258 db. tananyag-hordozót (tankönyvek, munkafüzetek, feladatsorok, szöveggyűjtemények, atlaszok, stb.) vizsgált meg 16, tantárgy-területenként kialakított munkacsoport.

A kutatás módszere szövegelemzés volt, kvantitatív és kvalitatív megközelítéssel, azaz a kutatás során nem csak a cigány, roma népességgel, tágabb értelemben a nemzetiségekkel, a multikulturális szemlélettel kapcsolatos

tudástartalmak mennyiségét, fajtáit és megjelenési helyeit vizsgáltuk, de azok minőségét, szövegkontextusát is, hogy alkalmasak-e a tanulók ismereteinek a tényszerű és előítélet mentes bővítésére, esetleges előítéletes ismereteinek a megváltoztatására, a cigányságról semleges, egzakt kép közvetítésére.

A földrajzi munkacsoport esetében a kutatás két fázisban zajlott. Az 1. fázis során a tartalomhordozók vizsgálata után a bennük rejlő fejlesztési lehetőségek feltárása zajlott és tartalomfejlesztés is történt: rámutattunk a tananyagok azon pontjaira, ahol a hiányzó ismeretek megjelenhetnének, javaslatokat tettünk ezek mikéntjére. A 2. fázisban a korábbi javaslatok alapján javított és visszacapott 4 tankönyv vizsgálata történt meg (ebből 1 tankönyv a korábbi fázisban még nem állt rendelkezésre) hasonló módszerekkel, valamint további korrekciós javaslatokat fogalmaztunk meg a tankönyvszerzők felé. Rámutattunk egyúttal arra is, hogy a fejlesztés nyomán a közoktatás tankönyveiben tükröződnek-e pozitív változások.

1. kör	2. kör	Mindkét kör	Összesen
17	4	3	18

1. ábra: A vizsgált tananyag-hordozók száma a vizsgálat egyes fázisaiban (db) a 7-10. évfolyam számára készült földrajz tananyag-hordozókban

3. A tartalmi szabályozókban megjelenő nemzetiségi tartalmak

A Nemzeti alaptanterv 2012 a Földünk – környezetünk műveltségi terület műveltségi tartalmai közt az 5-8. évfolyamon nem tartalmaz túl sok irányelvet, mindössze a Magyarországon élő nemzetiségek témakör jelenik annak tartalmi elemei között.

A Kerettanterv az általános iskola 5–8. évfolyam számára a fejlesztési területek – nevelési célok között célul tűzi ki, hogy a tanuló „Egyre nyitottabb más népek kultúrája iránt, ismeri, hogy Magyarországon milyen nemzetiségek és kisebbségek élnek. Ismerkedik egy-egy magyarországi nemzetiség, kisebbség kultúrájával.”

A Földrajz 7-8. évfolyamon az Ismeretek/fejlesztési követelmények közt a Kárpát-medencei népesség összetételének értelmezése jelenik meg, a megtanítandó kulcsfogalmak/ fogalmak közt a nemzetiség, nemzeti kisebbség, etnikum szerepelnek.

A Kerettantervek a hagyományos 4 évfolyamos gimnázium számára fejlesztési területei – nevelési céljai közt jelöli meg, hogy a tanuló „ismeri a nemzeti és nemzetiségi kultúrák jelentőségét, tiszteli a különböző népek és kultúrák hagyományait”.

Kulcskompetenciák, kompetenciafejlesztés terén „megérti az európai országok, nemzetek és a kisebbségek, nemzetiségek kulturális sokféleségét”.

A Földrajz tárgy keretében a 9-10. évfolyamon az állam, nemzet, nemzetállam, több nemzetiségű állam, nemzetiség fogalmának értelmezése konkrét példák alapján jelenik meg.

A 6 osztályos gimnáziumok számára készült Kerettanterv a fejlesztési területek – nevelési célok közt kissé bővebb célt fogalmaz meg a négy évfolyamosnál: „Egyre nyitottabb más népek kultúrája iránt, ismeri, hogy Magyarországon milyen nemzetiségek és kisebbségek élnek. Ismerkedik egy-egy magyarországi nemzetiség, kisebbség kultúrájával.[...] Ismeri a nemzeti és nemzetiségi kultúrák jelentőségét, tiszteli a különböző népek és kultúrák hagyományait.”

Kulcskompetenciák, kompetenciafejlesztés terén azt várja a tanulóktól, hogy „megérti az európai országok, nemzetek és a kisebbségek, nemzetiségek kulturális sokféleségét, valamint az esztétikum mindennapokban betöltött szerepét.”

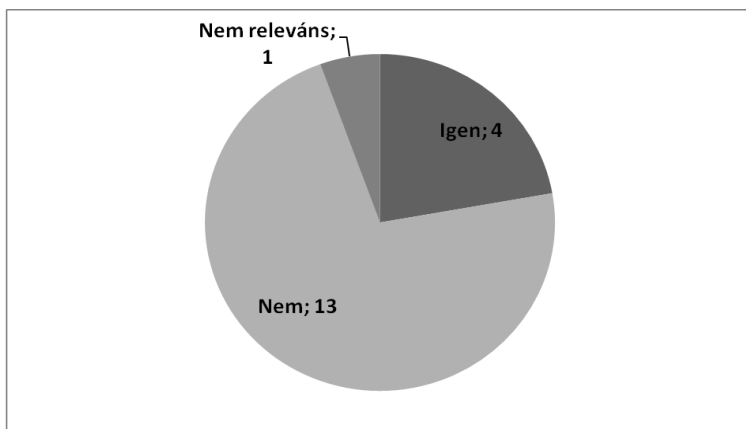
A Földrajz tárgy a 7-8. évfolyamon a soknemzetiségű ország, nemzetiség, nemzeti kisebbség, etnikum kulcsfogalmakat helyezi az elsajátítandók közé, az ismeretek/fejlesztési követelmények e tematikával kapcsolatban a Kárpát-medencei népesség összetételének értelmezése.

A 9-10. évfolyamon a következő fogalmakkal dolgozik: állam, nemzet, nemzetállam, több nemzetiségű állam, nemzetiség fogalmának értelmezése konkrét példák alapján.

A Kerettanterv a szakközépiskoláknak a Földrajz tárgy esetében a 9-10. évfolyamon a következő fogalmak értelmezését írja elő: állam, nemzet, nemzetállam, több nemzetiségű állam, nemzetiség fogalmának értelmezése konkrét példák alapján.

4. A vizsgált tankönyvek megfelelése a tartalmi szabályozók irányelveinek

A teljes kutatás során elemzett összes tankönyv közül 28% tartalmazott a roma, cigány kisebbségre vonatkozó tartalmi információt, 72% pedig nem. Ehhez képest a földrajz terület rosszabb értéket mutatott, itt a mintába került kiadványok csupán 22%-ában jelent meg hasonló tartalom. (2. ábra)

2. ábra: A vizsgált tananyag-hordozókban szerepel-e (az elemzés 1. körében) a cigány, roma népességre vonatkozó tartalom? (tananyag-hordozók száma)

Az általános iskolák számára ajánlott és az elemzés tárgyát képező földrajz tankönyvek javarészt nem felelnek ezeknek a fejlesztési, tartalmi céloknak és fejlesztendő kompetencia területeknek. A tartalmi elemek közül a nemzeti kisebbség, nemzetiség, etnikum kifejezések nem jelennek meg minden esetben a vizsgált tankönyvekben (Földrajz 7. (FI-506010701), Földrajz 7. (FI-506010701)). Az elemzett tankönyvek Afrika, Ausztrália és Amerika földrajzát tárgyalják, így kutatásunk

szűkebb fókusz, a hazai nemzetiségekre, illetve a cigányságra vonatkozó információk hiányát nem kérhetjük számon rajtuk. A multikulturalitás vonatkozásában azonban megtalálhatók egy-egy ország, kontinens népességének összetételére, a társadalmi problémákra fókuszáló tartalmak.

A középiskolásoknak szóló elemzett földrajz tankönyvek nagyobb része nem tartalmaz kellő mélységben információkat a fenti tartalmi és fejlesztési célok megvalósításához.

A Földrajz 9. (NT-17133) tankönyv definiálja a nemzetiség és etnikai kisebbség fogalmakat, ugyanakkor nem illusztrálja példákkal. Ezen túlmenően nem tartalmaz a kisebbségekkel kapcsolatos ismereteket. Tananyaga túlnyomó részt a természetföldrajzi témákat öleli fel, csak utolsó fejezete (Társadalmi folyamatok a 21. század elején) ad lehetőséget korlátozott általános ismeretek beépítésére.

A Földrajz 9. (FI-506010901) könyv tananyaga teljes egészében a természetföldrajzi témákat tárgyalja, melyből következően nincs releváns hely, ahol a nemzetiségi tartalom kontextusba helyezhető lenne.

A Lakóhelyünk, a Föld (NT-17130), szintén a 9. évfolyamnak szánt tankönyv hasonlóképpen nagy részben a természetföldrajz témaköröket tárgyalja, utolsó fejezete teszi lehetővé a társadalomföldrajzi témákkal kapcsolatos kisebbségi tartalmak megjelentetését. Definiálja itt a szerző a nemzetiség és etnikai kisebbség fogalmakat, ugyanakkor példákkal nem illusztrálja ezek tartalmát, ezen túlmenően nem tartalmaz releváns információkat a nemzetiségekkel kapcsolatban.

A Földrajz 10. (FI-506011001) tankönyv ad definíciókat a nemzetiség és etnikum fogalmakra, ezeket néhány példával nevesíti is, a tankönyvben szereplő Magyarország című

fejezetben ugyanakkor nem történik utalás a népesség összetételére, a hazai nemzetiségekre.

A Kelet- Közép-európai térség vegyes etnikai összetételét elemzi, térképen is bemutatja, a volt Jugoszláv területek utódállamainak etnikai sokszínűségét tárgyalja, nemzetiségeit, térképen is ábrázolja. Európa földrajzánál, illetve az Európán kívüli országok földrajzánál is – nem mindenütt, de az indokoltabb helyeken - (főleg térképek segítségével) vizsgálja az egyes országok, térségek nemzetiségeit.

Nagyon haladó szellemű és multikulturális szemléletmódot tükröz pl. a fejlett társadalmak periférikus, hátrányos helyzetű csoportjainak (HIV fertőzöttek, büntetett előéletűek, kábítószer fogyasztók, melegek, prostituáltak, menekültek, fogyatékkal élők...) helyzetét elemző feladat a könyv hátsó mellékletében, amely egy-egy fiktív, a csoportba tartozó személyről adott információk alapján gondolkodtatja a tanulót, értelmezza, elemezza az illető társadalmi helyzetét, életesélyeit. Kevésbé érthető, hogy miért nem fért ide egy a hasonlóan halmozott hátrányhelyzetben élő roma ember sorsa.

A Földrajz 10. (NT-17136) tankönyv érzékelhetően jobban odafigyel a kisebbségi problémára, a kisebbségi kérdésre, szövegében több helyen utal a nemzetiségekre, kisebbségekre. Főként a határokon túl élő magyarok vonatkozásában épít be a kérdéses helyeken információkat a tananyagba, kevésbé teszi ezt Európa országainak vonatkozásában, pedig a multikulturális kérdéskör ott is felmerül, illetve alig teszi ezt meg Magyarország népességével kapcsolatban. A Nyugat-európai országok esetében nem tér ki a lakosság nemzetiségi összetételére. Spanyolország tárgyalása után pl. a lecke alapfogalmai közt szerepel a nemzeti kisebbségek fogalom, de a lecke szövegében szó sincs az országban élő

népcsoportokról, mint ahogy a többi ország bemutatásánál sincs ezekről szó.

Közép-Európa vonatkozásában jobban fókuszál erre a kérdésre, de nem egyenletes mélységben. Kelet-Közép-Európa országainak bevezetésénél például megemlíti, hogy a szocialista korszakban kevésbé figyeltek a kisebbségek problémájára. Románia népesség összetételénél pl. egy egész fejezet foglalkozik az ország etnikai arányainak módosulásával és a mai helyzettel. Nem említi ugyanakkor az ott is jelentős számban élő cigányokat. Ugyanígy elemzést a Kárpát-medence többi államánál is el lehetne helyezni. A Jugoszláv utódállamok kapcsán megjelenik egy térkép a nemzetiségekről, a szöveg is tartalmazza a kérdéskört. Horvátországnál és Szerbiánál szövegszerűen is utal a magyar lakosságra. Ukrajnánál is megemlíti a magyar kisebbséget. Magyarország népességének száma és összetétele kapcsán csupán a német, délszláv (!), szlovák és román nemzetiségeket említi. A cigány (roma) népességgel kapcsolatban nagyon jó és más tankönyvekhez képest előremutató, hogy kitér említésükre, sőt azon túl társadalmi-gazdasági helyzetükkel kapcsolatban is ad néhány alap információt. E tekintetben kivételnek számít az elemzett tankönyvek sorában.

Bár a könyv számos helyen használja a nemzetiség, etnikum kifejezéseket, ezek magyarázatára, tartalmára nem tér ki sehol.

Az ember és a Föld (NT-17230) című tankönyv szövege elemzi azt, hogyan változott hazánk etnikai összetétele, s azt a konklúziót vonja le, hogy Magyarország etnikai értelemben nemzetállammá vált az I. Világháború végén. Ezen túlmenően sem hazánk, sem Európa többi országának tekintetében nem szentel figyelmet az egyes országok népessége, népcsoportjai, nemzetiségei kérdésének.

Az általános kiadványok közül a Földrajzi atlasz általános iskolásoknak (FI-506010703) sem Európa, sem Magyarország tekintetében nem tartalmaz nemzetiségekkel kapcsolatos információkat. Ilyen tartalom csak a Föld vallásait, Afrika, illetve Ázsia népességét és vallásait bemutató térképeken jelenik meg.

A Földrajzi fogalomtár középiskolásoknak (NT-81536) tárgyalja az etnikum, nemzetiség és a nyelvcsalád fogalmait, mélyebb tartalom, ismeret nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban nem jelenik meg benne.

A Földrajz érettségi feladatgyűjtemény (NT-81560) kiadványban egy-egy feladatnál (2 db.) előkerülnek a hazai német kisebbségre vonatkozó tartalmak, vagy más ország népességösszetételével, a rasszokkal kapcsolatos információk, de nem állíthatnánk, hogy nagy figyelmet szentel a kisebbségeknek.

Összességében a tankönyvek, ha tartalmazznak is egy-egy ország esetében megjelenő tartalmat a népesség nemzetiségi összetételéről, azt leginkább felsorolás szintjén, ténymegállapításként teszik. Szövegük kevésbé hívja fel a figyelmet a Kerettantervekben megfogalmazott nevelési célokra: kulturális sokszínűség, más népek kultúrája iránti nyitottság, egy-egy magyarországi nemzetiség, kisebbség kultúrájának megismerése, a nemzeti és nemzetiségi kultúrák jelentőségének ismerete, a különböző népek és kultúrák hagyományainak tisztelete. Vagy a tanuló magától felismeri ezeket az értékeket, vagy a tanár órai tevékenységére bizza a nevelési célok megvalósítását, segédanyagot ahhoz nem ad.

Az elemzésbe vont kiadványok közül kettő esetében jelent meg a cigány, roma népességgel kapcsolatos tartalom, egy munkafüzetben csupán lélekszámadat, egy másik évfolyamhoz tartozó tankönyvben rövid leírás a társadalmi helyzetükről.

5. A nemzetiségekkel, különösen a roma, cigány népességgel kapcsolatos ismeretek legfontosabb megjelenési lehetőségei a vizsgált tankönyvekben az egyes témakörökhöz kapcsolódóan

A következőkben a munkacsoport a földrajz tantárgy tartalmi korpuszának olyan helyeire mutatott rá, ahol elvileg megjelenhetnének a roma, cigány csoporttal kapcsolatos ismeretek. Hangsúlyozzuk: ez csak elvi lehetőség, mert az, hogy ténylegesen van-e helye az adott tankönyvben, az adott tartalmi helyen ilyen információknak, az leginkább a tankönyv tartalomfeldolgozásának mélységétől, árnyaltságától függ. Ha a társadalomföldrajzi, kisebbségi kérdésköröket általánosságban csak a legfontosabb információkra korlátozódóan veti fel a szerző, akkor félő, hogy az olyan nem kellően kifejtett alap információk, mint pl. a roma népesség iskolázatlanságának, munkanélküliségének, gyermekszámának csupán statisztikai felütése, inkább a sztereotípiákat erősítő és káros hatású. Ugyanígy, ha mindegyre beszúrnánk egy-egy erőltetett – bár elvileg oda illeszthető – „cigány topicot”, akkor szintén az erőltettség érzése erősíthetné az előítéleteket mind a diákok, mind a pedagógusok körében.

7. évfolyam

- A nemzetközi szervezetek tevékenységével kapcsolatban az ENSz a tankönyvekben tárgyalt sokoldalú munkája mellett a szervezet kisebbségvédelmi tevékenysége is bemutatható volna
- A civil szervezetekkel és azok tevékenységével, társadalmi szerepével foglalkozó egységnél a kisebbségek szerveződése is megemlíthetők lennének
- Eurázsia népeinek nyelvcsaládjai kapcsán a fontosabb példák közt elhelyezhető a hazai cigányság két jelentősebb nyelve (a romani és a beás nyelv) és azok nyelvrokonsági kapcsolatai

- India földrajzánál a roma, cigány népesség őshazájának kérdése említés szintjén felmerülhet

8. évfolyam

- Európa öregedő népességének ellenpéldájaként a roma népesség korszerkezete
- Az európai nyelvek és nyelvcsaládok vizsgálata során a cigány nyelvek említése és elhelyezése
- A Kárpát-medence lakosságának bemutatása során
- Hazánk népességének és demográfiai folyamatainak vizsgálatakor
- Településhálózatunk ismertetésekor
- Magyarország regionális jellemzése során
- A Közép-európai országok népességösszetételének tárgyalása alkalmával

9. évfolyam

- Államok, nyelvek, vallások, nyelvcsaládok fejezetnél a példák közé beemelhetők a cigány nyelvek, illetve a cigány, roma nemzetiség
- Településföldrajzi ismeretek, lakóhelyünk földrajza – a főként gyakorló és projektmunkára épülő feldolgozás során erőteljesebben fel lehetne hívni a figyelmet a vizsgált település esetleges nemzetiségeire, hagyományaikra, sajátosságaikra, s köztük természetesen az adott esetben ott élő romákra, cigányokra is
- A városszerkezettel kapcsolatban a hazai jellegzetességek, Budapest városszerkezeti övezetei, slumosodás; ugyanígy az aprófalvak kérdéskörének, a migrációnak a vizsgálatokor megnevezhető, hol kapcsolódnak ezek a jelenségek a cigány népesség helyzetéhez
- A demográfia, korszerkezet tárgyalásakor, hazai népesség mellett a cigány, roma népesség sajátosságai is említhetők, kellően mély, árnyalt és szakszerű kontextusba helyezve

10. évfolyam

- A társadalmi egyenlőtlenségek témaköréhez erősen illeszkedik a cigányság helyzetének vizsgálata és értelmezése
- Az Európai Unió vizsgálata kapcsán megjelenhet a nemzetiségek helyzete, a roma, cigány népesség kérdésköre az EU-ban
- Európa országainak földrajza kapcsán az egyes országok népességösszetétele bővebb kifejtésre kerülhet, magyarok a határon túl, romák, cigányok Európa országaiban
- Magyarország nemzetiségeinek alaposabb vizsgálata
- Magyarország népesedési folyamatainak tárgyalása során a roma, cigány népesség sajátos helyzetét lehetne értelmezni
- Magyarország településhálózatának bemutatásakor az aprófalvak, s az ott megfigyelhető etnikai koncentráció folyamatának értelmezése, a romák helyzete
- Magyarország foglalkoztatási helyzete – a roma problematika kellően árnyalt megjelenítése
- Térszerkezeti egyenlőtlenségek, regionális különbségek – a roma, cigány népesség földrajzi elhelyezkedése és ennek összefüggései a társadalmi-gazdasági fejlettséggel, helyzettel
- Budapest városszerkezete, slumosodás, roma, cigány népesség szegregációja
- Lakóhelyünk földrajza – az ott élő nemzetiségek vizsgálata
- USA nagyvárosok szerkezete – hazai párhuzamok megkeresése

6. Általános tapasztalatok

A tankönyvekbe építendő roma/cigány tananyagtartalmakra vonatkozó javaslatok megfogalmazásánál nagyon fontos szempont – s ez más tantárgyi területeknél is hasonlóképpen megfontolandó – a **tananyagnak** a máris meglévő **nagysága**. A földrajz esetében a néhány évtizede megfigyelhető óraszámcsökkenés és közben a tananyag folyamatos bővülése azt eredményezi, hogy nehezen, vagy egyáltalán nem lehet az óratervnek megfelelően a tanulókkal elsajátíttatni, de feldolgozni sem a tananyagot. Ezért annak további elemekkel való kibővítése a tanártársadalom ellenállását válthatja ki, s csak úgy képzelhető el, ha ennek megfelelően más tartalmi elemekkel csökkentik a teljes tananyagot.

Ez azért is indokolt, mert a tananyagok bővítésénél semmiképpen nem koncentrálhatunk csak a roma/cigány népességre vonatkozó információk beépítésére. Magyarországon **13 nemzeti kisebbség** él, s ha nem is azonos mélységben és terjedelemben, de számosságuknak megfelelően, arányosan a többi 12 nemzeti kisebbség esetében is indokolt ezeket a változtatásokat megtenni. Csak a roma tartalmak fejlesztésével aránytalanná válna a nemzetiségek reprezentációja, s a közvéleményt sem formálná abba az irányba, ami egy ilyen tartalmi fejlesztésnek a végső célja: az ismeretek révén történő elfogadás, atolerancia.

A tankönyvek tartalmát elemezve számos helyen kínálkozik lehetőség a roma/cigány népességre vonatkozó ismeretek megjelenítésére, azonban ezek jelentős része kissé erőltetettnek tűnik. Olyan anyagrészeknél, amelyek általános ismereteket dolgoznak fel, teljesen felesleges **ad hoc szerűen** rátérni hirtelen valamely cigány tartalomra. Véleményünk

szerint ez megint csak a megbélyegzést, kirekesztést erősítené.⁸³

Olyan szöveghelyeken, ahol be lehetne építeni utalásokat a roma/cigány népességre vonatkozóan, figyelni kell arra is, hogy ezek milyen konnotációban jelennek meg, milyen tartalmakat közvetítenek. Magyarország földrajzának tanításkor, az erre vonatkozó szövegegységeknél pl. kínálkozik a lehetőség, hogy amikor aprófalvokról, regionális fejlettség különbségeiről, vagy a népesség iskolázottságáról, demográfiai helyzetéről, a foglalkoztatottság alakulásáról esik szó, az oda vonatkozó információk kitérjenek a romák, cigányok helyzetére, problematikájára is. Félő azonban, hogy ez a **sztereotipizálás** felé vezetne, hiszen óhatatlanul a cigány/roma lexéma a *munkanélküliség, iskolázatlanság, szegénység, fejletlenség, sok gyerek* szövegösszefüggésben kerülne elő. Gyaníthatóan egyrészt nem elégséges a tankönyvi hely ahhoz, hogy az egyes témaköröket a maguk árnyaltságában megjeleníthessük, érzékeltetve a cigány népesség heterogenitását, azt hogy bár a fenti társadalmi jellemzők nagyobb részükre igazak, vannak a többségi átlagtól eltérő mutatókkal rendelkező képviselőik is, illetve ennek a helyzetnek a társadalmi-gazdasági ok-okozati összefüggéseire is rávilágítsunk. Ebből a komplex megközelítésből kiragadva a sztereotip gondolatok és közlések hibáiba eshetünk.⁸⁴

---

⁸³ Például az amerikai nagyvárosok városszerkezeti övezeteinél és társadalmi folyamatainál kínálkozik ugyan a lehetőség a hazai párhuzamok és cigány népesség szegregációja között, de az ilyen korpuszhelyeken a cigány tematika hirtelen és minden megalapozottság nélküli bedobása kicsit olyan volna, mint „Móricza”, akinek mindenről csak „az” jut eszébe.

⁸⁴ Például az az egyetlen tankönyv, amely a kutatás első körében tényleges szöveges információt is tartalmazott a vizsgált csoportról, a következőképpen fogalmaz (Földrajz 10. (NT-17136) 118. o.): „Különös figyelmet érdemel az etnikai kisebbségek közül a kb. 600-

A tartalmi közlések mellett ahhoz, hogy a cigány népeességről alkotott előítéletes és általánosító, negatív többségi társadalmi képet megváltoztassuk, kedvezőbb és realisabb irányba módosítsuk, vagy a többségi társadalomba tartozó gyermekeket érzékenyítsük a cigány/roma népeesség helyzete, problémái iránt, egyrészt fontos az **ok-okozati háttértényezők** megismertetése és elemzése, másrészt a száraz tananyagtartalom mellett annak órai feldolgozási módja, s

---

700 ezer főnyi cigányság (romák). Közülük kevésnek van szakképzettsége, ezért nehezen találnak munkát, és a megélhetési gondokon kívül az előítéletek is nehezítik a társadalomba való beilleszkedésüket." Ezek tényszerű megállapítások, de nagyon általánosítóak.

Örvedetes, hogy a kiadvány módosított verziója már sokkal árnyaltabb képet közöl az adott helyen: „*Létszáma és sajátos társadalmi helyzete miatt különös figyelmet érdemel a hazánkban élő **cigány (roma) etnikai kisebbség**, amelynek – a nemzeti kisebbségektől eltérően - nincs önálló anyaország, és több mint 4/5 részben magyar anyanyelvű. A 2011. évi népszámlálás alkalmával 315 ezren vallották magukat cigánynak, ám valós lélekszámuk kb. **700 ezerre** becsülhető. Túlnyomó részük falvakban vagy kisebb városokban él. Arányuk különösen magas Észak-Magyarország periférikus térségeiben, valamint Somogy és Baranya megye déli határvidékein. A cigányság alkotja a magyar társadalom legszegényebb, legsérülékenyebb csoportját, amelynek leszakadása a rendszerváltozás utáni két évtizedben erősen fokozódott. A roma családok ¼ részének jövedelme a **szegénységi küszöb alatt** marad, és gyakran csupán segélyekből származik. A felnőtt romák negyedrésze tartósan **munkanélküli**, és megfelelő képzettség, iskolázottság híján nem találja meg helyét a modern gazdaságban. A megélhetési gondokon kívül a sokféle tapasztalható lakóhelyi elkülönülés (szegregáció), valamint számos előítélet is nehezíti a cigányságnak a többségi társadalomba való beilleszkedését."* S ezt még ábrákkal és gondolkodtató feladatokkal is mélyíti."

ebben a pedagógus érzékenyítő hozzáállása, probléma és helyzetkezelése, kellő mélységű szaktudása is a témáról.

Az ok-okozati együttthatók megismerése és elemzése, a komplex társadalmi-gazdasági problémakör megértetése azért az alsóbb évfolyamokban - főleg az általános iskolai alsóbb évfolyamokra gondolunk – a tanulók előzetes ismereteinek hiányába, gondolkodási mechanizmusaik fejletlenségébe, illetve **életkori adottságaikba**, pszichológiai fejlettségük fokába ütközik. A középiskolában erre már szélesebb lehetőségek kínálkoznak.

Abban, hogy az órai feldolgozás milyen módon valósul meg, az, hogy az érzékenyítés valóban megtörténjen, s a tananyagok bővítése ne csak egy teljesített mennyiségi mutató legyen - esetleg pont az ellenkező hatást, ellenérzést kiváltva mind a pedagógusok, mind a diákok, s szülei körében -, **a tanár felelőssége** nagy fokú.

Egy ilyen feladatra nincsenek a pedagógusok kellően felkészülve sem módszertanilag, sem tárgyi ismereteiket tekintve. Természetesen ez nem a jelen tananyagfejlesztés, hanem a későbbiekben a tanártovábbképzések, módszertani segédanyagok előállításának feladata lesz.

Nem lehet az a célja e fejlesztésnek, hogy mennyiségileg minél több helyen jelenjen a meg a cigány/roma szó, illetve a népességre vonatkozó tartalmak, inkább balanszírozni kellene az ésszerűség és a szakszerűség, a jogos érdekképviselet és reprezentáció, illetve a megjelenés valós társadalmi, közbeszédbeli hatása között.

Nagyon fontos volna a földrajz tananyagokban itt-ott megjelenő nemzetiség/etnikum **fogalomrendszer** helyzetétele, különösen a cigányság vonatkozásában. Ezt valószínűleg más tantárgyi anyagokkal összehangoltan kellene megvalósítani.

Egységesen kellene kezelni azt a fogalomrendszert, mit tekintünk nemzetiségnek (nemzeti kisebbségnek) és etnikumnak, s a cigány népeiséget ez alapján hova soroljuk. Ebben a kérdésben az egyes tankönyvcsaládok szerzői között, de még egy tankönyvcsalád egyes elemi tekintetében sincs egységes megközelítés.

Kétségkívül nehéz találni olyan definíciót, amely maradéktalanul megragadja és leírja a nemzetiség, illetve az etnikum fogalmát, ez sem nemzetközi jogi fórumokon (itt inkább szinonim fogalmakként jelennek meg), sem a kisebbségek kategóriarendszerével foglalkozó elméleti munkák szintjén sem egységes. A tankönyvek szintjén a közoktatásban azonban nagyon jó volna valamelyik megközelítés mellett letenni a voksot és onnantól kezdve következetesen azt használni. A fogalmi tisztázatlanság problémáját az egyes elemzett tankönyvek eltérő módon próbálják feloldani.⁸⁵

---

⁸⁵ Jelenleg a Földrajz 10. (NT-17136) 118. oldalán általánosságban beszél a szerző hazai nemzetiségekről, majd az etnikai kisebbségek közül kiemeli a cigányságot. A két fogalomra definíciót nem ad sem itt, sem a tankönyv más helyén.

A Földrajz 10. (FI-506011001) tankönyv 15. oldalán ad definíciókat: nemzetiség alatt olyan népcsoportot értve, amelynek van anyaországa. „Nemzetiség (nemzeti kisebbség) egy adott állam területén az államalkotó nemzethez vagy nemzetekhez képest kisebbségben élő népcsoport, amelynek van anyaországa. Tagjait nyelvük, kultúrájuk, közös történelmi múltjuk kapcsolja össze.”

Etnikai kisebbség alatt olyan csoportot határoz meg, amelynek nincs anyanemzete (s példaként a kurd nép mellett a romákat is felhossa). „Az etnikai kisebbség tagjai nyelvi, kulturális jellemzőik, hagyományaik alapján összetartoznak, de nincs anyanemzetük (pl. a romák és a kurdok).” A kurdokkal kapcsolatban aztán utal a Tk. 180. oldalán található 1.1. ábra térképére. Hasonló térképet azonban nem tesz a romák mellé.

Hasonlóképpen választja ketté a két fogalmat az anyanemzet megléte mentén a Földrajzi fogalomtár középiskolásoknak (NT-81536). Az etnikum szó általános definícióját alkotja meg, anyanemzet nélkül, s példaként említi az Európában élő romákat.

Eltérő megközelítést alkalmaz a Földrajz 9. (NT-17133) tankönyv. A használt nemzetiség fogalom: "*A nemzetiség (nemzeti kisebbség) egy adott államban élő, de nem a nemzetalkotó többséghez tartozó közösség. Tagjait a közös nyelv, kultúra és történelmi múlt köti össze.*" Nem említi az anyanemzet szükségességét, ezért pl. a magyarországi romákat egyértelműen a nemzetiség fogalomhoz javasolt példaként említeni ez alapján! Az etnikum fogalom a könyvben a következőképpen jelenik meg: "*Az etnikum (etnikai kisebbség) tagjai nyelvi, kulturális jellemzőik, hagyományaik alapján sorolhatók egy csoportba, és ezek különböztetik meg más népcsoportoktól.*" Nem érezhető tisztán a két fogalom különbsége, talán az etnikum szó valamiféle néprajzi elkülönülést, sajátosságot sugall?

Valamiféle köztes megoldást képvisel a Lakóhelyünk, a Föld (NT-17130) tankönyv: 145. oldalán így határozza meg a nemzetiség fogalmat: "*A nemzetiség (nemzeti kisebbség) egy adott államban élő, de nem a nemzetalkotó többséghez tartozó közösség.*" Ez a definíció nagyon hiányos egyáltalán nem tér ki arra, milyen alapon nem tartozik valaki a nemzetalkotó többséghez (nyelv, vallás, kultúra...).

"*Az etnikum (etnikai kisebbség) tagjai nyelvi, kulturális jellemzőik, hagyományaik alapján sorolhatók egy csoportba, és ezek különböztetik meg más népcsoportoktól. Az etnikai kisebbséghez tartozóknak nincs feltétlenül önálló anyaországuk.*" Nem mintha a nemzetiség esetében nem ezek volnának a megkülönböztető jegyek. Az anyaország meglétével kapcsolatban pedig azt sugallja, az etnikai kisebbségeknek általában van, de ez nem feltétlenül szükséges, s talán a nemzetiségeknél szükséges elem, ha az alapján tesz különbséget, hogy az etnikai kisebbségnél nem feltétlenül szükséges. Itt jelenik meg a legproblematisabb és legnehezebben értelmezhető definíció-pár. Példákat nem ad, ezzel pedig segíthetné

Ugyanígy fontos volna a cigány, roma **csoport elnevezését** az e téren is meglévő viták dacára a tankönyvek szintjén egységesíteni.

- A Földrajz 10. (NT-17136) tankönyv *cigányság (romák)* formát használ.
- A Földrajz 10. (FI-506011001) könyv a *roma* szót használja.
- A Földrajzi fogalomtár középiskolásoknak (NT-81536) szintén a *roma* szót használja.
- A Lakóhelyünk a Föld munkafüzet (NT-17130/M) egyik feladatában a *cigány* lexémát tartalmazza.

Az első körben elemzésbe vont 17 kiadványból ennek a négynek az esetében fordult elő, hogy tartalmazta a *roma*, vagy *cigány* lexémát.

A javított tankönyvek e téren nem mutatnak változást, továbbra is következtelen és nem egységen módon változtatnak az elnevezések közt:

- A Földrajz 10. (NT-17136) tankönyv, a javított verziójában már ***cigány (roma) etnikai kisebbség*** jelenik meg.
- A Földrajz 9. (NT-17133) egyik leckéjében ***cigány***, másikkban ***roma lexéma*** váltakozik
- Az ember és a Föld (NT-17230) következetesen a ***cigány (roma) népesség*** formát hozza
- A Földrajz 8 (AP-081305) ide vonatkozó szövegrészeiben végig felváltva használja a ***roma*** és ***cigány*** lexémát (ennek gyaníthatóan a nyelvi változatosságot erősítő, a szóismétlést oldó szerepe is van). Hasonképpen tapasztaljuk ezt a Földrajz 8. (FI506010801) kiadványban is.

---

a megértést. Talán szándékoltan homályos, óvatos megközelítése ez a vizsgálandó fogalom párnak.

A fogalmi rendszerekkel kapcsolatban további kérdés, mennyire kell belemenni a cigány népesség **belső tagozódásába**. Talán a hazánkban élő három legjelentősebb csoport nevének, kb. nagyságának, illetve földrajzi elhelyezkedésének néhány alapinformációja beleférne a Magyarország népességföldrajzát elemző fejezetekbe az egyes tankönyvekben (10. évfolyam).⁸⁶

Markáns jellegzetessége a tankönyveknek, hogy a kérdéses népcsoport **számosságát** tekintve sem tudnak egységes álláspontra jutni, szinte mindegyik kiadványban **eltérő lélekszám adatokat** lelhetünk fel, annak függvényében, hogy a szerző a publikált számtalan statisztikai adatból melyiket emeli be a szövegbe. Találkozhatunk szociológiai becslésekből származó hozzávetőleges adattal (600-700 ezer) és a legutóbbi (2011-es) népszámlálás adatainak a KSH publikációiban több bontásban közölt variációval.⁸⁷ Ezek ugyan a maguk módján mind helyes adatok és valószínűleg nem is okoznak ellentmondást a tanulók fejében, hiszen egyszerre csak egy

---

⁸⁶ Előrelépés ebből a szempontból, hogy az elemzésbe be nem került 8. osztályosoknak szóló OFI kiadvány (FI506010801) kiegészítő információi között foglalkozik a roma, vagy cigány kifejezések használatának kapcsán a cigányság alcsoportjaival.

⁸⁷ Az egyes tankönyvekben nagyságrendileg is eltérő adatokat valószínűleg abból adódnak, hogy a népszámlálás több kérdéssel igyekezett a nemzetiségi hovatartozást felderíteni, s a *Milyen nemzetiségűnek vallja magát?* kérdésen túl rákérdezett a családi és baráti körben használt nyelvre, az anyanyelvre, illetve arra, mely nemzetiség kulturális értékeihez kötődik a megkérdezett. Ezekre a kérdésekre adott válaszokat azután a KSH különböző bontásokban adta közre. Csak nemzetiségi kötődést jelölt: 244 834 fő, a nemzetiség mellett még más kötődést is választók adatával együtt jön ki a többször előforduló 308 957 fő, s kiegészítve a csak anyanyelvi, csak kulturális, illetve a csak baráti közösségben használt nyelvi megjelölésekkel kapjuk a kulminált 315 ezer fölötti adatot.

tankönyv kerül a kezükbe, de mégis jó volna, ha a szakma abban is egységes állást foglalna, melyik adatot használják hasonló esetekben.

Az ember és a Föld (NT-17230)	308 957
Földrajz 8 AP-081305	244 834
Földrajz 10. (NT-17136)	kb. 600-700 ezer
Földrajz 10. (NT-17136)	315 000
Lakóhelyünk a Föld munkafüzet (NT-17130/M)	308 957
Földrajz 8. (FI506010801)	kb. 600 ezer

3. ábra: Eltérő lélekszám adatok

Az is előfordult a vizsgált tananyagfordozóknál, hogy bár érezhetően megvolt a szerzői szándék a cigánysággal kapcsolatos információk beépítésére, a végső formában azonban nem egyértelmű, mi a volt a konkrét célja a szerzőnek, s az sem egyértelmű, ezzel milyen eredményt ér el.⁸⁸

---

⁸⁸ Például. az NT 17130M munkafüzet egy feladata (72. oldal 2. feladat) táblázatot tartalmaz a 2001-es és 2011-es népszámlálás nemzetiségi adatairól, s arra kéri a diákot, elsőként is jelölje meg azt a csoportot, amelyet etnikumnak tekintünk. Bár a munkafüzethez tartozó tankönyv e tekintetben nem ad nagy segítséget - „A nemzetiség (nemzeti kisebbség) egy adott államban élő, de nem a nemzetalkotó többséghez tartozó közösség.” „Az etnikum (etnikai kisebbség) tagjai nyelvi, kulturális jellemzőik, hagyományaik alapján sorolhatók egy csoportba, és ezek különböztetik meg más népcsoportoktól. Az etnikai kisebbséghez tartozóknak nincs feltétlenül önálló anyaországuk.” – gyaníthatóan itt a cigány kisebbséget kell kiválasztania a tanulónak. A továbbiakban az utasítás: „Számítsd ki, hogy hányszorosára emelkedett annak a nemzetiségnek a létszáma, amely a legnagyobb arányú növekedést érte el!” Miután a cigányokat kizártuk (hisz etnikum), a második

7. A javasolt fejlesztési lehetőségek az egyes tankönyvekben

A fent ismertetett dilemmák miatt a tananyagfejlesztés részletes dokumentumaiban jeleztük azokat a helyeket, ahol indokolt és valós tartalom jeleníthető meg Szükséges fejlesztések), illetve jeleztük azokat a helyeket, ahol ugyan köthető tartalom az adott földrajzi ismerethez a roma/cigány nemzetiséggel kapcsolatban, de ezek azért kicsit „kilógnak”, életidegenek, s nem feltétlenül viszik előre a tananyagfejlesztés jelen célját.

Különösen az olyan tankönyvek esetében, amelyek egy-egy társadalmi-gazdasági problémát mélyen tárgyalnak, esetlegesen a hagyományos földrajzi kánonba tartozó ismeretek mellett elmennek a településszociológia, szociológia határterületei felé, összefüggéseket láttatnak, tanulói gondolkodást serkentenek, mélyebb háttértudást és összefüggérendszerrel kínálnak, egyes javasolt tartalmakat, amelyek hasonlóképpen árnyalt, a társadalmi-gazdasági összefüggéseket igénylő, érzékeny megközelítést feltételeznek a fejlesztési dokumentumok javaslatai között a lehetséges fejlesztések körébe soroltuk.

---

legnagyobb lélekszám növekedés (69846 fő) a két census közt a németeknél figyelhető meg, ez azonban arányaiban (2,1-szeresére nőtt 2011-re) sokkal kisebb, mint a legnagyobb arányú növekedést felmutató örmény kisebbségnél, ahol a 2001-es 620 fős adat 2011-re 3293 főre növekedett, s ez 5,3-szoros változás. De ez volna a megoldás? Végig érezhető, hogy itt a cigányság demográfiai (statisztikai?) folyamataira kellene fókuszálni, de ha ez megtörténik, az is milyen következtetést generál majd a tanulók gondolkodásában? Hiszen nincs „elvarrva” a gondolatmenet!

Más tankönyvek, amelyek ennyire mélyen nem fókuszálnak egy-egy problémára, jelenségre, inkább általános szintű alapismereteket tartalmaznak, nem látjuk célravezetőnek ilyen típusú ismeretek megjelenítését, mintegy a szövegkörnyezetből kilógó, elütő, feltűnően erőltetett tartalmakat. Ezeket az esetleges fejlesztések körébe soroltuk, jelezve, hogy az adott tankönyv nagyobb átdolgozása, a kapcsolódó témák mélyebb kifejtése és beágyazása nélkül nehezen képzelhető el a javasolt tartalom megjelenítése.⁸⁹

---

⁸⁹ Például Az ember és a Föld (Bernek Ágnes, NT-17230) tankönyv, bár tartalmaz olyan szöveghelyeket, ahova kapcsolódhatna a hazai demográfiai folyamatoktól markánsan eltérő cigány, roma népesség helyzete, de a népesedés általános törvényszerűségeinek, a demográfiai átmenetnek, s a népesedési döntések háttérében álló szociológiai összefüggéseknek a tárgyalása nélkül ezek lógnak a levegőben. Ugyanígy az EU foglalkoztatási, munkanélküliségi, oktatási adatait vizsgálva kapcsolható lenne ugyan az EU tagországokban élő cigányok, romák problematikája, de ekkora terjedelem esetében, ilyen alapszintű megközelítéssel ez nem volna kellő összetettségben kifejtendő, az alap információk közlése pedig óhatatlanul a sztereotip közhelyszerű negatív tartalmú megállapítások szintjén ragadna. Hasonló nehézségeket vet fel a Földrajz 7. (Szentirmainé Brecksok Mária, AP-071306) és a Földrajz 7. (Alexa Péter-Gruber László-Szóllósy László-Ütőné Dr. Visi Judit, FI-506010701) tankönyvek a lényegre koncentráló szövegmélysége. Ide tartozik a Földrajz 9. (Nagy Balázs-Nemerkényi Antal-Sárfalvi Béla-Ütőné Visi Judit, NT-17133)_ tankönyv is, melynek jelentős része a természetföldrajzi ismeretek témaköreit tartalmazza. Utolsó fejezete a Társadalmi folyamatok a 21. század elején című egység ad lehetőséget a vizsgálta tartalmi elemek megjelenítésére. Óhatatlanul alap információkat tartalmaz csupán, amely a kisebbségek, romák, cigányok árnyalt beépítését megnehezíti. Ugyanez a helyzet a Lakóhelyünk, a Föld (Kereszty Péter-Nagy Balázs-Nemerkényi Antal-Neumann Viktor-Sárfalvi Béla, NT-17130) c. tankönyvvel is. A tankönyvekhez tartozó munkafüzetek hasonló

---

lehetőségeket rejtenek: Földrajz 9. munkafüzet (Farkas Bertalan Péter-Neumann Viktor, NT-17133/M), Lakóhelyünk a Föld munkafüzet (Farkas Bertalan Péter-Kereszty Péter-Nagy Balázs-Nemerkényi Antal-Neumann Viktor-Rugli Ilona, NT-17130/M), Földrajz munkafüzet 7. (Pokk Péter-Láng György, FI-506010702), Földrajz munkafüzet 7. (Szentirmainé Brecsok Mária, AP-071307), Az ember és a föld munkafüzet (Dr. Bernek Ágnes-Farkas Bertalan Péter, NT-17230/M).

A Földrajz 10. (Probáld Ferenc-Ütőné Visi Judit, NT-17136) az érintett területeken jóval mélyebbre menő háttértudást kínál, így a fent jelzett tartalmak értelmezhető szövegkörnyezetben megállják a helyüket és szervesen illeszkednek a tankönyv általános tartalmaihoz. A demográfiai elemzés elmélyítéséhez pl. gazdag elméleti és ábra háttérrel szolgál. Ugyanígy az urbanizáció, az amerikai nagyváros szerkezeti problémáinak megközelítése szintén tartalmazza azokat az elméleti alapokat, amire lehet építeni egy a hazai nagyvárosi, fővárosi városszerkezet alakulást és a szegregáció kérdéseit fejtegető összehasonlítást. A Kárpát-medence egyes országainál megjelenő lakosságösszetétel szöveges és térképes ábrázolása is megadja az alapot, hogy ebben a kontextusban a térségben jelen lévő roma, cigány népesség is természetes módon megemlíttessék. Azon országok esetében, ahol ezek a tartalmak nem jelennek meg, kiegészíttessék.

A Földrajz 10. (Arday István-Dr. Kőszegi Margit-Sáriné Dr. Gál Erzsébet – Ütőné Dr. Visi Judit, FI-506011001) a településszerkezettel kapcsolatosan szintén mély településszociológiai megközelítést tartalmaz, még a Burgess-féle koncentrikus zónák modelljét, ill. Hoyt szektor-modelljét is beemeli, a demográfiai egység esetében a korfa típusoktól a demográfiai átmeneten át a prognózisokig olyan összetett és az ábrák által támogatott ismeret-rendszert tartalmaz, amelyhez könnyű szívvel illeszthetők a javasolt bővítések.

De ide sorolható a Földrajzi fogalomtár középiskolásoknak (Mura-Mészáros Csaba, NT-81536) is. Miután a földrajzi fogalomtárban

---

felsorolt fogalmakhoz társított tartalom sok esetben túlterjed a tankönyvi anyagokba beépített tananyagtartalmakon, egyfajta többlettudást is tartalmaz. Nincs akadálya annak, hogy itt olyan romákkal, cigányokkal (s ugyanígy a többi nemzetiségi csoporttal) kapcsolatos szöveges tartalmak is megjelenjenek, amikkel kapcsolatban az alaptankönyvek, munkafüzetek esetében fenntartásokat tudunk megfogalmazni, mondván, hogy az amúgy is túldimenzionált tananyagtartalmat csak óvatosan lehet még tovább bővíteni ezekkel a nemzeti kisebbségekre vonatkozó ismeretekkel. Egy ilyen összefoglaló és az érettségire felkészítő fogalomtár megengedheti magának, hogy hangsúlyosan megjelenjenek benne ezek az információk és árnyaltabban, kidolgozottabban jelenítse meg a roma tartalmakat, kihangsúlyozva azok összefüggéseit, árnyaltságát, fontosságát is.

Hasonlóképpen könnyen bővíthető, fejleszthető könyvnek soroltuk be a Készüljünk az érettségi vizsgára földrajzból (Ütőné Visi Judit, NT-81560) anyagát. Miután itt egy faledatgyűjteménnyel van dolgunk, ahol a feladatok tartalma tetszőlegesen alakítható, elég sok helyen nyílik arra lehetőség, hogy roma, cigány, vagy akár a többi nemzetiséggel kapcsolatos tartalmakat is beépítsünk a megoldásokba. A feladatok közt egy-két helyen jelenik meg a nemzetiségekre vonatkozó tartalom, Magyarország vonatkozásában csupán 2 helyen a német kisebbség említése. A közép és emelt szintű szóbeli érettségi vizsga témakörei, illetve mintatételei és részletes értékelési szempontsorai közt pedig kínálkozik a lehetőség a roma, cigány tartalmaknak az értékelési szempontok közé történő beemelésére egyes tételek kapcsán. Ezen a szinten a demográfiai, társadalmi, településszerkezeti, gazdasági folyamatok, a társadalmi egyenlőtlenségek már olyan összetett és értelmező módon várhatók el a diáktól, hogy óhatatlanul ki kell térnie a kisebbségekkel, fókuszáltnan a cigánysággal, romákkal kapcsolatos szempontokra, összefüggésekre, azok differenciált és árnyalt megközelítésére.

A Földrajzi atlasz általános iskolásoknak (FI-506010703) bár életkori sajátosságoknak megfelelően, illetve az általános iskolai tananyag

8. A változás iránya az elemzés második körében

A kutatás teljes mintájához viszonyítva (ahol a *cigány* lexéma gyakoribb használata volt megfigyelhető a *romához* képest 95%-ban) a földrajz tananyagfordozók a talán politikailag korrektebbnek gondolt roma kifejezés irányába mozdulnak, a még javítás előtt álló kiadványokban megtalálható egyetlen említés, illetve a már javított munkák említéseinek 50%-a a roma formát használta.

	Elemzett tananyag-hordozók száma	Ebből szerepel	Nem szerepel	Nem releváns
1. kör	18	4	13	1
2. kör	4	4	0	0

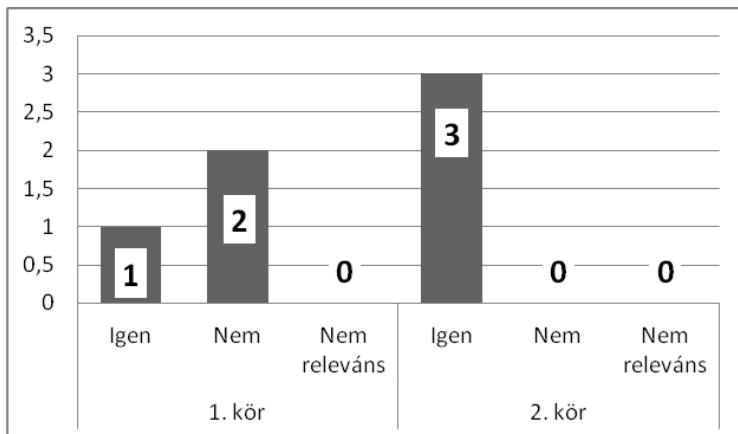
4. ábra: A vizsgált tananyag-hordozókban szerepel-e a cigány, roma népszerűsége vonatkozó tartalom (tananyag-hordozók száma, db.)

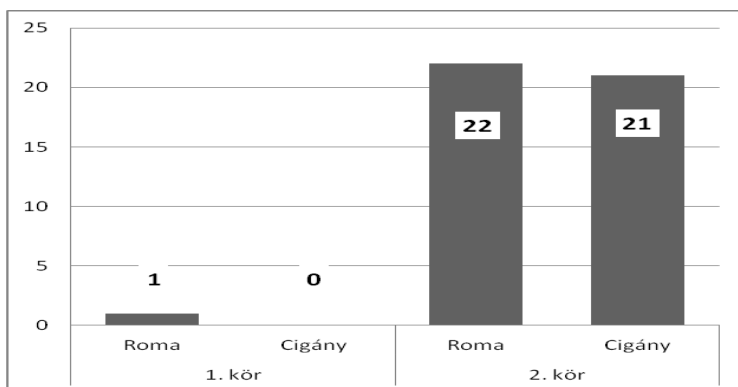
mélységének és tananyagstruktúrájának megfelelően csak nagyon általános tartalmú és témájú térképeket tartalmaz. Multikulturális, nemzetiségi, speciálisan roma, cigány tartalmak csak specializált témájú térképeken lennének viszont elhelyezhetők - (népcsoportok Európában, Magyarország nemzetiségei, stb. – s véleményünk szerint ilyen speciális térképek sem az általánosabb tananyag tartalmakhoz, sem a 7-8. osztályos diákok térképelemzési ismereteihez nem illeszkednének. Ennek ellenére ahogy Afrika, illetve Ázsia térképei közt megtalálható a kontinensek népességét ábrázoló tematikus térkép, úgy elhelyezhető lenne ilyen Európa, Amerika esetében is látni, illetve Magyarország esetében a nemzetiségek területi elhelyezkedését ábrázoló térkép, illetve a Kárpát –medence magyar népességét ábrázoló térkép.

Miközben a kutatás általános tapasztalatai szerint a tankönyvfejlesztők az esetek 25 %-ában még mindig a vizsgált csoportról alkotott sztereotipikus jellemzők alapján próbálnak ismereteket közölni a cigányokról/romákról, s ilyenformán sértőnek, negatívnak tekinthetők ezek a tartalmak, a földrajzi munkacsoport jóval pozitívabb képet érzékelt már a kutatás első körében is. Itt az említések 80 %-a a tárgyilagos, semleges kategóriába sorolódott, csupán egy megjelenés volt alkalmas arra (ez az előfordulási esetek maradék 20%-a), hogy a nem megfelelő tanórai feldolgozás, a nem kellően érzékenyítő tanári kommunikáció során magában hordozza sztereotip ismeretek rögzülését. A második körben vizsgált, javított kiadványok esetében ilyen veszélyt nem találtunk, viszont megjelentek a kisebbség értékeit, pozitív kontextust erősítő mondatok és gondolatok (15%) a továbbra is meglévő tárgyilagos említések mellett (85%).

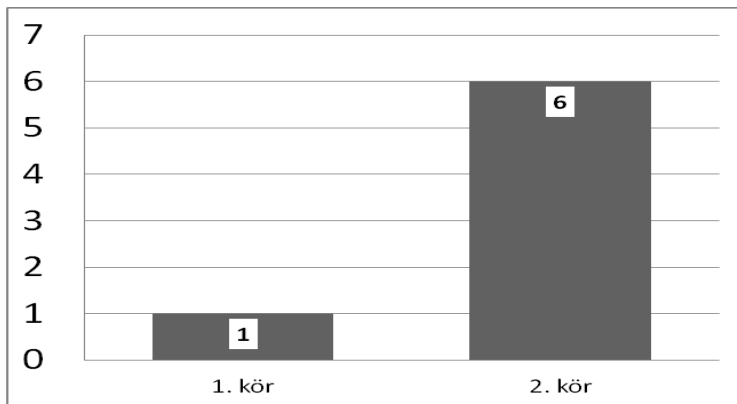

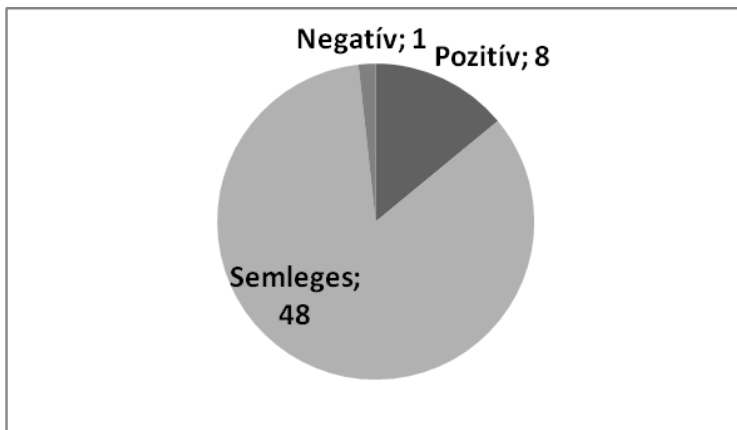
5. ábra: cigány, roma népességre vonatkozó tartalom meglétének változása az elemzés mindkét körében szereplő tananyagfordozók esetében (az érintett tankönyvek száma)

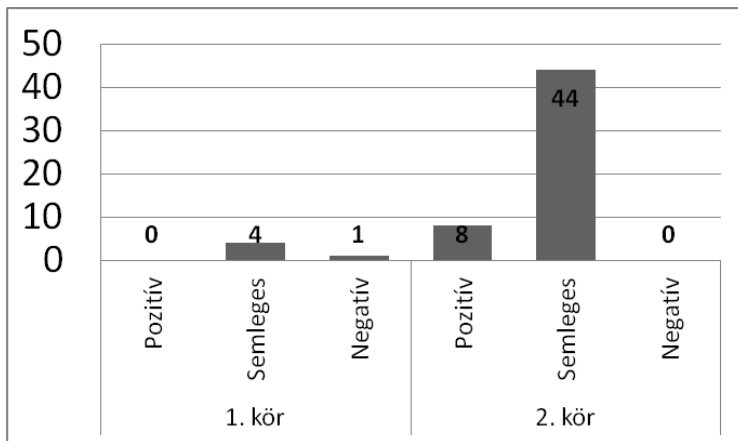
6. ábra: A cigány, roma népességre vonatkozó tartalom meglétének változása az elemzés mindkét körében szereplő tananyagfordozók esetében (a lexéma előfordulása)

7. ábra: A cigány, roma népeiségre vonatkozó tartalom meglétének változása az elemzés mindkét körében szereplő tananyag-hordozók esetében (az érintett tananyag-egységek száma)

8. ábra: A cigány, roma lexéma/tartalom szövegkontextusa a vizsgált tananyag-hordozókban (lexéma db.)

9. ábra: A cigány, roma lexéma/tartalom szövegkontextusának változása a vizsgált tananyagfordozókban (db.)

9. Az elemzés 2. körében vizsgált tankönyvek értékelése

A Szentirmainé Brecksok Mária: FÖLDRAJZ 8. tankönyv a 8. évfolyam számára (ISBN 978-963-328-393-6) értéke, hogy reciprok módon bemutatja a határainkon túl élő magyarokat, illetve a határainkon belül élő más népeket is.

Nemzetiség definíciója az életkori adottságoknak megfelelő, kellően egyszerű és kezelhető: „Az egyes nemzetiségek közös anyanyelvvél, kultúrával és történelmi múlttal rendelkeznek.” (161. o.) A könyv végén fellelhető fogalomtárban használt definíciók alapvetően jók, de nehezen értelmezhető talán ezen az életkori szinten az etnikum és a néprajzi csoport különbsége, illetve a nemzetiség a nemzeti kisebbség

fogalmak elválasztása talán nem indokolt, túlbonyolítja a fogalmi rendszert, s gyakorlatilag a politika szintjén is szinonim fogalmakként használják.⁹⁰

Vázlatosan, de bemutatja alapvető jogait, a főbb nemzetiségekre külön is kitér (cigány, német, délszláv csoportok, szlovák, valamint az érdekességek részben a görögökről ad kiegészítő információkat; illetve külön szól a zsidókról, kiemelve, hogy törvényileg nem tartoznak a nemzetiségek közé.

Táblázatos formában tartalmazza mind a 13 hivatalosan elismert hazai nemzetiségi csoportot a legfrissebb népszámlálási statisztikai lélekszám adataikkal együtt. Felhívja a figyelmet ezen adatok hibáira is. A népszámlálás adataiból itt azt közli, amely a kérdőív számos, nemzetiségi hovatartozásra irányuló kérdése közül a csak a nemzetiségi hovatartozást vállalók lélekszámát mutatja. Ha az összesített és gyakrabban idézett mutatót közölné mindegyik nemzetiség esetében (az előbbin túl az anyanyelv, a családi, baráti közösségben használt nyelv, a kulturális kötődés, illetve ezek

---

⁹⁰ „**etnikum:** olyan közösen letelepedett, összetartozó embercsoport, amely életmódjával, szokásaival elkülönül a szomszédos népektől. (212.o)

nemzetiség: valamely államon belül kisebbségben élő, a többség nyelvétől és kultúrájától eltérő népcsoport, közös anyanyelvvel, kultúrával és történelmi múlttal rendelkeznek. **nemzeti kisebbség:** egy állam polgárainak olyan csoportja, amely az állam lakossága többi részéhez képest kisebbségben van, tagjai történelmi események folytán elszakadtak szülőhazájuktól, de megőrizték annak az országnak vallási, nyelvi és kulturális jellemzőit, törekednek a fennmaradásra tiszteletben tartva az adott állam szuverenitását*. **néprajzi csoport:** olyan népcsoport, amelyet sajátos történelmi hagyománya, kultúrája, életmódja, társadalmi szervezete vagy nyelve elkülönít a környezetétől. (214.o)”

együttes vállalásait is kulmináló érték, akkor a statisztikai adatok közelebb kerülnének a nemzetiségi csoportok becsült lélekszám adataihoz, ám még így is megmaradna a szövegben kiemelt torzítás. (ld. Probáld Ferenc – Ütőné Visi Judit: Földrajz 10. Regionális földrajz: , OFI, ISBN 978 -963-19-7642-7: 118.o, 315 ezer fő)

Érdeme a könyvnek, hogy három bekezdést szentel a roma csoportnak, s érzékenyítő módon röviden, de a főbb sajátosságokra felhívja a figyelmet a történelmük, mai társadalmi helyzetük, területi elhelyezkedésük, érdekképviselési státusuk kapcsán. Egy fotót is tartalmaz az anyag (246. ábra. *Roma hagyományőrzők.- Egyre több hagyományőrző egyesület alakul*) semleges kontextusban.

A roma, cigány népcsoport leírása semleges, tárgyilagos, nem kelt negatív asszociációkat, előítéletes nézetekre nem sarkall.⁹¹

A tankönyvi szöveg világosan elkülöníti a nemzetiségektől a néprajzi csoportok fogalmát. Érezhetően az etnikumok kategóriáit, ismérveit boncolgatja, de ezt a kifejezést nem használja.

A tananyag végén levő „Ellenőrizd tudásodat” egységben szintén ugyanígy kérdez rá a tanultakra: „*Mit jelöl a néprajzi csoport kifejezés?*” A tananyagegység végén lévő Ellenőrző feladatoknál azonban az etnikum kifejezést szerepelteti a szöveg a témakörben előforduló fogalmak között: „*Az alábbi fogalmakkal ebben a témakörben találkoztál először: ...Magyarság, nemzetiség, nemzeti kisebbség, etnikum,*

---

⁹¹ Roma lexéma: 6 db.

- Románia nemzetiségei közt (115.o)
- Hazánk nemzetiségeinél 5 db. (161-164. o)

Cigány lexéma: 3 db.

- Ukrajna népességösszetétele (71. o)
- Hazánk nemzetiségeinél 2 db. (161-164. o)

néprajzi csoport, ...” (164.o), holott a szó itt, a felsorolt fogalmak közt szerepel első ízben.

Multikulturális tartalmak a tankönyv több pontján előkerülnek, a hazánkkal szomszédos országok tárgyalása kapcsán is felhívja a figyelmet az ott élő magyarokra.

Hazánk nemzetiségeinél (161-164. o) érezteti, hogy a roma és a cigány kifejezések valamennyire átfedésben vannak, hiszen a szöveg felváltva használja ezeket (valószínűleg a szóismétlések elkerülése végett), ám ezen kifejezések viszonyáról nem kapunk információt. Talán a tankönyv végén található kislexikonban, vagy fogalomtárban röviden lehetne tárgyalni ezeket.

A Probáld Ferenc – Ütőné Visi Judit szerzőpáros Földrajz 10. Regionális földrajz tankönyve⁹² (OFI ISBN 978 -963-19-7642-7) 118. oldalán így ír: *„Létszáma és sajátos társadalmi helyzete miatt különös figyelmet érdemel a hazánkban élő cigány (roma) etnikai kisebbség, amelynek – a nemzeti kisebbségektől eltérően - nincs önálló anyaországa, és több mint 4/5 részben magyar anyanyelvű.”* A köznyelvi szóhasználat és a kisebbségi törvény elvének dilemmája miatt nem nevezném a cigányságot etnikai kisebbségnek. Inkább javasolnék valami ilyesféle fogalmazást:

Létszáma és sajátos társadalmi helyzete miatt különös figyelmet érdemel a hazánkban élő cigány (roma) kisebbség, amelynek – a hazánkban élő többi nemzeti kisebbségektől

---

⁹² A tankönyvben a javítás után szereplő roma lexéma semleges konnotációban: 5 db

pozitív megerősítő konnotációban 2 db

Cigány lexéma semleges konnotációban: 6 db.

pozitív konnotációban 2 db.

eltérően - nincs önálló anyaországa, és több mint 4/5 részben magyar anyanyelvű.

A bekezdés további része tényszerű információkat tartalmaz a cigányságról, ez különösen a mellékelt ábrák elemzésével feltételezhetően olyan társadalmi-gazdasági összefüggésekre mutat rá a vonatkozó kérdésekkel együtt, amelyek a nem sztereotip megközelítés felé tudja billenteni a gondolkodást.

A népesedési folyamatok bemutatásánál a hazai előregedő korszerkezet bemutatását kiegészítő *ábra (A teljes magyar lakosság (a) és a cigány kisebbség (b) korfája (2011, népszámlálás))* szintén pozitív változás a tankönyvben, rámutat arra, hogy a nagy társadalmi folyamatok eltérő demográfiai viselkedéssel, sajátosságokkal jellemezhető csoportokat is magukban foglalnak. De az ábrához kapcsolódó kérdések, feladatok segítségével rávilágít arra is, hogy ez nem valami eltérő etnikai sajátosság, s napjainkban már a körükben is a demográfiai átmenet jellemzői rajzolódnak ki.

Nagyon jó kiegészítő feladatok jelennek meg a „*Segít az Internet!*” rovatban ahhoz, hogy a negatív sztereotip konnotációt a cigány népességgel kapcsolatos pozitív gondolati tartalmakkal egészítse ki. („*4. Nézz utána, milyen nyelvek használatosak a roma népesség körében a magyaron kívül! Melyek azok a magyar szlengben is elterjedt szavak, amelyek cigány eredetűek?* 5. *A Wikipédiának a cigányokról szóló cikke sok kitűnő roma író, előadóművész és zenész nevét sorolja fel. Találsz-e közöttük ismerős neveket?*” Hasonlóan pozitív a a 135. lap végén a „Segít az internet” rovatban a feladat: „3. *Miről nevezetes Hodász? Látogass el a <http://www.romatajhaz.hu> internetes oldalra!* „ Azonban ennek nem itt, a Dél-Dunántúl egység végén, inkább az alföldi régiók lecke végén volna helye, mert Hodász a Nyírségben található.

Nagy Balázs – Nemerikényi Antal – Sárfalvy Béla - Útóné Visi Judit: Földrajz 9.⁹³ (Nemzedékek Tudása, ISBN 978-963-19-7416-4)

A szöveg megemlíti: „Az európai cigányság a 15. században vándorolt be Indiából. Nézz utána, mely országokban élnek napjainkban a legnagyobb számban!” Azonban ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy India területe az őshaza lehetett, de nem közvetlenül onnan vándoroltak be természetesen. A vándorlás egy pár évszázadig is elhúzódozó folyamat lehetett számos köztes állomással. A Balkánon, a Bizánci Birodalomban jelentek meg először a források szerint a 11. században, s onnan fokozatosan észak-nyugati irányba mozogtak tovább, a 15. században már egészen Nyugat- és Észak-Európa országaiig eljutottak. A szövegrészt tehát pontosítani kellene.

A tankönyv 199. oldalán így fogalmaz: „Hazánk legnagyobb lékszámú etnikai kisebbségét a romák alkotják.” Itt is pontosítani kellene a megnevezést cigány népcsoport (romák) formára. A feladat („Gyűjts példákat roma kulturális szokásokra, hagyományokra!”) szintén pontosításra szorul: cigány, roma szokásokra, hagyományokra (a kulturális szokás kissé idegennek ható kifejezés)

A 201. oldal: Segít az internet! feladata jó („1. Nézz utána, honnan származik és mit jelent a roma elnevezés?”), de esetleg a cigány elnevezést is be lehetne tenni ide. Nem volna baj, ha szoknák a diákok, hogy ez nem szitokszó! S nem kevésbé érdekes a szó eredete sem.

---

⁹³ A tankönyvben a javítás után szereplő roma lexéma semleges konnotációban: 2 db

Cigány lexéma semleges konnotációban: 1 db.

Az NT-17230 (Dr. Bernek Ágnes: Az ember és a Föld)⁹⁴ kiadvány számos munkáltató szövegrésszel, feladattal igyekszik a tanulókat megismertetni a nemzetiségek kérdéskörével.

A nemzetiségi szószólók feladataival kapcsolatos tájékoztató feladathoz hivatkozott link véleményem szerint nem alkalmas a kért információk ggyűjtésére, itt csak az egyes nemzetiségek szószólóinak fényképes listája érhető el, s róluk, felszólalásaikról, bizottsági tagságaikról, vagyonnyilatkozatukról szóló adatok. Az alábbi linken viszont megtaláljuk a kért információkat:
<http://www.parlament.hu/bevezetes8>

Hasonlóan problémás a következő feladat is: „*Ismerjük meg hazánk Nemzeti Társadalmi Felzárkóztatási Stratégiáját a www.romagov.kormany.hu honlap segítségével!*” A feladat jó abban a tekintetben, hogy elkalauzolja a diákokat a kormányzati portál világába, ám nem biztos, hogy ez a tanulók alapismereteihez tartozik. A szempontból viszont problémás, hogy a jelölt link a Társadalmi Felzárkózásért Felelős Helyettes Államtitkárság honlapjára vezet, s ott véleményem szerint nehézkes a kért stratégia fellelése. Közvetlen elérhetőség:

<http://romagov.kormany.hu/download/8/e3/20000/Strat%C3%A9gia.pdf>

---

⁹⁴ A tankönyvi szövegben a javítás után szereplő roma lexéma semleges konnotációban: 12 db

Cigány lexéma semleges konnotációban: 11 db.

Tankönyvi ábrákon szereplő roma lexéma semleges konnotációban: 1 db

Cigány lexéma semleges konnotációban: 1 db.

A tankönyv nemzetiségekre vonatkozó szöveges, statisztikai információi és feladatai problémaközpontúak.

A cigányság társadalmi helyzetére vonatkozó kördiagramos ábrák és a segítségükkel elvégezhető összehasonlítás ígéretes. „*A 15 évnél idősebb magyar népesség több mint fele milyen iskolai végzettséggel rendelkezik?*” kérdésnél azonban talán helyesebb volna a következő szórend: Milyen iskolai végzettséggel rendelkezik a 15 évnél idősebb magyar népesség több mint fele? A tényfeltáró kérdések rámutatnak a negatív helyzetre, de kéne a diákokat kicsit az okokon is gondolkodtatni, hogy ne annyi jöjjön át: iskolázatlanok!

Az Út a diplomához program megismertetése viszont már a lehetséges kiút felé viszi a gondolatmenetet, így teljessé válna a tényfeltárás, okkeresés, megoldás gondolati hármasa a romák hátrányos iskolázottsági képével kapcsolatban. A link azonban ismét csak nem közvetlenül a konkrétan megjelölt „Út a diplomához” programhoz vezet.

F. Kusztor Adél – Pokk Péter – Szöllősy László: Földrajz 8. tankönyve bár nem szerepelt a megbízó tankönyvi mintájában, megjelenése után mégis tükrözi azokat az irányokat és elveket, amelyekre a tankönyvelemző munkacsoport felhívta a figyelmet. Egy leckéjében (Hazánk népessége) foglalkozik a problémakörrel. Jól kifejtve, tárgyilagosan és a társadalmi háttértényezők ok-okozati összefüggéseire is rámutatva elemzi a cigány, roma népesség helyzetét. A szöveges információkat egy fénykép egészíti ki (6.11. ábra, 74. o. „*Romatelepen*”).⁹⁵

---

⁹⁵ A tankönyvi szövegben szereplő roma lexéma semleges konnotációban: 9db

Cigány lexéma semleges konnotációban: 9db.

A tankönyvhöz tartozó munkafüzet (**F. Kusztor Adél – Pokk Péter – Láng György: Földrajz 8. munkafüzet – FI506010802**) feladataival még tovább mélyíthetné a népcsoport semleges megítélését elősegítő ismereteket és gondolkodási folyamatot: pl. a 35. o. 4. feladata, ahol a társadalmi és demográfiai mutatók (korai családalapítás, alacsony iskolai végzettség, alacsony foglalkoztatottság, alacsony jövedelem, többgyermekes családok, magas termékenység, rossz lakáskörülmények, rossz munkaerőpiaci helyzet, rossz egészségi állapot) általános összefüggéseit elemzi a tanulók, tökéletesen alkalmas arra, hogy a cigányság nagy többségére jellemző élethelyzetet tárgyilagos kontextusba helyezze. Ez azonban szövegszerűen nem történik meg, az a tanár aktuális órai munkájára van bízva.

A munkafüzet külön feladatsorral tárgyalja hazánk nemzetiségeinek témakörét. A 36. oldal térképe az egyetlen az eddig vizsgált tananyaghozozók közt, ahol térképszerűen megjelennek a hazai nemzetiségek, köztük a cigány népcsoporttal.⁹⁶

Tankönyvi ábrákon szereplő roma lexéma semleges konnotációban: 2 db

Cigány lexéma semleges konnotációban: 0 db.

⁹⁶ A tankönyvi szövegben szereplő roma lexéma semleges konnotációban: 0db

Cigány lexéma semleges konnotációban: 3db.

Tankönyvi ábrákon szereplő roma lexéma semleges konnotációban: 0 db

Cigány lexéma semleges konnotációban: 0 db.

10. Összegzés

Mint láttuk, a tankönyvek első vizsgálata nagyon negatív tapasztalatokkal zárult. A természetismeret, környezetismeret és földrajz tantárgyak oktatásához választható tankönyvek elvétele tartalmazta a hazai nemzetiségekről információkat, közülük a cigánysággal kapcsolatban pedig még inkább érezhető volt ez a negligálás. Dacára annak, hogy mindegyik tantárgy alkalmas arra, hogy a Nemzeti Alaptantervben, valamint a Kerettantervekben megfogalmazott nemzeti kisebbségekkel szembeni érzékenyítést, a társadalmi elfogadást, a multikulturális szemléletet közvetítse.

A vizsgált tankönyvek közül néhány földrajzi ismerethordozóban jelentek meg ide vágó tartalmak, de ezek kivétel nélkül vagy pontatlanok, vagy eldolgozatlan alapinformációkra szorító közlésekkel inkább a sztereotipikus gondolkodás elmélyítésének veszélyét rejtették.

A vizsgálat második szakaszában visszakapott javított kiadványok jelentős előrelépést és pozitív változást hordoztak. Nem csak mennyiségileg növekedett meg azoknak a szöveghelyeknek a száma, ahol nemzetiségi és azon belül roma tartalmak épültek a tananyag-hordozókba, de minőségileg is abba az irányba változtak a tananyagok, hogy informatívabb, elmélyültebb, árnyaltabb, kontextusba helyezett ismereteket kapnak a tanulók.

Mindezek ellenére a tankönyvek megfelelő tartalmi változása csak egy lépés abba az irányba, hogy a hazai oktatási rendszerben felnövő diákok pontos, tárgyilagos képet kapjanak, s emellett toleráns gondolkodást sajátítsanak el a kisebbségeinkkel kapcsolatban, s magukévá tegyék az oktatási nevelési folyamat alatt a multikulturális szemléletet, a sokszínűség iránti érzékenységet. A tankönyvi tartalom ebben

a folyamatban csak az alap, amire a pedagógus megfelelő szakismerettel megtámogatott, érzékeny szemlélettel és hozzáállással jellemezhető iskolai és tanórai munkája építheti csak fel az elvárható eredményt és formálhatja megfelelő irányba tanulói gondolkodását.

Ezért a tananyagfejlesztés további lépéseiként és elemeiként elengedhetetlennek tartjuk a pedagógus képzésből napjainkban, vagy a jövőben kikerülő tanár jelöltek szemléletformálását és számukra a szakmailag korrekt ismeretek átadását. E tekintetben mérőföldkőnek tekinthető, hogy a PTE Neveléstudományi Intézetében a 2014/2015-ös tanévtől kezdődően olyan kötelezően választandó kurzus épült be az össze tanár szakos hallgató tantervébe (A romológia alapjai), amely ezt a hiányt igyekszik orvosolni. Emellett nagyon fontos a már pályán lévő kollégák szakmai továbbképzése is a cigánysággal, de tágabb értelemben a kisebbségekkel kapcsolatos korszerű ismeretek terén. E területen is nevesíthetők a PTE NTI és annak tanszékei a témakörbe illeszkedő pedagógus továbbképzéseikkel.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

Binder Mátyás - Pálos Dóra (2016): Romák a kerettantervekben és a kísérleti tankönyvekben.
<http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20-%20ROMA.TK.KUT.%202016.pdf>

Monitor - kritikai platform és nyitott műhely (szerzői közösség)(2014): Fekete pont 2014. A cigányság reprezentációja az általános- és középiskolai tankönyvekben.
https://issuu.com/monitornyitottmuhely/docs/monitor_fekete_pont_2014_tank_nyvk

Terestyéni Tamás (2005): Középiskolai tankönyvek etnikai tartalmai. In: Neményi Mária – Szalai Júlia (szerk.): Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és politikai jogai. Budapest, Új Mandátum, 2005. 283-315. http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzeti_segek/romak/kisebbssegek_kisebbssege/pages/kk_09_terestyeni.htm

TOVÁBBI FORRÁSOK

Alexa Péter-Gruber László-Szóllósy László-Ütőné Dr. Visi Judit: Földrajz 7. (FI-506010701), Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015

Arday István, Sáriné dr. Gál Erzsébet, dr. Nagy Balázs: Földrajz 9. (FI-506010901) Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015

Arday István-Dr. Kőszegi Margit-Sáriné Dr. Gál Erzsébet – Ütőné Dr. Visi Judit: Földrajz 10. (FI-506011001), Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015

Arday István, Vati Tamás, dr. Balassa Bettina, dr. Csüllög Gábor, dr. Czigány Szabolcs, dr. Farsang Andrea, dr. M. Császár Zsuzsanna, dr. Pirkhoffer Ervin, dr. Teperics Károly: Földrajzi atlasz általános iskolásoknak (FI-506010703), Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015

Bernek Ágnes: Az ember és a Föld (NT-17230), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2015

Bernek Ágnes: Az ember és a Föld (NT-17230), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2016

Bernek Ágnes-Farkas Bertalan Péter: Az ember és a föld munkafüzet (NT-17230/M), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2015

Farkas Bertalan Péter-Neumann Viktor: Földrajz 9. munkafüzet (NT-17133/M), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2015

Farkas Bertalan Péter-Kereszty Péter-Nagy Balázs-Nemerkényi Antal-Neumann Viktor-Rugli Ilona: Lakóhelyünk a Föld munkafüzet (NT-17130/M), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2015

F. Kusztor Adél – Pokk Péter – Szöllősy László: Földrajz 8. tankönyv. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2016.

F. Kusztor Adél – Pokk Péter – Láng György: Földrajz 8. munkafüzet. Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2016.

Kereszty Péter-Nagy Balázs-Nemerkényi Antal-Neumann Viktor-Sárfalvi Béla: Lakóhelyünk, a Föld (NT-17130), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2015

Mura-Mészáros Csaba: Földrajzi fogalomtár középiskolásoknak (NT-81536), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2014

Nagy Balázs-Nemerkényi Antal-Sárfalvi Béla-Ütőné Visi Judit: Földrajz 9. (NT-17133), Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2013

Nagy Balázs-Nemerkényi Antal-Sárfalvi Béla-Ütőné Visi Judit: Földrajz 9. (NT-17133), Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2016

Pokk Péter-Láng György: Földrajz munkafüzet 7. (FI-506010702), Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2015

Probáld Ferenc-Ütőné Visi Judit: Földrajz 10. (NT-17136), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2013

Probáld Ferenc-Ütőné Visi Judit: Földrajz 10. (NT-17136), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2016

Probáld Ferenc-Ütőné Visi Judit: Földrajz 10. munkafüzet (NT-17136/M), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2015
Szentirmainé Brecksok Mária: Földrajz 7. (AP-071306), Apáczai Kiadó, 2015

Szentirmainé Brecksok Mária: Földrajz munkafüzet 7. (AP-071307), Apáczai Kiadó, 2015

Szentirmainé Brecksok Mária: Földrajz 8. tankönyv a 8. évfolyam számára, OFI, Budapest, 2016.

Ütőné Visi Judit: Készüljünk az érettségi vizsgára földrajzból (NT-81560), Nemzeti Tankönyvkiadó, 2013